

**Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava
SARAJEVO**

Dr. Bećir Macić

ZLOČINI PROTIV MIRA

Sarajevo, 2001.

Prof. dr. Bećir Macić

ZLOČINI PROTIV MIRA

Sarajevo, 2001.

IZDAVAČ

Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Prof. dr. Smail Čekić

UREDNIK

Doc. dr. Muhamed Šestanović

RECENZENTI

Prof. dr. Fuad Saltaga

Prof. dr. Ibrahim Bakić

LEKTOR I KOREKTOR

Samija Rizvanović

NASLOVNA STRANA

Meldijana Arnaut

DTP

Meldijana Arnaut

TIRAŽ

500

ŠTAMPA

“CPU” d.o.o, Sarajevo

UNIVERZITET U SARAJEVU
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava
S A R A J E V O

Primijeno:			
Org. št.	Br.	Prilog	Mo. št. broj
	247		

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.31:355.01(497.6) "1992/1995"

MACIĆ, Bećir

Zločini protiv mira / Bećir Macić. - Sarajevo :
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, 2001. - 530 str.
; 27 cm

Bibliografija: str. 501-523

ISBN 9958-740-17-6

COBISS/BiH-ID 10222342
-----

*Na osnovu Mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke,
kulture i sporta, broj: 04-15-8045/01 od 12.12.2001., knjiga
"ZLOČINI PROTIV MIRA", je proizvod iz člana 19. tačka 10. Zakona
o porezu na promet proizvoda i usluga na čiji se promet ne plaća porez
na promet proizvoda.*

ZLOČINI PROTIV MIRA

PREDGOVOR

Knjiga “**Zločin protiv mira**” predstavlja prezentaciju dijela rezultata istraživanja naučnog projekta “Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - zločin protiv mira”, koji se realizuje u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu. Korespondentno naslovu teme, elaboriran je period 1991.-1993., u kojem je izvršen zločin protiv mira, shodno njegovoj formulaciji u Nirnberškim principima. Dakle, u tom periodu, vršeno je “planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni sporazumi i garantije,¹ odnosno učestvovanje u nekom zajedničkom planu i u zavjeri, radi izvršenja bilo kojeg od djela pomenutih u odjeljku I.² Agresija (lat. aggredi - pristupiti kome, navaliti) na Bosnu i Hercegovinu je svestrano i sistematski planirana i pripremana u svim svojim oblicima (**ideološki, informativno-propagandno, politički, pravno, ekonomski i vojno**), uz aktivno učešće brojnih subjekata, kao što su naučne ustanove, organi vlasti, vojni organi, stranačke organizacije, naučni i stručni radnici. Fundus za ideološko osmišljavanje agresije prevashodno je

---

¹ FORMULACIJA NIRNBERŠKIH PRINCIPA OD STRANE KOMISIJE ZA MEĐUNARODNO PRAVO, Zbornik odabranih materijala i tekstova II, Komisija za kodifikaciju međunarodnog ratnog prava DSNO i DSIP, Beograd, 1960., str. 229. Vidi PRILOG 15, str. 437.

² Isto, str. 229.

pronađen u prošlosti, njenoj nenaučnoj valorizaciji, krivotvorenju do mitomanije i glorifikacije, sa akcentom na sveopštu ugroženost “svoje” nacije, potrebi njene homogenizacije i sl. U tom razdoblju su realizovane **informativno-propagandne pripreme**, čija je krucijalna osobenost informativna blokada Bosne i Hercegovine, koja će biti otvorena samo za neprijateljsku ratnu propagandu. Takav cilj je ostvaren nasilnim zauzimanjem ključnih informativnih objekata i njihovim preusmjeravanjem na programe zemalja agresora i njihovih kolaboracionista u Bosni i Hercegovini.

Političke pripreme su, takođe, koncipirane pred početak oružane agresije i predstavljale su jedno od polazišta za njenu realizaciju. Sva njihova protivurječenost će se posebno iskazati na suštinskim pitanjima za dalju egzistentnost tadašnje jugoslovenske zajednice u smislu stvaranja demokratske federacije ili zadržavanja postojećeg stanja sa elementima unitarizma. Novi višestranački ambijent, uglavnom sa nacionalnim strankama, oštro se polarizirao, u mjeri koja je ukazivala na nepomirljivost dvaju oprečnih koncepcija. Bez mogućnosti iznalaženja kompromisa, Srbija i Crna Gora, sa svim svojim političkim establišmentom, zagovarali su novu državnu zajednicu, u kojoj će biti homogenizirana srpska nacija, bez obzira gdje se njeni dijelovi nalazili. To je podrazumijevalo mijenjanje postojećih granica, zamjenu teritorija, tzv. humano, odnosno više prisilno preseljavanje, uz razne zločine, pa i genocid. Iz tako profiliranih političkih priprema izvest će se i **pravne pripreme za agresiju**, čija je suštinska osobenost formiranje **paradržavnih tvorevina**, sa secesionističkim pretenzijama. Na tlu Bosne i Hercegovine će biti konstituisane “srpske autonomne oblasti”, odnosno “Srpska republika Bosna i Hercegovina”, “Hrvatska zajednica Herceg-Bosna” i “Autonomna pokrajina Zapadna Bosna”, koje su kao **vanustavne kategorije** preuzimale prerogative legalne vlasti.

Period koji je vremensko polje istraživanja (1991.-1993.), a posebno 1991., obuhvata i **ekonomske pripreme** agresije na Bosnu i Hercegovinu, čiji je smisao bio slabljenje materijalne osnove ove Republike, a time i njene odbrambene moći. To je realizovano kroz

otuđivanja imovine preduzeća i novčanih potencijala banaka, embargom na uvoz roba iz drugih republika u Bosnu i Hercegovinu; prodajom imovine ove države po enormno niskim cijenama; otuđivanju njenih predstavništava, zaključenju štetnih poslovnih i drugih ugovora, raznim transakcijama i dr.

Takođe, agresor je izvršio i **vojne pripreme za agresiju**. Njihove bitne karakteristike se iskazuju u više faza, od čega su najznačajnije transformacija Jugoslovenske narodne armije (JNA) u jednonacionalnu (srpsku) armiju, naoružavanje srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, dislociranje JNA, pripreme JNA za agresiju i formiranje ostalih oružanih snaga i grupa.

U periodu 1991. - 1993. koji je predmet razmatranja, učinjen je najveći broj zločina od strane agresorâ na području Bosne i Hercegovine, posebno nad Bošnjacima, što se naročito navodi u tužbi Bosne i Hercegovine protiv Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) Međunarodnom sudu pravde u Hagu radi sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida (podnesena 20. marta 1993.).³ Između ostalog, u ovom dokumentu na 10.000 stranica se navode zločini ubijanja i masakriranja nedužnih civila, starijih žena, djece i ljudi; odvođenje u logore, psihička i fizička mučenja, silovanja, rušenja svih vrsta objekata, naročito vjerskih - islamske arhitekture; diskriminacija po osnovu rade i medicinske njege; prisilno raseljavanje, opsadni način ratovanja, itd.

Iako sudski postupak pred Međunarodnim sudom pravde još traje, ova institucija se oglašavala povodom ovog predmeta. Naime, već 1. aprila 1993. doneseno je prvo sudsko rješenje, po kojem su donesene privremene mjere zaštite. Polazeći od toga, u Rješenju od 8. aprila 1993., naloženo je "da Vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) treba odmah, u skladu sa svojom obavezom iz Konvencije

---

³ F. Bojl, BOSANSKI NAROD OPTUŽUJE ZA GENOCID - Postupak pred Međunarodnim sudom pravde u predmetu Bosna i Hercegovina protiv Srbije radi sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000., str. 41-145.

o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, od 9. decembra 1948., preduzme mjere ... koje su u njenoj moći da spriječi činjenje zločina genocida” (boldirao B.M.).⁴

I u agresivnom ratu **Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu**, takođe, počinjeni su brojni zločini. Pošto se radilo o realizaciji velikodržavnog hrvatskog programa, sa namjerom stvaranja etnički čistih teritorija, agresija se odvijala planski i organizovano po istom modelu. Bošnjaci su bili izloženi raznovrsnim zločinima, počev od prisilnog progona, ubistava, logora, silovanja - do genocida, kao namjernog akta uništenja u potpunosti ili djelimično jedne nacionalne skupine.

Povezano sa zločinom protiv mira, odnosno agresijom na Bosnu i Hercegovinu, potrebno je staviti u koincidenciju ova događanja i sa priznavanjem Bosne i Hercegovine od strane međunarodne zajednice (6. april 1992.), kada je ona postala nezavisan državni subjekt.

I nakon ovog istraživanja, ponuđeno je niz činjenica (posebno od strane uglednih nevladinih organizacija) o međunarodnom sukobu i agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Kao primjer može se istaći **Presuda stalnog tribunala naroda** od 11. decembra 1995. godine, u kojoj se, pored ostalog ističe:

“...2. Federalna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) je odgovorna za sljedeće međunarodne zločine i prekršaje:

- agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i Republiku Hrvatsku;

3. Republika Hrvatska je odgovorna za sljedeće međunarodne zločine i prekršaje:

- agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu”.⁵

---

⁴ Isto, str. 12.

⁵ PRESUDA STALNOG TRIBUNALA NARODA OD 11. DECEMBRA 1995. GODINE, GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova sa Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon, 21. avgusta - 4. septembra 1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker-International, Göttingen i Human rights group for Bosnia, Kuala Lumpur; Sarajevo, 1997., str. 755-756, vidi PRILOG 14, str. 431.

U jednom broju presuda Međunarodnog tribunala za progon osoba koje su odgovorne za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na područja bivše Jugoslavije između 1. januara 1991. godine i dana kojeg će Vijeće sigurnosti ustanoviti nakon ponovne uspostave mira (**Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu**), osnovan Rezolucijom 827 od 25. maja 1993., potvrđen je međunarodni karakter oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini (presuda Dušku Tadiću - 3. marta 2000. i Tihomilu Blaškiću 2. novembra 2000.), odnosno agresija Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) i Republike Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu.

Nakon 1993. nastavljena su istraživanja agresije na Bosnu i Hercegovinu u okviru vladinih i nevladinih organizacija, koja su najvećim dijelom potvrdila rezultate prezentirane u ovoj knjizi. Na osnovu tog publikovano je nekoliko vrijednih djela, pri čemu posebno treba istaći⁶: Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993.; Roy Gutman, SVJEDOK GENOCIDA; Fuad Saltaga, DA LI JE GENOCID SUDBINA BOŠNJAKA; GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995. (Zbornik radova); AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU I BORBA ZA NJEN OPSTANAK (Zbornik radova); Norman Cigar, GENOCID U BOSNI - POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA"; Miloš Minić, RAZGOVORI U KARADORĐEVU O PODJELI BOSNE I HERCEGOVINE; Mirsad D. Abazović, KADROVSKI RAT; Sakib Softić, PRAVNA PRIRODA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI; Smail Čekić - Muharem Kreso - Bećir Macić, GENOCID U SREBRENICI "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, i dr.

Osim toga, mnogo je djela publicističkog, feljtonističkog, pa i memoarskog karaktera, koja nastoje da prezentiraju svoja gledišta (uglavnom subjektivnog karaktera) o konfliktu u Bosni i Hercegovini.

---

⁶ Širi bibliografski podaci o navedenim djelima dati su u dijelu ovog rada: LITERATURA., str. 501-523.

Kao opšta ocjena se može istaći da je stvoren izvjestan osnov za dalja, produbljenija i serioznija istraživanja, posebno imajući u vidu da će dokumenti različite provenijencije biti sve dostupniji.

To su samo neki od razloga zbog čega je ovo istraživanje locirano na period 1991.-1993., jer se može reći da to razdoblje predstavlja koncentraciju zločina učinjenih na ovom prostoru.

Rad je, dobrim dijelom, nastao u teškim uslovima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Ne čekajući raznovrsne distance (posebno historijsku) nastojalo se predočiti ono što se događalo na ovom području u posljednjem desetljeću XX stoljeća. U tu svrhu **profiliran je adekvatan istraživački tim**, sa renomiranim naučnim imenima (historičari, pravnici, politikolozi, ekonomisti itd.) koji su mogli u istraživačkom radu participirati tek djelimično zbog objektivnih razloga (granatiranja, snajperisanja, ranjavanja, nemogućnosti prevoza, itd.). Onoliko koliko su to mogućnosti dozvoljavale, korištena je **literatura i mas-medijska sredstva**, što je zahtijevalo veliki napor u stvaranju solidne polazne osnove. Kao pomoć u svemu tome **je postistraživački angažman** nekoliko renomiranih naučnih radnika, čiji je udio u svemu ovome evidentan. Pri tome napose ističem sugestije i primjedbe **prof. dr. Fuada Saltage** i **prof. dr. Ibrahima Bakića** koji su, kao recenzenti, doprinijeli nastanku ovog konačnog teksta. Isto tako, istakao bih svestran angažman **prof. dr. Smaila Čekića**, koji je svoj naučni vijek posvetio istraživanju zločina u Bosni i Hercegovini. S uvažavanjem sam prihvatio sugestije urednika knjige **doc. dr. Muhameda Šestanovića**.

Ponovo sam, zajedno sa urednikom, iščitao tekst knjige, promišljajući ga sa današnje distance. Mora se istaći da nisam našao razloga za radikalniju intervenciju u tekstu, izuzev nekih **manjih dopuna**. Osnovno opredjeljenje koje sam želio testirati, ostaje i dalje. Naime, aktuelno je i danas stanovište da je na Bosnu i Hercegovinu, **kao nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu izvršena agresija, kao zločin protiv mira**. Prikupljeni su i prikupljaju se i novi dokazi o tome. Kvantifikacija pojedinih aspekata agresije (broj ubijenih, ranjenih, protjeranih, silovanih itd.), data u knjizi, ne može se

dovesti u pitanje, jer su prezentirane brojke približne sličnosti sa onima koje se danas koriste. Zbog toga sam u knjizi, respektujući izneseno, izvršio izvjesne dopune, naročito u literaturi, gdje su uvrštena i **najnovija djela** koja ovu problematiku dotiču, s ciljem da podstaknem čitaoce koji žele produbljenija saznanja iz ove oblasti. Slično je i sa priložima gdje su predstavljeni i dokumenti bitni za bolje razumijevanje predmeta ovog istraživanja.

Uz elaboraciju i aktuelizaciju pojedinih aspekata, nadamo se da se može formirati jedna **cjelina** o agresiji na Bosnu i Hercegovinu, kao zločinu protiv mira.

U radu je korišten pristup **od opšteg ka pojedinačnom**. Shodno tome, obrađena su opšta pitanja ljudskih prava i sloboda, rata, agresije itd. Bilo je i prijedloga da se to izostavi, sa čim se nisam složio. Naime, tek nakon **saznanja opštih aspekata** mogu se saznati i pojedinačni. Potrebno je znati određenja ljudskih prava i agresije, da bi se mogao promišljati društveni aktualitet u Bosni i Hercegovini.

Ovu knjigu smatram kao **podsticaj serioznijem istraživanju** agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995., posebno u smislu šire elaboracije pojedinih segmenata (inspiratori, podstrekači, planeri, naredbodavci, psihološke, pravne i druge pripreme itd), što zahtijeva multidisciplinarni pristup.

Sa ovih nekoliko pristupnih napomena knjiga se stavlja sudu **naučne i šire javnosti**. Sve dobronamjerne primjedbe će biti pažljivo razmatrane i eventualno ugrađene u naredno izdanje.

PRISTUP ISTRAŽIVANJU

a) **Opravdanost istraživanja**

Na osnovu postojećih saznanja, za vrijeme agresije na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, **počinjeni su brojni zločini i kršenja međunarodnog prava**. Riječ je, između ostalog, o zločinu genocida, ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva, organizovanju grupa i podsticanju na izvršavanje genocida, protivpravnom ubijanju ili ranjavanju i oduzimanju stvari od ubijenih i raseljenih na bojištu, upotrebi nedozvoljenih sredstava borbe, uništavanju kulturnih i istorijskih spomenika, podsticanju na agresorski rat, zloupotrebi međunarodnih znakova, nacionalnoj i drugoj diskriminaciji itd.

Uz navedeno, opravdano se pretpostavlja da su prisutne i ostale **teške povrede međunarodnog prava**, pri čemu posebno treba istaći ubijanje i ranjavanje lica koja su odložila oružje ili se bezuslovno predali; protivzakonito, a naročito svirepo oduzimanje stvari, sprečavanje da se ranjenici, bolesnici i ratni zarobljenici koriste pravima po međunarodnom pravu, fizičko sakaćenje ratnih zarobljenika, otvaranje vatre na nebranjena mjesta i nevojne ciljeve, namjerno bombardovanje civilnog stanovništva, sknavljenje leševa na bojištu, povreda primirja ili prekida borbe i sl.

Na sve navedeno upućuju saznanja o brojnim ubistvima, mučenjima, nečovječnim postupanjima, nanošenju velikih patnji, povredama tjelesnog i mentalnog integriteta, prisilnom raseljavanju ili preseljavanju, odnarođivanju ili prevođenju u drugu vjeru, prisiljavanju na prostituciju ili silovanje, primjenjivanju mjera zastrašivanja i terora, uzimanju talaca, kolektivnom kažnjavanju, protivzakonitom odvođenju u koncentracione logore i druga protivzakonita zatvaranja, prisiljavanju na službu u neprijateljskoj vojsci i prinudni rad, izgladnjivanju stanovništva, konfiskaciji i pljački imovine, što nije u skladu sa vojnim potrebama, uništavanju gradova i ostalih naselja i sl.

Zbog svega toga, opravdano je pretpostaviti da su za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu počinjeni brojni oblici međunarodno kodificiranih zločina, odnosno inkriminiranih krivičnim zakonom zemlje na čijoj teritoriji su počinjeni, ali i oni koji su utvrđeni, ali još nisu kodificirani.

Poznato je da se kao međunarodnopravni zločin kažnjavaju: **zločini protiv mira, ratni zločini, zločini protiv čovječnosti i zločin genocida**.⁷

U ovom istraživanju pažnja je usmjerena na **zločin protiv mira** koji je u Statutu Međunarodnog vojnog suda određen kao “**planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zavjeri za izvršenje ma kog od gore navedenih djela**”.⁸

Zločin protiv mira detaljnije određuje Nacrt kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva⁹ i Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (KZ SFRJ) koji je preuzela R BiH,¹⁰ gdje se izričito potencira i inkriminiše organizovanje grupe i podsticanje na izvršavanje genocida i drugih zločina.

Posmatrano u cjelini, sva dosadašnja saznanja pokazuju da se može pretpostaviti da je agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršen **zločin protiv mira**. Ovako postavljena tvrdnja zahtijeva seriozniji istraživački pristup, kako bi se stručno i naučno rasvijetlio zločin protiv mira, odnosno sve njegove relevantne dimenzije. Na taj način, prezentirala bi se istina o ovom zločinu i identifikovali njegovi podstrekači, planeri i izvršioci.

---

⁷ Zločini protiv mira, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti su utvrđeni Statutom Međunarodnog vojnog suda (član 6), a zločin genocida Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948.

⁸ STATUT MEĐUNARODNOG VOJNOG SUDA, Nimberška presuda, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948., str. 34.

⁹ NACRT KODEKSA ZLOČINA PROTIV MIRA I BEZBJEDNOSTI ČOVJEČANSTVA, Vojna enciklopedija, Drugo izdanje, sveska 4, Vojnoizdavački zavod - Beograd, 1972, str. 395.

¹⁰ UREDBA SA ZAKONSKOM SNAGOM O PREUZIMANJU KRIVIČNOG ZAKONA SFRJ (“Službeni list R BiH”, br. 2/92).

Istraživanje ima ambiciju da temu istraži u cjelini, zahvatajući sve aspekte agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao zločin protiv mira, bez obzira što svi njegovi elementi nemaju jednak međunarodnopravni, odnosno krivični tretman i što pojedini njegovi elementi nisu eksplicite inkriminirani (naprimjer, članstvo u zločinačkim organizacijama, sve vrste ratne propagande, kulturni genocid, prisilno preseljavanje, silovanje i prevođenje u drugu vjeru i sl.).

Ova pojava će se naučno rekonstruisati, sistematizovati i objasniti.

b) **Predmet istraživanja**

Predmet istraživanja je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu (R BiH), kao zločin protiv mira.

Ovako postavljen predmet zahtijeva elaboraciju krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, određenje agresije, njeno podstrekavanje, pripremanje, planiranje, akte prije otpočinjanja oružanog sukoba, izvršenje, te kršenje međunarodnog prava, činom agresije na R BiH kao zločinom protiv mira.

U sklopu odredbe krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, što će biti izloženo u skladu sa temom, prezentirat će se opća razmatranja međunarodno kodificiranih i nekodificiranih krivičnih djela, sa posebnim osvrtom na zločin protiv mira.

Opće određenje pojma agresije izložiće se kroz pojam rata, primjenu oružane sile u međunarodnom pravu, pojam ratnog stanja, genezu određenja agresije, njenu definiciju od strane Ujedinjenih nacija, akte, sredstva i načine vođenja.

Korijeni, uzroci i uslovi agresije na R BiH su važni segmenti predmeta istraživanja. U tom kontestu, posebno će se elaborirati oživljavanje velikodržavnih projekata, kriza jugoslovenskog društva u kontekstu krize socijalizma, tendencije stvaranja nacionalnih država na tlu bivše Jugoslavije, pojavni oblici nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija, disolucija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i položaj Bosne i Hercegovine (BiH), pojavni oblici neofašizma.

Podsticanje na agresiju je jedna od teza u predmetu istraživanja. To je konstitutivni dio zločina protiv mira, sa akcentom na subjekte i metode podsticanja na agresiju.

Planiranja agresije, takođe, je dio zločina protiv mira, što će se obuhvatiti predmetom istraživanja. Pri tome, pažnja će se usmjeriti na planove, subjekte i metode planiranja.

Priprema agresije je ključni elemenat zločina protiv mira. U predmetu istraživanja, taj segment će biti osvijetljen sa više aspekata.

Obrađiće se subjekti i instrumenti agresije, te razni oblici pripreme za agresiju (ideološka, informativna, politička, pravna, ekonomska i vojna).

Izvršavanje agresije će biti obrađeno u mjeri kojom se rasvjetljava zločin protiv mira. U tom kontekstu, podrazumijeva se prevashodno obrada subjekata izvršenja agresije, pomagača, instrumenata, oblika i objekata agresije.

c) Cilj istraživanja

Cilj istraživanja (kako globalni, tako i potciljevi) determinisan je predmetom istraživanja i njegovim bitnim elementima, naprijed prezentiranim. Polazeći od toga, **generalni cilj istraživanja je da se na osnovu prikupljene, sistematizovane i obrađene građe, naučno i stručno istraži agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, odnosno zločini protiv mira i sigurnosti čovječanstva.**

Generalno postavljene ciljeve istraživanja može se razložiti na sljedeće **potciljeve**:

- prikupljanje, klasificiranje, sistematizovanje i obrada materijala koji se odnosi na Republiku Bosnu i Hercegovinu sa stanovišta učinjenih zločina protiv mira;
- prezentiranje osnovnih određenja krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, sa posebnim osvrtom na zločin protiv mira;
- određenje pojma agresije, sa genezom njenog definisanja i naglaskom na definiciju agresije od strane UN;
- identifikovanje korijena, uzroka i uslova agresije;

- otkrivanje aspekta podsticanja, planiranja i pripremanja agresije, sa planovima, subjektima, metodama i instrumentima;
- pokazivanje osnovnih oblika izvršenja agresije i njenih subjekata, podstrekača, pomagača i objekata;
- identifikovanje agresora, podstrekača, pomagača i izvršioca agresije;
- proučavanje veza između velikodržavnih ideja na jugoslovenskom tlu i mjesta BiH u tim koncepcijama, s jedne strane i zločina protiv mira u R BiH, s druge strane;
- ustanovljenje uticaja međunarodnih uslova, koji su doprinijeli da se izvrši agresija na R BiH, kao zločin protiv mira.

Na osnovu do sada prikupljenih materijala i poznatih činjenica o zločinima izvršenim agresijom na R BiH, moguće je formulisati sljedeći:

d) Sistem hipoteza

Generalna hipoteza:

Na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu, izvršena je agresija kao zločin protiv mira.

Pothipoteze:

- Način i oblici vođenja rata, sugerišu da je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu sistematski organizovana, podstrekavana, planirano započeta i vođena;
- Agresijom na R BiH izvršen je zločin protiv mira;
- Postoji visok stepen povezanosti velikodržavnih ideja na jugoslovenskom tlu, mjesta R BiH u tim koncepcijama i zločina protiv mira;
- Postojalo je učešće stranih faktora u agresiji na R BiH i kršenju odredaba međunarodnog prava, a time direktan i indirektan doprinos zločinima protiv mira u R BiH;
- Agresiju na R BiH izvršila je Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska.

e) Metodološki postupci

Predmet, ciljevi i hipotetički okvir determinisali su metodološke postupke istraživanja, usmjerene na dobivanje relevantnih podataka za obradu suštinskih elemenata istraživanja. Imajući to u vidu, ova tema se obrađivala primjenom slijedećih metodoloških postupaka:

Analiza sadržaja. Analiza sadržaja je metodološki postupak koji omogućuje da se na objektivan i sistematski način vrši analiza primarnih, sekundarnih i drugih izvora. U tu svrhu pripremio se plan analize sadržaja, koji je pretpostavljao izbor kategorija, kao osnove za analizu, šifriranje sadržaja, statističku obradu i interpretaciju. Utvrđivanjem frekvencija osnovnih kategorija, otkrivane su veze ili korelacije između njih, stavovi i činjenice iz domena teme, što je korišteno za kasniju obradu.

Intervju kao "poseban oblik usmenog i uzajamnog djelovanja između najmanje dva lica radi dobijanja podataka u skladu sa unaprijed utvrđenim ciljem",¹¹ može da nađe primjenu u ovom istraživanju. Intervju bi se vodio sa pojedincima koji imaju određena saznanja, relevantna za obradu teme o agresiji na R BiH, kao zločinu protiv mira. Riječ je o tzv. organizovanom intervjuu, koji bi se sprovodio po unaprijed utvrđenom planu, a ispitaniku bi se ostavljala mogućnost da opširno daje odgovore. Ovakva vrsta intervjuja je pogodna i iz razloga što se ne poštuje redoslijed niti formulacija pitanja, što omogućuje ispitaniku da slobodno i spontano prezentira svoje iskaze.

Da bi se došlo do što autentičnijih podataka, koji bi obuhvatili sve aspekte teme, napravljen je stratificirani uzorak ispitanika, sa težnjom da bude zastupljeno što više kategorija, koji mogu dati iskaze o sadržaju teme.

---

¹¹ D. Kavran - S. Čamilović, SISTEM PRAĆENJA I RAZVOJA KADROVA, (II izdanje), Jugoslovenski zavod za produktivnost rada, Beograd, 1985, str. 193.

Statistički metod

U fazi testiranja hipoteza koristila se i postojeća statistička građa, prije svega specijalizovanih zavoda (za statistiku itd.) i drugih institucija.

f) Operacionalizacija pojmova¹²

Osnovni pojmovi koji se koriste u ovoj studiji su:

Agresija¹³ je nezakonita upotreba oružane sile i drugih oblika jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti ili političke nezavisnosti druge države.

Agresor je država koja jednostrano, zanemarujući sredstva mirnog rješavanja spora, izvrši napad oružanim snagama, ili kroz ostale oblike, na drugu zemlju.

Humanitarna pravila su opšti naziv za sva pravila koja regulišu zaštitu i osnovna prava čovjeka.

Intervencija je miješanje jedne ili grupe država, ili međunarodne organizacije u poslove drugih država, s ciljem ostvarivanja određenog cilja.

---

¹² Operacionalizaciju pojmova je autor konstituisao na osnovu sljedeće literature:

- VOJNA ENCIKLOPEDIJA, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970-1975, tom 1-10, Drugo izdanje.
- POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, Savremena administracija, Beograd, 1975.
- PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, Savremena administracija, Beograd, 1979.
- DEFINICIJA AGRESIJE, u Zbirci pravnih dokumenata: M. Bisić, RATNI ZLOČIN I GENOCID, Ministarstvo pravde i Uprave Kantona, Sarajevo, 1998.
- J. Andrašić, MEĐUNARODNO PRAVO, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- M. Bisić, RATNI ZLOČINI I GENOCID, Ministarstvo pravde i Uprave Kantona, Sarajevo, 1998.
- NAUKA O ODBRANI (grupa autora), Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1999.
- S. Softić, PRAVNA PRIRODA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000.

¹³ Pojam "agresija", kao i neki drugi pojmovi, biće detaljnije obrađeni u ostalim dijelovima rada.

Invazija je upad ili prodor oružanih snaga jedne ili više država na teritoriju druge države, da bi se ostvario određeni cilj.

Međunarodno pravo je sistem pravila kojima se uređuju odnosi u međunarodnoj zajednici od strane priznatih subjekata.

Međunarodno ratno pravo je dio međunarodnog prava kojim se za vrijeme rata regulišu odnosi među državama, odnosno subjektima međunarodnog prava.

Propaganda je svaka djelatnost upravljena na stvaranje ili širenje neke ideje, opšteg mišljenja ili stava. Ako je upravljena na ugrožavanje osnova društvenog uređenja i bezbjednosti, postaje društveno opasna i na nju se reaguje krivičnom sankcijom.

Dezinformacija je lažno i zlonamjerno širenje vijesti, najčešće pomoću sredstava informisanja (štampa, radio, televizija itd.) s ciljem da se javno mnijenje obmane i dovede u zabludu.

Subverzija je svaka otvorena ili tajna aktivnost organizovana sa strane, koja je usmjerena protiv postojećeg poretka jedne države.

Teritorijalni integritet države podrazumijeva cjelokupnost, teritorijalnu nepodijeljenost i suverenitet države na cijeloj njenoj teritoriji.

Izvori podataka za istraživanje “**Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, zločin protiv mira**”, zasnivaju se uglavnom na sljedećem:

- arhivska i istorijska građa;
- knjige, studije i članci;
- štampa;
- foto, filmski i ostali audiovizuelni materijal;
- svjedočenja;
- dosadašnja istraživanja;
- statističke publikacije.

Na osnovu navedenog, konstituisaće se polazna bibliografija sa najbitnijim djelima.

Vrijeme istraživanja je period 1991.-1993., kada je učinjen zločin protiv mira (planirana, pripremana, započeta i vođena agresija protiv R BiH) i izvršeni drugi zločini i genocid nad Bošnjacima.

g) Teškoće, ograničenosti i dometi istraživanja

Realizaciju istraživanja “**Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - zločin protiv mira**” pratiće određene teškoće i ograničenosti, što će bitno uticati na istraživačke domete. Na neke od njih neophodno je kratko ukazati, respektujući ih pri valorizaciji konačnih rezultata istraživanja.

U Republici Bosni i Hercegovini su veoma **skromna iskustva** na planu istraživanja zločina i drugih oblika kršenja međunarodnog prava. Iako su za to postojali uslovi, posebno imajući u vidu zločine u toku Drugog svjetskog rata, nisu ostvareni potrebni istraživački rezultati. Sve to je uslovljalo nedovoljan bibliotečki fond, arhivsku građu, dokumente i sl.

Institucionalne, kadrovske i materijalne pretpostavke su bile locirane van ove Republike, na čiji rad se veoma malo ili nikako uticalo.¹⁴ Veoma je malo kadrova, koji su se serioznije bavili ovom problematikom. Takav odnos onemogućio je formiranje odgovarajućih istraživačkih timova, naročito njihovog interdisciplinarnog sastava.

Navedene teškoće onemogućile su adekvatnu saradnju sa odgovarajućim institucijama u inostranstvu, ili u zemlji, koje u oblasti istraživanja zločina posjeduju značajne rezultate, iskustva i renome. Samim tim je izostala razmjena literature, iskustava, rezultata, metodologije istraživanja, te rad na zajedničkim projektima i sl.

Još uvijek ne postoje adekvatno konstituirane biblioteke, što uslovljava veliki gubitak vremena istraživaču da dođe do literature, koja je disperzirana po raznim bibliotečkim ustanovama.

Kao što je poznato, relevantna arhivska građa će biti dostupna po zakonskoj regulativi tek za 30 godina, što uslovljava niz implikacija vezanih za istorijsku distancu. Velika je vjerovatnoća da jedan broj kapitalnih dokumenata neće nikada biti dostupan, posebno neprijateljske provenijencije.

---

¹⁴ Svi instituti, zavodi i centri i sl. čiji su istraživački projekti zahvatili problematiku zločina nalazili su se u Beogradu.

Relevantna arhivska građa naše provenijencije još se nalazi u registraturama i veliko je pitanje kada će i po kakvim kriterijima biti svedena i selekcionisana, što je značajan hendikep za istraživačku djelatnost.

S druge strane, istraživanje zahvata **savremene događaje** koji su još u toku, procese koji traju, čiji su neposredni svjedoci i istraživači. To će zahtijevati dodatni napor za svojevrsno izdizanje iznad tih događaja, objektivnost i naučnu nepristrasnost.

Pisani dokumenti se u ratnim uslovima nerijetko uništavaju iz raznih pobuda, najvećim dijelom da ne padnu u ruke neprijatelju. Neprijatelj takođe nastoji da sakrije tragove zločina, pa uništava dokumente. Isto tako, jedan broj dokumenata se povlači iz upotrebe, čime ostaju van pristupa za istraživačku djelatnost.

Sve navedeno tražiće u dosta slučajeva **istorijsku rekonstrukciju** na osnovu sekundarnih, pa čak i tercijarnih izvora, što će znatno otežati, usporiti, a dijelom i ograničiti domete istraživanja.

U V O D

Istraživački pristup temi “**Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - zločin protiv mira**”, zahtijevao je kratak osvrt na **dosadašnje tekovine u domenu međunarodne zaštite ljudskih prava**, te elaboraciju osnovnih aspekata međunarodnih krivičnih djela, sa posebnim osvrtom na **zločin protiv mira**.

Pojam “**ljudska prava**” počinje intenzivnije da se koristi u pravnoj teoriji i praksi u Evropi krajem 18. vijeka. Sadržina tog pojma označava “osnovna prava ljudske ličnosti koja se ne moraju posebno stjecati, već ih svaki čovjek posjeduje samim tim što postoji neovisno o zemlji čiji je državljanin ili u kojoj živi ili se možda radi o licu bez državljanstva ili izbjeglici”.¹⁵ Prema tome, ljudska prava se stiču rođenjem,¹⁶ ona se primjenjuju sa pojavom ličnosti na svijet, čime se stvaraju početne pretpostavke za njihovu važnost bez ikakve superiornosti ili diskriminacije. Međutim, društvena zbilja je puna protivurječja, sukoba interesa i raskola između teorije i prakse, što ne garantuje ozbiljenje onoga što se samo po sebi razumije, kao što je i sfera ljudskih prava. Zbog toga se pokazala neophodna zaštita ljudskih prava i sloboda, njihovo normativno regulisanje sa tendencijom dosljednog ostvarivanja.

---

¹⁵ F. Karčić, MEĐUNARODNA ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice, Sarajevo, 1992, br. 1-2, str. 9.

¹⁶ Polazeći od navedene konstatacije, amblem Komisije za ljudska prava OUN zasnovan je na slici djeteta koje se nalazi u naručju majke.

Postoji više **periodizacija konstituisanja zaštite ljudskih prava i sloboda** koje nastoje da prate stalnu dogradnju ovoga procesa.¹⁷ Za ovu priliku, geneza ovoga pitanja pratiće se kroz dokumente, koji su, svaki na svoj način, ostavili pečat u oblasti zaštite ljudskih prava. Takvi dokumenti su: **Medinska povelja (623.)**, **Magna Charta Libertatum - Velika povelja slobode (1215.)**, **Habeas Corpus Act (1679.)**, **Bill of Rights (1689.) - Bil o pravima**, **Bill of Rights (1791.) - Prvih deset amandmana na Ustav USA**, **Declaration des Droits de l'homme et du Citoyen (1789.) - Deklaracija prava čovjeka i građanina**, **Povelja UN (1945.)**, **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i fakultativni protokol uz taj Pakt (1966.)**, **KEBS (1975.)** i dr.

Medinska povelja (623.), predstavlja dokument islamskog svijeta u kojem se nalaze demokratski pristupi koji su i danas aktuelni. Riječ je o obaveznom kažnjavanju svih onih koji su počinili zločine, uređenju pitanja finansija i poreza, lokalnoj samoupravi, pravu i dužnosti stanovnika itd.

Magna charta Libertatum - Velika povelja slobode,¹⁸ sa stanovišta zaštite ljudskih prava je prvi evropski dokument "kojim je utrt, istina u rudimentarnom obliku, put ideji o vladavini prava, a time i ideji o slobodama i pravima čovjeka, bez obzira na njegovo porijeklo, statusna određenja i pripadništvo bilo kojem kolektivitetu (rasnom, spolnom, nacionalnom, vjerskom, klasnom, ideološkom, itd.)."¹⁹

---

¹⁷ Za periodizaciju konstituisanja zaštite ljudskih prava i sloboda korišteni su radovi:

- F. Karčić, nav. dj., str. 9-17.
- S. Hodžić, O LJUDSKIM SLOBODAMA I PRAVIMA - POVIJESNO I AKTUELNO, Pravna misao, časopis Zavoda za javnu upravu Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1992., br. 3-4, str. 3-9.
- S. Sali i Z. Terzić, MEĐUNARODNI DOKUMENTI O LJUDSKIM PRAVIMA - INSTRUMENTI USTAVA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE, Pravni centar - Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996., str. 20-50.

¹⁸ MAGNA CHARTA LIBERTATUM - VELIKA POVELJA SLOBODE nastala je 1215. godine, da bi bila konačno uobličena 1225. godine pod punim nazivom "Magna carta de libertatibus Angliae" (Velika povelja slobode Engleske).

¹⁹ S. Hodžić, nav. dj., str. 6.

Habeas corpus act²⁰ je dokument koji u svojim 20 članova proširuje zaštitu ljudskih prava i sloboda, posebno u domenu djelovanja policije i suda, u radnjama pritvaranja, ispitivanja osnovanosti optužbe i utvrđivanja krivnje.

Bill of rights - Bil o pravima,²¹ označava se kao osmišljavanje parlamentarne demokratije, kroz prevashodno pravo slobodnih izbora, peticije, slobodne parlamentarne rasprave i procedure.

Bill of rights - Prvih deset amandmana na Ustav USA,²² postao je najpotpuniji i najznačajniji ustavni i pravosudni mehanizam za garanciju i zaštitu ljudskih sloboda i prava.

Declaration des Droits de l' homme et du Citoyen (1789.) - Deklaracija o pravima čovjeka i građanina²³ je stožerni dokument kada je riječ o prirodnim i neotuđivim pravima slobodnog čovjeka, koja mu samim pojmom građanina u naslovu daje centralno mjesto kao subjektu međunarodne zajednice. Ovaj dokument svojim elementarnim odredbama, da "se ljudi rađaju i cijelog života ostaju jednaki u pravima, da je cilj svake političke organizacije u tome da čuva i brani slobodu, jednakost i svojinu kao prirodna i nezastariva prava čovjeka i da je narod po svom biću izvor suvereniteta",²⁴ predstavlja značajno dostignuće.

Naprijed iznesena geneza zaštite ljudskih prava pokazuje da se to odvijalo u okviru pojedinih država ostvarivanjem doktrine

---

²⁰ HABEAS CORPUS ACT je dokument koji je usvojen u engleskom parlamentu 1679., pod punim nazivom "Zakon o boljem obezbjeđenju sloboda podanika i sprječavanju zatvaranja preko mora".

²¹ BILL OF RIGHTS - BIL O PRAVIMA pod nazivom "Zakon kojim se proklamiraju prava i slobode podanika i rješava pitanje nasljeđa krune", donio je engleski parlament 1689.

²² Na Ustav USA, koji je usvojen 1787. godine, doneseno je ukupno 26 amandmana. Prvih deset amandmana doneseno je kao jedinstven akt u Kongresu USA 1791., što je poznato pod nazivom "BIL O PRAVIMA".

²³ Declaration des droits de l'homme et du Citoyen (1789.) - DEKLARACIJA O PRAVIMA ČOVJEKA I GRAĐANINA je usvojena na Francuskoj nacionalnoj skupštini 26. avgusta 1789., a konačna redakcija je usvojena na zasjedanju Nacionalne skupštine 8. avgusta 1791.

²⁴ Č. Sadiković, SAVREMENO SHVATANJE PRAVA I SLOBODA (uz 200-tu godišnjicu Deklaracije o pravima čovjeka i građanina), Pregled, časopis Univerziteta u Sarajevu, 1989. br. 4, Sarajevo.

“humanitarne intervencije”²⁵, te posredstvom instituta zaštite manjina.²⁶ Dakle, ipak nije bilo globalne zaštite ljudskih prava, koja će svoje elemente tek zadobiti stvaranjem OUN i donošenjem **Povelje Organizacije ujedinjenih nacija** (OUN).²⁷ Naime, zaštita ljudskih prava je pomjerena sa pripadnika manjinskih zajednica u pojedinim državama na cjelovita prava ljudi koji žive u državama koje, kao članice OUN, obuhvataju jurisdikciju ove organizacije. Osnovno je da “način na koji jedna država tretira svoje građane nije više isključivo stvar te države, niti se međunarodna brigada može otkloniti pozivanjem na nacionalni suverenitet ili unutrašnju nadležnost”.²⁸

Nakon Povelje OUN, Generalna skupština je usvojila **Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka**,²⁹ koja je iskazala dalje garancije u pogledu ljudskih prava i osnovnih sloboda čija važnost je takve prirode da se dan usvajanja ovog dokumenta proglašava kao Međunarodni dan prava čovjeka. U Univerzalnoj deklaraciji koja ima 30 članova građanskim i političkim pravima posvećeni su članovi od 3 do 21, a ekonomskim, članovi od 22 do 27. U prvoj grupi, kao osnovna prava označena su prava na život, slobodu i sigurnost ličnosti, a u drugoj - prava na socijalnu sigurnost, uživanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, koja su pretpostavka ljudskog dostojanstva i slobodnog razvoja ljudske ličnosti.

---

²⁵ Doktrina "humanitarne intervencije" je opravdavala intervenciju u unutrašnje stvari s ciljem zaštite opštih ljudskih vrijednosti. Upravo na bazi ove doktrine SAD su se aktivirale 1891. i 1905. oko antisemitskih pojava u Rusiji. Ovom doktrinom pravdana je intervencija evropskih sila u unutrašnje pitanje Osmanske carevine u periodu odvijanja grčkog ustanka (1821. do 1829.).

²⁶ Primjena zaštite ljudskih prava putem instituta zaštite manjina naročito je bila prisutna u Društvu naroda, osnovanom 1919.

²⁷ POVELJA OUN donesena 26. juna 1945. u San Francisku, a stupila na snagu 24. oktobra 1945.

²⁸ F. Karčić, nav. dj., str. 11.

²⁹ UNIVERZALNA DEKLARACIJA O PRAVIMA ČOVJEKA, usvojena 10. decembra 1948. od strane Generalne skupštine OUN.

Pravno tehničko regulisanje obaveze države u oblasti ljudskih prava, kao i postupak njihovog ostvarivanja i zaštite, izvršen je kroz dva međunarodna ugovora - **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima** i **Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**,³⁰ sa **Fakultativnim protokolom**.³¹

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima posebno naglašava "da će se poštivati i osigurati svim pojedincima na svojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom prava priznata u ovom paktu, bez obzira na razlike kao što su one u rasi, boji kože, polu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, radu ili kojoj drugoj okolnosti".³²

Značaj **Fakultativnog protokola** posebno se ogleda u tome da se njime "učvršćuje položaj pojedinca u odnosu na državu vezanu Paktom, utvrđuju dodatne obaveze država i nadležnost Komiteta za ljudska prava, uključujući pravo pojedinca da se neposredno obraća tom komitetu u slučaju uskraćivanja ili kršenja njegovih prava".³³

Ono što u ovoj prilici treba istaći jeste da se određeni **mehanizmi za zaštitu ljudskih prava**, kroz ova dokumenta, sastoje i u periodičnom izvještavanju o stanju u oblasti ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, nadzoru nad stanjem građanskih i političkih prava od strane posebnog komiteta za ljudska prava, pravu žalbe države protiv države, te pravu žalbe pojedinca pomenutom Komitetu, što proizlazi iz Fakultativnog protokola.

---

³⁰ Generalna skupština OUN je 16. decembra 1966. prihvatila tekstove pomenuta dva međunarodna ugovora.

MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA stupio je na snagu 23. marta 1976., a MEĐUNARODNI PAKT O EKONOMSKIM, SOCIJALNIM I KULTURNIM PRAVIMA 3. januara 1976.

³¹ Fakultativni protokol, koji se odnosi na Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, stupio je na snagu 23. marta 1976.

³² S. Sali i Z. Terzić, nav. dj., str. 361.

³³ F. Karčić, nav. dj., str.13

Ostvarivanju ljudskih prava doprinijela je i njihova **regionalna zaštita**, koja je započela u Evropi, a proširila se i u druge regione. U vezi sa tim, posebnu pažnju zaslužuje **Evropski savjet**,³⁴ koji je usvojio tzv. Rimsku konvenciju,³⁵ koja nastoji da stvori uslove za primjenu odredaba Univerzalne deklaracije prije nego što su usvojeni paktovi.

Istovremeno, ova Konvencija je bila osnova za obrazovanje **Evropske komisije za ljudska prava**.³⁶ Njena nadležnost se sastoji u ispitivanju optužbi vlada ili pojedinaca, koji su svojim postupcima povrijedili Evropske konvencije. Dalji postupak rada sastoji se u tome što Komisija svoje nalaze dostavlja Savjetu ministara ili Evropskom sudu, koji obavlja raspravu o pojedinačnim sporovima u svim onim slučajevima kada Komisija ne postigne rješenje.

Od dokumenata novijeg datuma koji se odnose na zaštitu ljudskih prava, treba spomenuti **Završni akt Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji (KEBS)**.³⁷ Poglavlje VII ovoga dokumenta u cjelini je posvećeno poštovanju ljudskih prava i sloboda, naročito zahvatajući slobodu misli, savjesti, vjeroispovijesti i ubjeđenja. Iako se radi o fragmentarnom pregledu zaštite ljudskih prava i sloboda, evidentno je da je ovo pitanje kvalitetnije, sadržajnije i kvantitativno osmišljeno, sa opšteusvojenim stavom da se “međunarodna briga za stanje ljudskih prava u određenoj državi ne može od strane vlasti u toj zemlji odbaciti niti osporavati tezom o bitno unutrašnjoj nadležnosti ili pozivanjem na državni suverenitet”.³⁸

---

³⁴ EVROPSKI SAVJET je osnovan 25. maja 1949. u Londonu.

³⁵ EVROPSKI SAVJET (1949.) je usvojio tzv. Rimsku konvenciju 4. novembra 1950., a stupila je na snagu 3. septembra 1953.

³⁶ EVROPSKA KOMISIJA ZA LJUDSKA PRAVA djeluje od 3. septembra 1958.

³⁷ ZAVRŠNI AKT KONFERENCIJE O EVROPSKOJ BEZBJEDNOSTI I SARADNJI (KEBS) usvojen je 1. avgusta 1975. u Helsinkiju. Naziv OSCE (Organizacija sigurnosti i saradnje u Evropi) uzet je na zasjedanju ove organizacije u Budimpešti od 3. do 5. decembra 1994.

³⁸ F. Karčić, nav. dj., str. 16-17.

Svojevrsnu zaštitu ljudskih prava i sloboda predstavlja definisanje krivičnih djela, koja imaju međunarodni karakter - **međunarodnih krivičnih djela**.³⁹ Prvi pokušaji na tom planu učinjeni su dosta davno, jer je svaki rat sa svojim strahotama iznova aktuelizirao ova pitanja. Naime, nastojanja su se kretala u pravcu **utvrđivanja odgovornosti za učinjena djela** koja nisu bila nužna za pobjedu, ili uopšte vođenje ratnih operacija. Iako sporo, dolazi do osmišljavanja nekih načela koja u početku imaju nivo preporuke i javne osude, ali još uvijek nisu bila pozitivno međunarodno pravo. U osnovi navedenih nastojanja je pokušaj da se rat humanizira, da se zabrane radnje njegovih aktera, koje su po svojoj suštini ratni zločini. Pri tome "naročito je došlo do izražaja razlikovanje postupka neprijateljske vojske prema borcima i neborcima, pri čemu je osnovni naglasak bio na zaštiti neborackog stanovništva, posebno žena i djece, u toku ratnih operacija".⁴⁰

Geneza normativnog ustrojstva ovog aspekta može se pratiti kroz niz dokumenata, koji su dograđivali pitanje humanizacije rata. U tom kontekstu, posebno se ističe **Pravilnik o zakonima i običajima pri vođenju suvozemnog rata**,⁴¹ **Moskovska deklaracija**,⁴² **Potsdamski sporazum**,⁴³ **Sporazum o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca**.⁴⁴

Pravilnik o zakonima i običajima pri vođenju suvremenog rata posebno je definisao zabranu pojedinih postupaka prema civilnom stanovništvu, ratnim zarobljenicima, bolesnicima i ranjenicima.

---

³⁹ Šire o ovome: A. Stajić - M. Vešović, KRIVIČNO PRAVO - POSEBNI DIO (Drugo izdanje), "Svjetlost" Sarajevo, 1987. Konstatacije iz navedenog djela korištene su dijelom u radu.

⁴⁰ A. Stajić - M. Vešović, nav. dj., str. 43.

⁴¹ PRAVILNIK O ZAKONIMA I OBIČAJIMA PRI VOĐENJU SUVOZEMNOG RATA prihvaćen na Drugoj haškoj konferenciji od 1907. i pridodat IV Konvenciji donesenoj na toj konferenciji.

⁴² MOSKOVSKA DEKLARACIJA usvojena 30. oktobra 1943.

⁴³ POTSDAMSKI SPORAZUM usvojen 2. avgusta 1945.

⁴⁴ SPORAZUM O GONJENJU I KAŽNJAVANJU GLAVNIH RATNIH ZLOČINACA potpisan u Londonu 8. avgusta 1945.

Moskovska deklaracija i Potsdamski sporazum, a posebno Sporazum o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca doprinijeli su da se ustanovi **Međunarodni vojni sud** (8. avgusta 1945.) i **Statut Međunarodnog vojnog suda**, na osnovu kojih je vršeno suđenje ratnim zločincima u Nirnbergu. **Nirnberška presuda** (1. oktobar 1946.) je prvi dokument koji je zasnovan na načelima i pravilima koji su utvrđeni u međunarodnom pravu, gdje su osim ratnih zločina, kao krivična djela označeni i zločini protiv čovječnosti. Nadalje, subjekti međunarodnog prava nisu više samo države, nego i pojedinci koji su izdali naređenje za izvršenje tih djela, dakle vođe, organizatori, podstrekači i saučesnici. Međunarodno krivično pravo je nakon Drugog svjetskog rata dograđivano na osnovama do tada postignutog, a prevashodno na bazi **Londonskog sporazuma** i **Nirnberške presude**. **Ujedinjene nacije se sa svojom aktivnošću pojavljuju kao glavni normirač krivično-pravnih propisa**, što je dalo naročito dobre rezultate u periodu 1945.-1949. Kao potvrda za to mogu se navesti činjenice da su načela Londonskog sporazuma i Statuta Međunarodnog vojnog suda proglašeni kao pravila pozitivnog međunarodnog prava, prihvaćena je **Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida**,⁴⁵ obrazovana je **Komisija za međunarodno pravo**.⁴⁶

Tendencija normativnih inovacija nastavljena je donošenjem **Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata**,⁴⁷ koje su obuhvatile poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru, postupanje sa ratnim zarobljenicima, zaštita

---

⁴⁵ KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA prihvaćena od strane Generalne skupštine 9. decembra 1948., vidi PRILOG 17, str. 443.

⁴⁶ KOMISIJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO konstituisana je 1948. sa zadatkom da utvrdi koja se krivična djela mogu smatrati kao djela usmjerena protiv međunarodne zajednice naroda. Načela o navedenom aspektu, koje je izradila pomenuta Komisija, prihvaćena su Rezolucijom Generalne skupštine UN od 12. decembra 1950.

⁴⁷ ŽENEVSKE KONVENCIJE su zaključene u Ženevi 12. avgusta 1949.

građanskih lica za vrijeme rata. Ovaj dokument dograđen je **Dopunskim protokolom o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba i Dopunskim protokolom uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava nemeđunarodnih sukoba.**⁴⁸

Pored navedenog, za razmatranu problematiku veliki značaj ima **Konvencija o neprimjenjivanju zastare ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti; Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i o suzbijanju i kažnjavanju zločina apartheida.**⁴⁹

Prezentirani izvori međunarodnog krivičnog prava poslužili su kao polazište za konkretno inkrimiranje u KZ,⁵⁰ koji je preuzet i u Republici Bosni i Hercegovini.⁵¹

KZ je u članu 100 preuzeo odredbu **o nezastarivosti krivičnih djela genocida i ratnih zločina**, koja glasi da "krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastareva za krivična dela u čl. 141 do 145 ovog zakona (genocid i ratni zločini, prim. B.M.), kao ni za krivična dela, za koja po međunarodnim ugovorima ova zastarelost ne može da nastupi".⁵²

Šesnaesta glava KZ posvećena je **krivičnim djelima protiv čovječnosti i međunarodnog prava**, što je bazirano na prethodno navedenim konvencijama i usklađeno sa njihovom sadržinom. Između ostalog, to su genocid (član 141.), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 142.), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 143.), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 144.), organizovanje

---

⁴⁸ DOPUNSKI PROTOKOLI I i II su usvojeni 12. avgusta 1949.

⁴⁹ KONVENCIJA O NEPRIMJENJIVANJU ZASTARE NA RATNE ZLOČINE I ZLOČINE PROTIV ČOVJEČNOSTI usvojena je 1968., MEĐUNARODNA KONVENCIJA O UKIDANJU SVIH OBLIKA RASNE DISKRIMINACIJE 1965., a MEĐUNARODNA KONVENCIJA O SUZBIJANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA APARTHEJDA - 1973.

⁵⁰ KRIVIČNI ZAKON SFRJ SA OBJAŠNJENJIMA, Savremena administracija, Beograd, 1980.

⁵¹ - Uredba sa zakonskom snagom o preuzimanju Krivičnog zakona SFRJ ("Službeni list R BiH", broj 2/92).

- Uredba sa zakonskom snagom o izmjenama Uredbe sa zakonskom snagom o preuzimanju Krivičnog zakona SFRJ ("Službeni list R BiH", broj 10/92).

⁵² Krivični zakoni SFRJ, Isto, str. 54.

grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina (član 145.), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (član 148.), povreda parlamentara (član 149.), podsticanje na agresivan rat (član 152.), rasna i druga diskriminacija (član 154.).⁵³

Nakon ovog opšteg pristupa moguće je eksplicirati najbitnije značajke **pojedinačnih međunarodnih krivičnih djela** u mjeri u kojoj je to neophodno sa stanovišta predmeta ovog rada, sa posebnim osvrtom na zločin protiv mira. Postoje razne klasifikacije međunarodnih krivičnih djela, pri čemu se u ovome radu koristila ona koja ima u vidu dokumenta međunarodne zajednice, Međunarodnog suda i zakonodavstava R BiH, posebno Krivični zakon.⁵⁴

Međunarodna krivična djela mogu se podijeliti u tri skupine: **zločini protiv mira** (1), **ratni zločini** (2) i **zločini protiv čovječnosti** (3).

Zločini protiv mira obuhvataju "planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zavjeri za izvršenje ma kog od gore navedenih djela."⁵⁵

Ratni zločini, odnosno... "povrede ratnih zakona i ratnih običaja. Takve povrede obuhvataju, ali se na njih ne ograničavaju, ubistvo, zlostavljanje ili odvođenje na prinudni rad ili za koji drugi cilj civilnog stanovništva okupirane teritorije ili u okupiranu teritoriju, ubistvo, ili zlostavljanje ratnih zarobljenika, ili lica na moru, ubijanje talaca, pljačkanje javne ili privatne imovine, namjerno razaranje gradova, varoši ili sela ili pustošenje neopravdanom vojnom potrebom".⁵⁶

⁵³ Isto, str. 69-74.

⁵⁴ Za ovu priliku korištena je podjela međunarodnih krivičnih djela iz rada: H. Bakalović, **NAJVEĆA ŽRTVA AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU SU MUSLIMANI**, Zbornik radova: "Genocid u Republici Bosni i Hercegovinu 1992. godine", Pravna misao, br. 5-8, Zavod za javnu upravu Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1992., str. 34.

⁵⁵ NIRNBERŠKA PRESUDA, Izdanje "Arhiva za pravne i društvene nauke", Beograd, 1948., str. 14.

⁵⁶ Isto, str. 14.

Zločini protiv čovječnosti obuhvataju “ubistva, istrebljenje, porobljavanje, deportaciju i ostala nečovječna djela, izvršena protiv bilo koga civilnog stanovništva, prije ili za vrijeme trajanja rata, ili proganjanje na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi ili u vezi bilo kog zločina, koji spada u nadležnost Suda bez obzira da li se time vrše ili ne vrše povrede zakona one zemlje gdje su zločini izvršeni.⁵⁷

KZ kojeg je preuzela R BiH, dalje razrađuje pojam krivičnog djela.⁵⁸

U **krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava** ubraja se genocid (član 141.), organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina, (član 145.), rasna i druga diskriminacija (član 154.), zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu (član 155.).

Prema KZ u **ratne zločine** spadaju slijedeća krivična djela: ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 142.), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 143.), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 144.), organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina (član 145.), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (član 150.).

KZ navodi i krivična djela **povrede ratnih zakona i običaja**, u koje ubraja protivpravna ubijanja i ranjavanja neprijatelja (član 146.), protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu (član 147.), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (član 148.), povreda parlamentara (član 149.), uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika (član 151.), zloupotreba međunarodnih znakova (član 153.).

Među krivična djela protiv mira, KZ ubraja samo jedno krivično djelo - **podsticanje na agresivni rat** (član 152.).

Genocid⁵⁹ je međunarodni zločin pod kojim se “smatra bilo koje od navedenih djela učinjenih u namjeri potpunog ili djelimičnog

---

⁵⁷ Isto, str. 14.

⁵⁸ KRIVIČNI ZAKON SFRJ (SA OBJAŠNJENJIMA), Isto, str. 69-75.

⁵⁹ Zločin genocida pojavljuje se kao međunarodno krivično djelo od 1946., kada je Generalna skupština OUN 12. decembra usvojila jednoglasno i bez rasprave Rezoluciju 96. Rad na izradi posebne konvencije o zločinu genocida trajao je dvije godine, da bi Generalna skupština OUN usvojila 9. decembra 1948. KONVENCIJU O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA (Rezolucija br. 260 A (III), koja je stupila na snagu 12. januara 1991.

uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve; ubistvo članova grupe; teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe; namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja; mjere uperene za sprečavanje rađanja u okviru grupe; prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu”.⁶⁰ Prvi put je ovaj pojam upotrijebljen od strane njemačkog pravnika Rephuela Lemkina (1944.) u značenju: genos (grč.) - rasa cide (lat.) - ubijanje. Prezentirano određenje genocida, kao najteže vrste zločina protiv čovječnosti, omogućuje da se naznači nekoliko njegovih bitnih karakteristika.

Genocid je usmjeren na uništenje **jedinke**, ali kao člana grupe, a shodno tome i same grupe, “žrtve su uvijek ljudska bića kao članovi nekih društvenih grupa”.⁶¹

Slijedeća suštinska odrednica genocida je da se on odvija **planski, sistematski i organizovano**, usmjeren je ka osnovnom cilju - istrebljenju određene grupe. U tom sklopu bitno je da postoji namjera za realizaciju genocidnih radnji. Genocid se odnosi samo na određene grupe, kako je i u njegovom određenju naznačeno - **nacionalne, etničke, rasne i vjerske**. Prema tome “ne obuhvata i pripadnike drugih grupa, npr. članove neke političke stranke ili organizacije, s obzirom da takva lica nisu međusobno povezana nekim objektivnim ili trajnim elementom, već se slobodno i svojom voljom opredjeljuju da li će pristupiti određenoj političkoj organizaciji i koliko dugo će joj pripadati”.⁶² U navedenoj definiciji genocida uglavnom je obuhvaćen tzv. fizički i biološki genocid, dok je izostavljen tzv. kulturni genocid, koji se ogleda u aktivnostima na uništenju jezika, kulture i vjere konkretne grupe. Isto tako, genocid ne obuhvata prinudno iseljenje jedne grupe iz određene zemlje, što takođe doprinosi genocidnim aktima.

---

⁶⁰ KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA IZ 1948., vidi PRILOG 17., str. 443.

⁶¹ KRIVIČNO-PRAVNI POJAM GENOCIDA, Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, februar/veljača 1993., Sarajevo, br. 2, str. 6.

⁶² Isto, str. 50.

Način izvršenja genocida je bitno svojstvo ovog krivičnog djela. Nije riječ samo o neposrednom izvršenju zabranjenih radnji, nego i o **izdavanju naređenja za obavljanje genocidnih radnji**. U konvenciji se, u vezi s tim, ističe da su "kažnjiva sljedeća djela: **genocid, sporazum za izvršenje genocida, neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida, pokušaj genocida, saučesništvo u genocidu**" (Boldirao B.M.).⁶³

Izvršilac genocidnih radnji ne može biti zaštićen, odnosno amnestiran, niti biti pod imunitetom, bez obzira na njegovu funkciju u društvenoj i političkoj konstelaciji, što je eksplicitno navedeno u odredbi Konvencije, u smislu da će "lica koja učine djela genocida ili neko drugo djelo iz člana 3. (član 3. Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine, prim. B.M.), biti kažnjena bez obzira da li su **državni upravljači, funkcioneri ili obični pojedinci**" (boldirao B.M.).⁶⁴

Uz navedeno, suštinska karakteristika genocida je da se ovo međunarodno krivično djelo može izvršiti **za vrijeme mira ili rata**, čime je znatno proširen domen kažnjavanja zločina genocida.⁶⁵ Neophodno je istaći da Konvencija već u svome nazivu zahvata dvije bitne dimenzije - **sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida**. Ovaj preventivni aspekt trebalo bi međunarodna zajednica imati u vidu, odnosno potpisnici Konvencije, kako bi se kroz sprečavanje genocida osujetila realizacija namjere njegovih aktera.

Ratni zločini, kao krivična djela, izloženi su u **Ženevskim humanitarnim konvencijama od 1949.**, zahvatajući tri grupe pitanja iz tog domena: **ratne zločine protiv civilnog stanovništva (1), ratne zločine protiv ranjenika i bolesnika (2) i ratne zločine protiv zarobljenika (3).**

---

⁶³ KONVENCIJA O SPREČAVANJU, KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA IZ 1948., vidi PRILOG 17., str. 443.

⁶⁴ Isto, str. 443.

⁶⁵ U vezi sa tim, u članu 1. Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. se navodi da "strane ugovornice potvrđuju da je genocid bez obzira da li je izvršen za vrijeme mira ili rata, međunarodno krivično djelo i da preuzimaju i obavezu da ga spriječe i kazne."

Osnovne karakteristike sva tri navedena ratna zločina jesu da su oni zločini ukoliko su “u suprotnosti sa pravilima međunarodnog prava,... te da njihovi učinioci mogu biti neposredni izvršioci i oni koji te radnje naređuju - naredbodavci”.⁶⁶

Ratni zločin protiv civilnog stanovništva obuhvata vršenje ili naređivanje nečovječnih djela prema civilnom stanovništvu, kao što su “vršenje ubistava, mučenja, nečovječna postupanja, biološki eksperimenti, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja; raseljavanje ili preseljavanje ili prisilno odnarodnjavanje ili prevođenje na drugu vjeru; prisiljavanje na prostituciju ili silovanja, primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora; uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protivzakonito odvođenje u koncentracione logore, i druga protivzakonita zatvaranja, lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje; prisiljavanje na službu u oružanim snagama neprijateljske sile ili u njenoj obavještajnoj službi ili administraciji; prisiljavanje na prinudni rad, izgladnjavanje stanovništva, konfiskovanje imovine, pljačkanje imovine stanovništva, protivzakonito i samovoljno uništavanje ili prisvajanje u velikim razmjerama imovine koje nije opravdano vojnim potrebama, uzimanje nezakonite i nesrazmjerno velike kontribucije i rekvizicije, smanjenje vrijednosti domaćeg novca ili protivzakonito izdavanje novca”.⁶⁷

Najkraće, osobenosti navedenog **ratnog zločina prema civilnom stanovništvu** sastoje se u tome što navedene radnje čine i kršenje pravila međunarodnog prava, što znači da “ratni zločin protiv civilnog stanovništva može postojati samo ako su nečovječna postupanja prema civilnom stanovništvu u konkretnoj situaciji protivna međunarodnom pravu”.⁶⁸ Uz to treba istaći da ovo krivično djelo može biti izvršeno i **za vrijeme rata, mira, oružanog sukoba ili okupacije, a njegov učinilac može biti svako lice, rukovodilac i vojni naredbodavac.**

---

⁶⁶ Opširnije o tome: A. Stajić - M. Vešović, nav. dj. str. 48.

⁶⁷ Navedeno prema Krivičnom zakonu SFRJ sa objašnjenjima, isto, str. 70.

⁶⁸ A. Stajić - M. Vešović, nav. dj. str. 48.

Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika je određen članom 143. KZ, čija je sadržina izražena “u vršenju ubistava, mučenja, nečovječnom postupanju, biološkim eksperimentima, ili nanošenju velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja, ili protivzakonitom i samovoljnom uništavanju ili prisvajanju u velikim razmjerama materijala i zaliha sanitetskih ustanova ili jedinica koje nije opravdano vojnim potrebama, ili ko izvrši neko od navedenih djela”.⁶⁹

Ovaj ratni zločin se može izvršiti u toku rata ili oružanog sukoba, a navedene radnje predstavljaju ratni zločin, samo ako su u suprotnosti sa međunarodnim pravom.

Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, koji je u skladu sa Ženevskom konvencijom o ratnim zločinima iz 1949, određen je članom 144. KZ, a radnje prema ratnim zarobljenicima, koje čine ovo krivično djelo su: ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, biološki eksperimenti, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja, prisiljavanje na vršenje službe u oružanim snagama neprijatelja ili lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje.⁷⁰

Suština regulisanja ovoga ratnog zločina je u tome da se humanizira odnos prema neprijatelju, koji je onespособljen da se bori, što ima dugu historijsku tradiciju.

Genocid, kao zločin protiv čovječnosti, posebno je opasan ako se za njegovo vršenje organizuju grupe i vrši njihovo podsticanje za izvršenje tog krivičnog djela. Imajući u vidu KZ,⁷¹ navedene aspekte određuje kao posebno krivično djelo sa radnjama organizovanja grupe radi vršenja krivičnih djela genocida i ratnih zločina, postajanjem pripadnikom navedenih grupa, otkrivanje grupe prije nego što je u njenom sastavu njen pripadnik za nju učinio krivično djelo, te poziv ili podsticanje na izvršenje navedenih krivičnih djela.

---

⁶⁹ Krivični zakon SFRJ, isto, str. 70-71.

⁷⁰ Isto, str. 71.

⁷¹ Isto, str. 71 i 72.

Rasna i druga diskriminacija je takođe zločin protiv čovječnosti, što se određuje članom 154. KZ,⁷² u skladu sa Međunarodnom konvencijom za uklanjanje svih oblika rasne diskriminacije iz 1966. i Međunarodnom konvencijom o suzbijanju i kažnjavanju zločina apartheida iz 1973. godine. U tom sklopu, navodi se kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda po osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom porijeklu, kao što su: proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi, širenje ideja o superiornosti jedne rase nad drugom, propagiranje rasne mržnje ili podsticanje na rasnu diskriminaciju.

Kao zločin protiv čovječnosti KZ poznaje i zasnivanje **ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu**, što je normativno osmišljeno u članu 155.⁷³ Radi se o novom krivičnom djelu u odnosu na prijašnji krivični zakon, a što je proizašlo iz obaveze u smislu Ženevske konvencije iz 1926., koja proglašava potpuno ukidanje ropstva i trgovinu robljem, te Dopunske konvencije o ukidanju ropstva i trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu iz 1956.

Radnje izvršenja pomenutog krivičnog djela su stavljanje drugog u ropски odnos, ili vršenje trgovanja licem koje se nalaze u ropskom odnosu, ili podsticanje drugog da proda svoju slobodu ili slobodu lica koje izdržava, te lica koja se prevoze u ropskom odnosu iz jedne zemlje u drugu.

Uz navedena krivična djela, KZ razrađuje više krivičnih djela koja se mogu svrstati u **krivična djela povrede ratnih zakona i običaja**. U takva krivična djela spadaju: protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (član 146.), protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu (član 147.), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (član 148.), povreda parlamentara (član 149.), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (član 150.), uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika (član 151.).

---

⁷² Isto, str. 74.

⁷³ Isto, str. 75.

KZ obuhvata i krivično djelo protiv mira - **podsticanje na agresivni rat**, (član 152.) što je u skladu sa članom 20 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966., u kojem se ističe “da će svaka propaganda rata biti samim zakonom zabranjena”. U tom pogledu, u KZ predviđene su određene kazne za onoga “ko poziva ili podstiče na agresivni rat”.

S obzirom na temu ove studije, neophodno je posebnu pažnju posvetiti razradi međunarodnog krivičnog djela - **zločin protiv mira**, koje je utvrđeno Statutom Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu i Nimberškom presudom, a potvrđeno rezolucijom Generalne skupštine UN broj 96 od 11. decembra 1946. Za rasvjetljavanje navedenog aspekta treba poći od Nirnberških principa, pod kojima se “podrazumijevaju načela međunarodnog prava koja predstavljaju pravni osnov međunarodne krivične odgovornosti pojedinaca za teške povrede međunarodnog prava, među koje u prvom redu spadaju zločini protiv mira, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti”.⁷⁴ Ova načela su prvi put našla primjenu na Nirnberškom procesu prilikom suđenja njemačkim ratnim zločincima iz Drugog svjetskog rata, pa su i dobili naziv - “**Nirnberški principi**”.⁷⁵ Nirnberški principi, kojih ima sedam, formulisani su od strane Komisije OUN za međunarodno ratno pravo, čime su postali dio međunarodnog prava UN i unijeti u buduću kodifikaciju međunarodnog krivičnog prava posebno kroz aktivnosti na izradi nacarta Kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva.

Iako je u formi nacarta (dakle nije usvojen), Kodeks zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva značajan je sa stanovišta elaboracije agresije - kao **zločina protiv mira**.⁷⁶

---

⁷⁴ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 639.

⁷⁵ Vidi PRILOG 15, str. 437.

⁷⁶ Na Nacrtu KODEKSA ZLOČINA PROTIV MIRA I BEZBJEDNOSTI ČOVJEČANSTVA radi Komisija za međunarodno pravo UN od 1949. Posljednji nacrt izrađen je 1954. i korišten u ovom radu.

Nacrt **Kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva** (izrađen 1954. godine), na osnovu uputstva Generalne skupština UN ograničava se na zločine koji najviše ugrožavaju međunarodni mir i bezbjednost, što je izloženo u 4 člana.

U **prvom članu** utvrđuje se da su zločini, navedeni u Kodeksu, zločini po međunarodnom pravu, te da će za njih odgovorni pojedinci biti kažnjeni.

Drugi član je suštinskog karaktera sa prezentiranjem svih zločina na koje se Kodeks odnosi. Takvi zločini su: svi akti agresije i prijetnje agresijom jedne države protiv druge; pripremanje upotrebe oružanih snaga u bilo koje druge svrhe sem nacionalne ili kolektivne samoodbrane ili radi izvršavanja odluka i preporuka OUN; organizovanje ili podržavanje naoružanih bandi radi upadanja na teritoriju druge države; preduzimanje ili podržavanje aktivnosti sračunatih na izazivanje građanskog rata u drugoj državi; preduzimanje ili podržavanje terorističke aktivnosti u drugoj državi; kršenje međunarodnih obaveza čiji je cilj obezbjeđenje svjetskog mira i koje se odnose na smanjenje ili ograničenje naoružanja; aneksija teritorije druge države; izvršavanje djela koja su protivna međunarodnom pravu; miješanje jedne države u poslove druge nasilnim mjerama političkog ili ekonomskog karaktera; zločin genocida; zločini protiv čovječnosti (uglavnom oni koji su formulisani Njimbërškim principima, sa izvjesnim proširenjem); kršenje zakona i običaja rata (ratni zločini); tajno pripremanje, neposredno podstrekavanje, saučesništvo i pokušaj bilo kojeg od naprijed navedenih zločina.

U **trećem članu** utvrđen je propis da položaj šefa države ili odgovornog funkcionera vlade ne oslobađa ga od odgovornosti za te zločine.

Četvrti član propisuje da naređenje vlade ili pretpostavljenih ne oslobađa odgovornosti učinioca, podstrekače i saučesnike tih zločina, ako su mogli izbjeći izvršenje naređenja.⁷⁷

---

⁷⁷ Navedeno prema: VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sveska 4, drugo izdanje, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972., str. 395.

Može se primijetiti da je Nacrt Kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva znatno širi od Nirnberških principa, jer pored zločina protiv mira, čovječnosti i ratnih zločina, obuhvata zločin genocida, zločine iz ranijih međunarodno-pravnih instrumenata, a i neke nove zločine.

Zločin protiv mira, onako kako je definisan u načelu VI Nirnberških principa u Nacrtu Kodeksa je dalje razrađen i proširen sa novim elementima, kao što su prijetnja agresijom, pripremanje upotrebe oružanih snaga, organizovanje naoružanih bandi, itd.

Na osnovu prezentiranog, može se istaći da **zločin protiv mira obuhvata podsticanje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije i učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zavjeri radi izvršenja bilo kojeg od djela naprijed pomenutih. Dakle, osnovne dimenzije agresije, kao zločina protiv mira, su podsticanje, planiranje, pripremanje i vođenje agresije, što i čini strukturu ove studije.**

PRVI DIO

OPĆE ODREĐENJE POJMA “AGRESIJA”

Elaboracija općeg pojma “agresije” zahtijeva da se u tom kontekstu obradi nekoliko aspekata, što će omogućiti da se bolje shvati suština agresije. U vezi sa tim, misli se na prezentiranje osnovnih elemenata pojma “rata”, “primjenu oružane sile u međunarodnom pravu” i “određenje ratnog stanja” i dr. Na osnovu toga, moguće je graditi osnov za objašnjenje suštine agresije kroz genezu njenog određenja, definiciju od strane UN, akte, sredstva, načine i vidove.

1. Pojam “rata”

Pojavom rata na društvenoj sceni¹ izražena su nastojanja da se ova kompleksna društvena pojava što preciznije odredi, što je uslovilo različite definicije ovog pojma. Sve one tendiraju da istaknu pojedine aspekte rata, ne uspijevajući da zahvate totalitet ovog društvenog fenomena, ostajući uglavnom na oružanom dijelu rata. Imajući to u vidu, u ovome radu će se rat promišljati u širem i u užem smislu, što je bitno za opće određenje agresije. **U širem smislu, obuhvatiće se psihološki, ekonomski i hladni rat, ono što ne ulazi u oružani dio rata. U užem smislu, biće riječi o oružanom sukobu koji je uglavnom**

---

¹ Prema saznanjima vojnih stručnjaka, za posljednjih 5.000 godina na našoj planeti bilo je oko 14.500 velikih i malih ratova, u kojima je izginulo 3,6 milijarde ljudi.

Navedeno prema: POLITIČKI LEKSIKON, Udruženje pravnika, Beograd, 1979., str. 388.

obuhvaćen u dosadašnjim određenjima rata. Prema tome, na osnovu izloženog pristupa, prezentirat će se shvatanje psihološkog, ekonomskog i hladnog rata i rata kao oružanog sukoba.

Psihološki rat je termin koji je nastao na Zapadu, sa sve češćom upotrebom u Drugom svjetskom ratu, kada se time željelo zamijeniti naziv propaganda. Međutim, treba istaći da je pojam psihološki rat širi od propagande, jer osim propagandnih sredstava njegov arsenal je daleko veći. U propagandnom ratu su dozvoljena sva sredstva koja će imati željeni uticaj na mišljenje, osjećanja, shvatanja i ponašanja neprijatelja. Sredstva psihološkog rata, između ostalog, sastoje se “u obmanjivanju, dezinformacijama, provokacijama, diverzijama, špijunaži, demonstrativnim i provokativnim pokretima ili manevrima trupa na granicama susjeda, ekonomskim sankcijama i blokadama, otkazivanju pojedinih ili svih vrsta ugovora, uslovljavanju privredne ili neke druge saradnje političkim ili drugim koncesijama, ubrzanom naoružavanju, demonstrativnom isprobavanju novog oružja, do montiranja političkih procesa”.²

Psihološki rat se može odvijati u miru i u toku oružanog sukoba. Dosadašnja saznanja su pokazala da se psihološki rat naročito pojačava i intenzivira u zaoštrenim međunarodnim odnosima i u ratu, pri čemu se koriste i sredstva moderne nauke i tehnike, ne poštujući ni minimum pravila međunarodnog ratnog prava, te opšte ljudske i etničke norme ponašanja.

Na osnovu iznesenog, može se zaključiti da je **psihološki rat organizovana i sistematska aktivnost u miru i oružanom sukobu, koja koristi raznovrsna propagandna i ostala sredstva, uz kršenje pravila međunarodnog prava i etičkih normi, da bi se uz pritisak, prijetnje i napade, postigli određeni politički i ekonomski ciljevi, prevashodno slabeći moral neprijatelja za daljom borbom i otporom.**

---

² VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 7, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974., str. 512.

Ekonomski rat je jedna od dimenzija rata u širem smislu, čija se pojava može pratiti od prvih ratnih sukoba. S pravom se može naglasiti da su svi ratovi robovlasničkog društva, na drevnom Istoku, kolonijalna osvajanja, period Drugog svjetskog rata i kasnije, sadržavali elemente ekonomskog rata. Protivnici su u okviru rata jedni drugima uništavali naselja, usjeve, voćnjake, što je kasnije poprimilo nove oblike, kao što su "zatvaranje ili blokiranje luka, presijecanje pomorskih i kopnenih komunikacija, uništavanje skladišta hrane i opreme, kontrabanda i sl."³

Od mjera koje se primjenjuju u ekonomskom ratu u savremenom dobu posebno treba istaći embargo i ekonomsku blokadu, koje su prisutne u miru i u oružanom sukobu.

Embargo je, u najširem smislu, zabrana obavljanja određene aktivnosti. U slučaju ekonomskog rata, to se može odnositi na neku konkretnu robu, plovidbu ili trgovinu sa određenim zemljama ili zemljom, sprečavanje izvoza strateškog materijala, hrane i sl.

Ekonomska blokada je, takođe, jedna od mjera ekonomskog rata, a predstavlja "sistem mjera preduzetih od strane jedne države (ili više njih) da se druga država (ili grupa država) izoluju iz svjetske privrede".⁴ Ukoliko se pomenuta izolacija sprovodi pred početak ili u toku trajanja oružanog sukoba, onda joj je cilj da ugrozi ekonomsku osnovu druge strane.

Mjere ekonomskog rata ispoljavaju se u špijunaži oko izvoza i uvoza jedne zemlje, stvaranju jakih privrednih organizacija koje kontrolišu cjelokupni ili najveći dio privrednog života jedne zemlje, vezanje izvoza i uvoza neke zemlje za druge zemlje, slabljenje monete i sl.

Iako je prezentirano tek nekoliko aspekata, može se dati osnovno određenje ekonomskog rata, posebno sa stanovišta agresorskog rata.

Ekonomski rat se može označiti kao planska aktivnost kojom se

---

³ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 2, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971., str. 629.

⁴ PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, Isto, str. 289.

poduzima i realizuje skup ekonomskih, vojnih i političkih mjera, u miru ili u toku oružanog sukoba, s namjerom da se slabe ekonomski potencijali jedne zemlje, u funkciji njenog vojnog sloma.

Hladni rat je pojam koji dobiva taj naziv tek nakon Drugog svjetskog rata iako je bilo njegovih pojava oblika i prije toga. To se prevashodno manifestovalo u zaoštrenim odnosima između dvije ili više zemalja, postojanju stalnih napetosti, trci u naoružanju i sl.

Ipak, prevladuje shvatanje da je hladni rat zadobio svoje suštinske karakteristike oko neriješenih pitanja vezano za Drugi svjetski rat,⁵ te stalnog nastojanja proširivanja interesnih sfera.

Prema tome, **hladni rat je planska aktivnost, gdje se nizom raznovrsnih mjera nastoji oslabiti odbrambena moć protivnika. Mjere hladnog rata se ogledaju u stalnoj propagandi,⁶ trci u naoružanju, držanju vojnih baza na stranim teritorijama, stvaranju vojnih i političkih saveza, miješanju u unutrašnje stvari, agresivnim pritiscima itd., stanju "ni rata ni mira".**

U kontekstu proučavanja rata postoje različite podjele, kao npr., one na **pravedne i nepravedne, zakonite i nezakonite, međunarodne i nemeđunarodne i sl.**⁷ Pri tome treba istaći da međunarodno pravo pridaje veliku pažnju posebno oružanim sukobima međunarodnog karaktera "koji izbijaju i vode se između pravno priznatih strana u sukobu po međunarodnom pravu, dok bi oružani sukobi nemeđunarodnog karaktera (unutrašnji sukobi) bili oni u kojima jedna ili obje protivničke strane, koje se bore u takvom sukobu, ne uživaju

---

⁵ U tom pogledu treba navesti situaciju oko podijeljene Njemačke, Berlina, Vijetnama, Koreje, Srednjeg i Bliskog Istoka.

⁶ S pravom se govori i o tzv. propagandnom i ideološkom ratu koji se u ovome radu ne obrađuje posebno, smatrajući da je to dio specijalnog rata.

⁷ Šire o ovome: G. Perazić, MEĐUNARODNO RATNO PRAVO, BIGZ, Beograd, 1986., str. 39-43.

status strane u sukobu po međunarodnom pravu".⁸ Shodno tome, za ove posljednje međunarodno pravo daje minimum pravila,⁹ jer se radi o građanskom ratu i kao takav ostaje u nadležnosti svake države.

U osmišljavanju određenja rata posebno su značajna tri dokumenta: **Pakt Društva naroda (1919.)**, **Briand-Kelogov pakt (1928.)** i **Povelja UN (1945.)**.

Po međunarodnom ratnom pravu rat je bio dozvoljen sve do treće decenije XX vijeka. Pravo na vođenje rata imala je svaka nezavisna i suverena država, to je bilo jedno od svojstava njene suverenosti.

Stvaranjem **Društva naroda**¹⁰ kao prve međunarodne organizacije za očuvanje svjetskog mira, mijenja se odnos prema ratu. Prije svega, osporeno je pravo država na rat sa prvim ozbiljnim pokušajem da se pravno zabrani. Međutim, **Pakt Društva naroda**, uz respektovanje navedenog, učinio je ograničenje prava u vođenju rata, ali nije bilo zabrane rata. Ograničenje se sastojalo u tome da su države obavezane da se privremeno uzdrže od pribjegavanja ratu, dok ne zadovolje izvjesnu proceduru koja je bila predviđena paktom.¹¹ Poslije toga moglo se da pribjegne ratu za rješavanje određenih sporova.

Prvi put u istoriji rat je bio pravno zabranjen **Brijand - Kelogovim paktom**,¹² koji predstavlja višestrani međunarodni sporazum o odricanju od rata. Pomenuti pakt ima samo dva člana i sadrži odredbe po kojima države potpisnice osuđuju pribjegavanje ratu kao sredstvu rješavanja međunarodnih sporova i odriču se rata kao sredstva

---

⁸ Isto, str. 41.

⁹ Radi se o članu 3. sve četiri ŽENEVSKE KONVENCIJE iz 1949. o zaštiti žrtava rata i DOPUNSKOM PROTOKOLU II uz Ženevske konvencije iz 1977.

¹⁰ DRUŠTVO NARODA je osnovano poslije Prvog svjetskog rata, pošto je 14. februara 1919. prihvaćen prijedlog Pakta o formiranju Društva naroda.

¹¹ Prema članu 12. Pakta Društva naroda, države su se obavezale "da ni u kom slučaju ne pribjegnju ratu prije isteka roka od 3 mjeseca poslije arbitražne ili sudske odluke ili izvještaja Savjeta".

¹² BRIJAND - KELOGOV PAKT je potpisan u Parizu 27. jula 1928. na inicijativu francuskog ministra inostranih poslova A. Brijana i američkog državnog sekretara F. Keloga. Pristupile su mu 63 države.

nacionalne politike u međusobnim odnosima; obavezuju se da će sve međunarodne sporove ili sukobe koji bi mogli nastati, ma kakvi oni bili, rješavati mirnim putem.¹³ Naravno, rat je samo važio u slučaju pravične samoodbrane, što nije preciznije definisano, kao ni sam pojam rata. Koristeći tu nedostatnost, pojedine zemlje potpisnice pakta su pod raznim imenima vodile ratove i tako kršile odredbe Pakta. Najbolji primjer za to je Njemačka, koja je, iako vezana tim paktom, otpočela Drugi svjetski rat.

Može se istaći da tek **Povelja Ujedinjenih nacija definitivno zabranjuje rat** kao sredstvo rješavanja međunarodnih sporova i nacionalne politike.¹⁴

U tom dokumentu članice UN su se obavezale da neće međusobno pribjegavati sili ili prijetnji silom koja bi bila uperena protiv teritorijalne cjeline ili političke nezavisnosti ma koje države, ili koja bi bila na neki drugi način u suprotnosti sa ciljevima UN; da će sve sporove ili sukobe raspravljati i rješavati jedino i isključivo mirnim putem, ma kakve prirode i porijekla ti sporovi bili; da će pružiti pomoć onoj članici koja je napadnuta; da će se uzdržati od davanja pomoći svakoj državi protiv koje UN preduzima mjeru predodbrane ili prinudnu mjeru.¹⁵

Prema tome, u Povelji UN izložena je **opšta zabrana vođenja rata ili upotrebe sile u rješavanju sporova između država** kao priznatih međunarodnih subjekata. Međutim, po Povelji UN to ne znači samim tim i zabranu svake vrste oružanog sukoba. Izuzetak u tom pogledu čini tzv. **individualna i kolektivna samoodbrana**, koju Povelja UN dopušta, u slučaju oružanog napada kome je neka država izložena, te primjena oružane sile, pa i rata u namjeri očuvanja međunarodnog mira, a u sklopu sistema kolektivne bezbjednosti. Kada je riječ o individualnoj odbrani, članice OUN imaju pravo da se brane u slučaju napada na njih sve dotle dok Savjet bezbjednosti, na osnovu člana 51. Povelje, ne

---

¹³ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 2, isto, str. 29.

¹⁴ POVELJA UN je potpisana 26. juna 1945. po završetku Osnivačke konferencije UN u San Francisku (SAD), a stupila je na snagu 24. oktobra 1945.

¹⁵ Navedeno prema: VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 7, isto, str. 756.

poduzme potrebne mjere. Nakon početka dejstva Savjeta bezbjednosti, država koja se brani obavezna je da svoje mjere samoodbrane uskladi sa kolektivnim mjerama UN i uključi se u njihovu realizaciju.

Na osnovu izloženog, jasno je da postoji samo jedan slučaj u kojem se zakonito može upotrijebiti oružje na osnovu člana 51. Povelje, a to je **u samoodbrani, odnosno kolektivnoj odbrani**.¹⁶

Prednje elaboracije omogućile su pojavu raznovrsnih određenja rata koje nastoje da odraze suštinu ove društvene pojave. Njihova valorizacija zahtijeva da se navedu u izvornom značenju, sa namjerom da se ukaže na zajedničke elemente i specifičnosti.

Rat se određuje kao “oružani sukob između država. To je, ustvari, skup prinudnih mjera pomoću kojih svaka ratujuća strana pokušava da drugu stranu potčini svojoj volji”,¹⁷ “produžetak politike drugim sredstvima”.¹⁸ Pod ovim pojmom “podrazumijeva se rješavanje protivrječnosti i nesporazuma oružjem kao glavnim sredstvom u svim društveno-ekonomskim sistemima od plemenskih do kapitalističkog i socijalističkog. U prošlosti rat je najčešće bio izraz ekonomskih protivrječnosti. Iako sinonim za oružanu borbu, rat može biti politički; ekonomski; diplomatski; psihološki”.¹⁹

Rat se označava kao “najgrublji način nasilnog rješavanja međunarodnih sporova u vidu oružanog sukoba, između dvije ili više država”.²⁰

---

¹⁶ Član 51. Povelje UN glasi: “Ova Povelja ne vređa ni u kom pogledu prirodno pravo na individualnu i kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv ma koga člana organizacije Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme potrebne mere da bi se održao međunarodni mir i bezbednost. Mere preduzete od članova organizacije u vršenju prava samoodbrane biće odmah saopštene Savetu bezbednosti i neće ni na koji način dovoditi u pitanje ovlašćenja i odgovornosti Saveta bezbednosti po ovoj Povelji da preduzme u svako doba akciju koju bi smatrao potrebnom radi održavanja ili uspostavljanja mira i bezbednosti”. Mustafa Bisić, nav. dj., str. 13-41.

¹⁷ M. Radojković, RAT I MEĐUNARODNO PRAVO, BIGZ, Beograd, 1947., str. 3, navedeno prema G. Perazić, nav. dj., str. 38.

¹⁸ K. Klauzević, O RATU, Geca Kon (štampanja Gregović), Beograd, 1951., str. 53.

¹⁹ POLITIČKI LEKSIKON, isto, str. 388.

²⁰ PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 1187.

Takođe, "rat je stanje odnosa između država u kome zaraćene strane nastoje upotrebom oružane sile, da postignu vojnu, političku ili ekonomsku prednost uništavanjem vojne sile neprijatelja radi potpunog ili djelimičnog zauzimanja njegove državne teritorije, postizanje rješenja spornih pitanja u svoju korist ili u kom drugom cilju".²¹

Iako je naznačeno nekoliko definicija rata, moguće je izvući određene zajedničke, ali i karakteristične elemente. Sve definicije uzimaju u **obzir komponentu sile i nasilne aspekte u ratu, upotrebu oružja, a time i oružanu borbu kao bitan elemenat rata, potčinjavanje volje jedne države drugoj, uništavanje vojne sile protivnika, osvajanje teritorija**. Veoma malo ili nikako ne ističu i druge komponente rata kao što je **ekonomska, diplomatska, politička, psihološka i sl.**, bez čega se ne može sagledati kompleksnost rata kao društvene pojave.

Na osnovu svega izloženog, **rat se može označiti kao način rješavanja sporova između dvije ili više država, uz upotrebu različitih sredstava (prevashodno oružja, a zatim sredstava psihološke, ekonomske, propagandne, diplomatske i političke prirode), s ciljem slabljenja svih vidova moći protivnika (vojne, ekonomske, psihološke, političke itd.), i rješavanja spornih pitanja u korist jedne strane.**

2. Primjena oružane sile u međunarodnom pravu

Primjena oružane sile je dosta složen aspekt međunarodnog ratnog prava. U tom kontekstu pažnju zavrjeđuju dva globalna pitanja: **pravno nedozvoljena upotreba oružane sile (1) i pravno dozvoljena upotreba oružane sile (2)**, što će se elaborirati sa stanovišta ove teme.²²

U okviru prvog aspekta, pažnja će biti usmjerena na prezentiranje bitnih elemenata agresije, oružane intervencije, oružane represalije,

---

²¹ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 886.

²² Za obradu ovog dijela rada korištena je već navedena literatura, a posebno: G. Perazić, nav. dj., str. 49-84.

kao pravno nedozvoljene upotrebe oružane sile. Pravno dozvoljena upotreba oružane sile obuhvatiće pitanja samoodbrane, prava na kolektivnu odbranu i problem međunarodnih vojnih snaga.

Najčešći vid pravno nedozvoljene upotrebe oružane sile je **agresija**,²³ koja obuhvata invaziju ili napad na teritoriju jedne države od strane oružanih snaga druge države, zatim okupacija, aneksija, bombardovanje, blokada itd.

Oružana intervencija je, takođe, jedan od oblika pravno nedozvoljene upotrebe oružane sile. Intervencija se može izvoditi u raznim vidovima: **politička, diplomatska, ekonomska, propagandna, subverzivna i oružana**.

Sušтина intervencije, pa i oružane, je u prijetnji ili upotrebi oružanih snaga jedne ili grupe država sa namjerom miješanja u unutrašnje ili spoljne odnose države i time atak na njenu nezavisnost. Iako se radi o upotrebi oružane sile, oružana intervencija se razlikuje od rata po njenim ciljevima i krajnjim efektima. Uglavnom, usmjerena je na promjenu nekog faktičkog stanja u ponašanju države u koju se interveniše, te prestaje nakon realizacije određenih ciljeva, kao što su: naplata dugova, poštovanje ugovorenih obaveza, humanitarni razlozi, zaštita ljudskih prava i sl. Međutim, ma koliko se nastojalo diferencirati pojmove rat i oružana intervencija, ostaje nepobitna činjenica da oružana intervencija prethodi ratu, da je to latentna opasnost za ratne sukobe, te da ta dva pojma treba posmatrati u uskoj vezi.

U proučavanju oružane intervencije činjene su različite podjele, sa nakanom odražavanja specifičnosti tog društvenog fenomena. Prema broju učesnika, oružana intervencija se dijeli na **individualnu i kolektivnu**; po načinu na koji se interveniše na **direktnu i indirektnu**; prema onome u čije se poslove interveniše i onaj protiv kojeg se interveniše - može biti **po pozivu i samovoljna** (bez poziva), po pravnoj dopuštenosti - **zakonita i nezakonita**.²⁴

---

²³ Pojam agresije je obrađen šire u okviru dijela rada: GENEZA ODREĐENJA AGRESIJE, str. 67-71.

²⁴ G. Perazić, nav. dj., str. 61.

Individualna intervencija podrazumijeva da je njen akter samo jedna država, dok to kod **kolektivne intervencije čini zajednički koordinirano više država**, ukoliko se ne riješe ciljevi individualne intervencije. Ako se toj akciji pridruži još koja država, riječ je o kolektivnoj oružanoj intervenciji.

Oružana intervencija može da bude i **posredna**, što je slučaj kada jedna država stimuliše drugu da interveniše kroz sistem raznih povlastica i koristi.

Nasuprot tome, **neposredna intervencija** je direktno miješanje države oružanom silom u unutrašnje ili spoljne poslove.

Oružana intervencija se može izvesti i **po pozivu legitimne vlade jedne države**, kako bi se zaštitili neki njeni ugroženi interesi. Ukoliko nema navedenog poziva, riječ je o samovoljnoj (bez poziva) oružanoj intervenciji. Istina, kada se govori o pozivu, potrebno je praviti razliku od koga je došao poziv za akciju, da li od legitimne vlade ili neke organizacije, grupe i sl. Naravno, samo poziv koji je došao od legitimne, priznate vlade, može se smatrati zakonitim za intervenciju.

Inače, jedna od podjela oružane intervencije je podjela po pravnoj dopuštenosti, na **zakonitu** i **nezakonitu**.

Zakonita je ona intervencija koja se realizuje na osnovu međunarodnog sporazuma, uz uvažavanje uslova koji su određeni u međunarodnom pravu. Ukoliko oružana intervencija nije bazirana na navedenim uslovima, ona se može označiti kao **nezakonita**.

U sistemu Povelje UN posebno se govori o **kolektivnoj oružanoj intervenciji OUN (1)** i **oružanoj intervenciji u okviru regionalnih organizacija (2)**. U glavi VII Povelje govori se o suštini kolektivne intervencije OUN, koja se bazira na interesu svjetskog mira i bezbjednosti, što je garancija protiv zloupotrebe ovog vida intervencije, prevashodno sa stanovišta miješanja u unutrašnje nadležnosti države.

Povelja, takođe, omogućuje da se i regionalne organizacije bave pitanjima održavanja mira i bezbjednosti, uz naznaku "da ti sporazumi i ustanove kao i njihovo djelovanje, odgovaraju ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija".²⁵

---

²⁵ Isto, str. 66.

S obzirom na učestalost intervencija²⁶ u međunarodnim odnosima, javila se dosta snažna ideja da se ospori pravo državama da se kroz intervenciju miješaju u unutrašnje poslove drugih država. Ta intencija je osmišljena u više međunarodnih dokumenata, koji je proglašavaju kao zločin u međunarodnom pravu. Posebno treba istaći Nacrt kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti,²⁷ Nacrt deklaracije o pravima i dužnostima države i Komisije za međunarodno pravo, Rezoluciju Generalne skupštine UN 2131 (XX) od 21. decembra 1965., koja sadrži Deklaraciju o nedopustivosti miješanja u domaće poslove država i zaštitu njihove nezavisnosti i njihovog suvereniteta, Deklaraciju o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država skladno Povelji UN iz 1970., te završni akt Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji (KEBS) iz Helsinkija 1975. godine.

Član 2. **Nacrta Kodeksa protiv mira i bezbjednosti**, između ostalog, kao zločine navodi “upad na teritoriju jedne države sa teritorije druge države oružanih bandi, čije akcije imaju politički cilj, akti države sračunati na podržavanje ili preduzimanje od državnih vlasti aktivnosti sračunatih da izazovu građanski rat u drugoj državi i sl”.²⁸

U Nacrtu deklaracije o pravima i dužnostima država i Komisije za međunarodno pravo, decidno se ističe da je “svaka država dužna da se uzdrži od ma kakvog miješanja u unutrašnje ili spoljne poslove neke druge države” (član 3.), te da je “svaka država dužna da se uzdrži od podsticanja na građanski rat na teritoriji druge države i da spriječi organizovanje na sopstvenoj teritoriji djelatnosti u cilju njegovog podsticanja” (član 4.).

---

²⁶ Pojam intervencije, kao međunarodno pravni institut, prvi put se pojavio 1758. Inače, do tada nije pravljena razlika između rata i intervencije. To su bili sinonimi.

²⁷ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 4, Beograd, Vojnoizdavački zavod, 1972., str. 395.

²⁸ G. Perazić, nav. dj., str. 69.

U osudi intervencije, posebno u pravnom domenu, naročit značaj ima **Deklaracija o nedopustivosti miješanja u domaće poslove država i zaštitu njihove nezavisnosti i njihovog suvereniteta**. Suština odnosa prema tome pitanju naročito se iznosi u tački 1 i 2. U tački 1 Deklaracije ističe se “da nijedna država nema pravo da interveniše direktno ili indirektno u unutrašnje ili spoljne poslove svake druge države”.

Tačka 2, između ostalog, ukazuje da će se “sve države uzdržati od organizovanja, pomaganja, izazivanja, finansiranja, podsticanja ili tolerisanja oružane, subverzivne ili terorističke aktivnosti, usmjerene na nasilnu promjenu režima druge države i od miješanja u građanski rat u drugoj državi”.²⁹

Izraženim pristupom prema oružanoj intervenciji, sve više se osmišljavao **princip neintervencije**, kojim se “označava u međunarodnom pravu dužnost država da se u međusobnim odnosima uzdrže od intervencije, tj. od nasilnog i samovoljnog miješanja u unutrašnje ili spoljne poslove drugih”.³⁰

Princip neintervencije će šire biti razrađen u Deklaraciji UN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država³¹, koja je jednoglasno usvojena od strane svih članica UN. Prema ovom dokumentu zabranjuje se svim državama i grupama država da se miješaju u unutrašnje ili spoljne poslove neke zemlje sa namjerom da sebi podrede njen suverenitet ili izdejstvuju neku prednost za sebe. Zabrana o kojoj je riječ osim oružane obuhvata i političku, ekonomsku i bilo koju drugu intervenciju, bez obzira da li se ona manifestuje posredno ili neposredno.

Razradom u pomenutoj Deklaraciji, načelo 18, je garantovalo svim državama da primjereno svojim uslovima odaberu najpogodniji oblik političkog, ekonomskog ili društvenog razvoja, bez miješanja sa strane. Ovo načelo se trebalo poštovati u međusobnim odnosima bez obzira na sličnosti i razliku društvenih poredaka, tradiciju, tekovine i sl.

---

²⁹ Isto, str. 70.

³⁰ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 627.

³¹ DEKLARACIJA UN O NAČELIMA MEĐUNARODOG PRAVA O PRIJATELJSKIM ODNOSIMA I SARADNJI DRŽAVA sadržana je u Rezoluciji generalne skupštine 2625 (XXV) od 24. oktobra 1970.

U pravno nedozvoljenu upotrebu oružane sile ubrajaju se i **oružane represalije**, koje se uglavnom označavaju kao “protivpravni akti i mjere jedne države prema drugoj preuzeti kao odgovor na kršenje pravila međunarodnog prava i principa koji važe u međunarodnim odnosima”.³² Suština represalija³³ je da se spriječe dalje povrede normi međunarodnog prava, one su odgovor na nezakonite radnje protivnika. Međutim, u biti, represalija je upotreba sile u međunarodnom pravu, pa kao takva samo može da bude zabranjena, u duhu odnosa prema agresiji. Pravno dozvoljena upotreba oružane sile obuhvata nekoliko ključnih pitanja, kao što su samoodbrana u međunarodnom pravu, pravo na kolektivnu odbranu i problem međunarodnih vojnih snaga.

Kao što je naprijed istaknuto, rat kao sredstvo za rješavanje međunarodnih sporova je zabranjen, pa čak i proglašen za zločin u međunarodnom pravu. Međutim, u takvim odrednicama, ostavljeno je prostora za pravo državama na upotrebu oružane sile u slučaju odbrane. Već pominjani član 51. Povelje UN u tom pogledu je decidan, sa odredbom “da ova Povelja ničim ne narušava uređeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv nekog člana Ujedinjenih nacija, dok Savjet bezbjednosti ne preduzme mjere potrebne za održanje međunarodnog mira i bezbjednosti”.³⁴

Za korištenje prava na samoodbranu bitna su tri elementa: početak oružanog napada, koji treba da je očigledan, ozbiljnost napada i proporcionalnost sile u samoodbrani.³⁵ Samostalne akcije država na samoodbrani traju dotle dok Savjet bezbjednosti ne pokrene svoj mehanizam na osnovu Povelje UN, čime nastupa kolektivna odbrana UN prema glavi VII Povelje, ili regionalna samoodbrana prema glavi VIII Povelje UN.

---

³² VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 8, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974., str. 132.

³³ Kao akti represalije najčešće se navode: bombardovanje, blokada, djelimična vojna okupacija i sl.

³⁴ M. Bisić, nav. dj., str. 26.

³⁵ Šire o ovome G. Perazić, nav. dj., str. 73-75.

Sistem kolektivne bezbjednosti razrađen je u članu 1. Povelje UN. Navodi se da je predviđeno da sistem kolektivne bezbjednosti u okviru UN “održava međunarodni mir i bezbjednost i u tu svrhu da preduzima kolektivne mjere radi sprečavanja i otklanjanja prijetnji miru i suzbijanja akata agresije i drugih povreda mira i da ostvari mirnim sredstvima, u skladu sa načelima pravde i međunarodnog prava, poravnanje ili rješenje međunarodnih sporova ili situacija koje bi mogle dovesti do povrede mira”.³⁶ Ovaj član jasno i nedvosmisleno precizira cilj i objekt kolektivne bezbjednosti.

U ostvarivanju kolektivne bezbjednosti posebna je uloga Savjeta bezbjednosti kao stalnog organa UN, koji ima zadatak i odgovornost za održavanje međunarodnog mira i bezbjednosti, što je posebno istaknuto u članovima 41. i 42. Povelje UN.

U **članu 41** Povelje daju se ovlašćenja Savjetu bezbjednosti da upotrijebi određene mjere za održavanje mira i međunarodne bezbjednosti, koje mogu obuhvatiti “potpun ili djelimičan prekid privremenih odnosa, željezničkih, pomorskih, vazdušnih, poštanskih, telegrafskih, radiografskih i drugih saobraćajnih veza, a i prekid diplomatskih odnosa”.³⁷

Ukoliko navedene mjere ne dadnu rezultate, Savjet bezbjednosti pristupa konstituisanju međunarodnih oružanih snaga, što je određeno **članom 43 Povelje UN**. Naime, kako se ističe, “svi članovi organizacije Ujedinjenih nacija, u cilju da doprinesu održavanju međunarodnog mira i bezbjednosti, obavezuju se da stave na raspoloženje Savjetu bezbjednosti, na njegov poziv i u skladu sa specijalnim ugovorom ili ugovorima, oružane snage, pomoć i olakšice, podrazumijevajući i pravo prolaza, potrebne radi održavanja međunarodnog mira i bezbjednosti”.³⁸

---

³⁶ M. Bisić, nav. dj., str. 14.

³⁷ Isto, str. 23

³⁸ Isto, str. 24.

U domenu kolektivne bezbjednosti, Povelja UN, u glavi VIII, određuje značajnu ulogu **regionalnih ugovora**. U vezi s tim, ističe se da “ova Povelja ni na koji način ne isključuje postojanje regionalnih ugovora ili ustanova čija je svrha da se bave predmetima održanja međunarodnog mira i bezbjednosti podesnim za regionalnu akciju, pod uslovom da su ti ugovori ili ustanove i njihov rad u skladu sa **ciljevima i načelima organizacije Ujedinjenih nacija**” (boldirao B.M.).³⁹

3. Pojam “ratnog stanja”

Suštinske odrednice ratnog stanja, između ostalog, obuhvataju pitanja **međunarodnopravnog aspekta proglašenja ratnog stanja, početak neprijateljstava, objavu rata, posljedice izbijanja rata, kapitulaciju i primirje**.⁴⁰ U mjeri u kojoj je neophodno za obradu ove istraživačke teme, izložiće se bitni elementi ratnog stanja.

Imajući u vidu da je rat zabranjen, u posljednje vrijeme se sve više pribjegava da se govori o “proglašenju ratnog stanja” umjesto “objave rata”, čime se prikriva prava suština ovog pojma. Međutim, kasnijom razradom ovog aspekta vidjeće se distinkcija između pojmova “objava rata” i “proglašenje ratnog stanja”, pri čemu se daju kompetencije različitim organima u tom domenu, koji odlučuju o ratu i miru.

Proglašenje ratnog stanja još uvijek ne znači da će se objaviti i voditi rat, to je priprema za tu fazu. Naime, proglašenje ratnog stanja ima niz reperkusija na mirnodopski život, koji treba prilagoditi ratnim potrebama, što se manifestuje sprovođenjem mobilizacije za borbu sposobnog stanovništva, evakuaciji, aktiviranju materijalnih resursa, uvode se ratni propisi, tzv. uredbe sa zakonskom snagom. Kratko rečeno, svi segmenti društva **se usmjeravaju na stvaranje adekvatnog ambijenta za odbranu**.

---

³⁹ Isto, str. 26.

⁴⁰ Šire o ovome: G. Perazić, nav. dj., str. 87-110.

Objava rata je “jednostavna izjava volje kojom jedna država stavlja do znanja drugoj da se sa njom nalazi u ratnom stanju, odnosno da ima namjeru s njom da zarati”.⁴¹

Normativno-pravni pristup učinjen je tek na **Drugoj Haškoj konferenciji mira 1907., kada je donesena posebna Treća konvencija o otpočinjanju neprijateljstva, koja reguliše početak neprijateljstava**.⁴² Suština je u tome da objavi rata moraju prethoditi neprijateljstva, što se nedvosmisleno obrazlaže u njenoj sadržini. Postoji dosta dilema po pitanju roka od trenutka objave rata do početka ratnih akcija. Opšti je stav da je bitno ono do čega prvo dođe - objava rata ili oružana akcija, na osnovu čega proističu ostale konzekvence, posebno sa stanovišta ratujuće države.

Rat se objavljuje na razne načine, ali je Treća konvencija Druge haške konferencije iz 1907. o otpočinjanju neprijateljstava označila ratifikaciju kao “jedan od uslova pravne valjanosti objave rata”.⁴³ Tek na osnovu toga, slijede određene pravne implikacije, kako za ratujuću zemlju, tako i za ostale.

Praksa ratovanja je pokazala da je objava rata skoro potpuno napuštena, posebno u vidu kako to nalaže pomenuta Haška konvencija. Kao razlog za to može se navesti više elemenata. Prije svega neobjavom rata prikriva se stvarna agresija, a savremeni rat se vodi takvom brzinom da bi objava rata otupila oštricu prvog napada, koji je nerijetko sudbonosan za ishod rata.

Vezano za objavu rata je i pitanje **ultimatuma**, kao posljednje opomene, odnosno zahtjeva koji jedna država upućuje drugoj, poslije čega, ako zahtjev nije ispunjen, slijedi rat. S obzirom da se kao po pravilu u ultimatumu postavljaju dosta teški uslovi čijim se zahtjevima rijetko može udovoljiti, ultimatum se može smatrati kao objava rata.

---

⁴¹ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 6, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973., str. 220.

⁴² Član 1 II HAŠKE KONVENCIJE ističe: “Ugovarajuće sile priznaju da neprijateljstva između njih ne treba da počnu bez prethodne i nedvosmislene objave, bilo u obliku obrazložene objave rata, bilo u obliku ultimatumu sa uslovnom objavom rata”; Navedeno prema G. Perazić, nav. dj., str. 90.

⁴³ Isto, str. 91.

U elaboraciji ratnog stanja posebno je neophodno naznačiti **posljedice izbijanja neprijateljstava**, koje se u međunarodnom ratnom pravu iskazuju, prevashodno u prekidu diplomatskih odnosa, važnosti ili nevažnosti ugovornih odnosa, položaju neprijateljskih državljana i neprijateljske imovine.

Smatra se da samim nastankom oružanih sukoba dolazi do prekida diplomatskih odnosa, što je u suštini tačno. Međutim, ipak neki vidovi veza ostaju, što se ostvaruje na više načina. Ponegdje ostaju konzularne veze, organizuje se **sila zaštitnica** - neutralna zemlja, koja održava najminimalnije odnose između strana u sukobu. U vezi sa tim posebno treba istaći nepovredivost osoblja ambasade i konzulata, sve do prelaska granica pomenute zemlje, kao i njihovih prostorija i arhiva.⁴⁴

Što se tiče **ugovora i uopšte ugovornih odnosa** između strana u sukobu, pokazalo se da u tom pogledu postoje različiti odnosi. Neki ugovori, posebno oni koji su po svojoj suštini suprotni cilju ratnog stanja, gube svaku važnost,⁴⁵ drugi se suspenduju. Međunarodni ugovori koji se odnose na ratno pravo počinju da funkcionišu, a ugovori sklopljeni u toku rata⁴⁶ moraju da se poštuju.

Položaj neprijateljskih državljana i neprijateljske imovine je predmet brojnih rasprava i normativnog regulisanja u raznovrsnim konvencijama.⁴⁷ Ovo tim više što na pomenute aspekte izbijanje oružanog sukoba ima vidnih posljedica.

Pod neprijateljskim državljaninom smatra se "podanik neprijateljeve zaraćene strane ili lice koje nije njen državljanin ali koga druga zaraćena strana smatra (Neprijateljem) zbog njegovog neprijateljskog djelovanja".⁴⁸

⁴⁴ Ovakav odnos je izričito naznačen u čl. 44. BEČKE KONVENCIJE O DIPLOMATSKIM ODNOSIMA iz 1961., kao i čl. 26-27 KONVENCIJE O KONZULARNIM ODNOSIMA iz 1963. godine.

⁴⁵ Takvi ugovori su: ugovori prijateljstva, dobrog susjedstva, uzajamne vojne pomoći itd.

⁴⁶ Tokom rata radi se o ugovorima kao što su: ugovori o razmjeni zarobljenika, sanaciji bojišta, o primirju i sl.

⁴⁷ U vezi sa tim, posebno treba spomenuti: ŽENEVSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA od 12. avgusta 1949., S. Sali i Z. Terzić, nav. dj., str. 66-264.

⁴⁸ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sveska br. 6, isto, str. 61.

U trenutku otpočinjanja oružanog sukoba, protiv državljana neprijateljske države, koji se u tom periodu zateknu na teritoriji određene države, mogu se primjenjivati **ograničene mjere bezbjednosti**, što je uslovljeno sa stanjem u oblasti bezbjednosti i zahtjevom oružanih snaga. To se ogleda, između ostalog, u uvođenju policijskog časa i ograničenju slobode kretanja. Ukoliko postoji sumnja da se navedena lica bave neprijateljskom djelatnošću, ili se to zaista i utvrdi, primjenjivaće se krivični i drugi propisi, koji predviđaju mjere protiv lica koja se odaju takvoj djelatnosti u ratnom stanju.

Ženevske konvencije iz 1949.⁴⁹ predviđaju zaštitu navedenih kategorija građana, u smislu da se sa njima postupa **humano, daje im se pravo da napuste takva područja**. Međutim, mogu se zadržati u **interniratu** u slučajevima kada se ocijeni da bi njihov odlazak koristio ratnim naporima protivničke zaraćene strane, što je takođe regulisano Ženevskom konvencijom.

Izbijanjem oružanog sukoba, protiv neprijateljske imovine mogu biti naređene mjere kontrole, ograničenja ili konfiskacije, što sprovodi za to poseban organ.

Vezano za obradu ratnog stanja posebnu pažnju zaslužuju pitanja **kapitulacije i primirja**.

Kapitulacija je sporazum, pismeni ugovor između zaraćenih strana, kojim se naznačavaju uslovi potpune ili djelimične predaje trupa, oružja. Između kapitulacije i predaje treba praviti razliku. U slučaju predaje, vrši se predaja pojedinaca ili grupa vojnika i njihovo polaganje oružja, bez postavljanja bilo kakvih uslova. Pripadnici oružanih snaga koji su se predali postaju ratni **zarobljenici**.

Primirje se može označiti kao sporazum koji je zaključen između snaga u sukobu o obustavljanju ratnih dejstava. **Prekid vatre** može biti djelimičan ili opšti, ili pak lokalni, privremeni. Primirje traje od dana i časa predviđenog u sporazumu. Svaka ozbiljna povreda primirja jedne strane u sukobu daje pravo drugoj strani da otkáže sporazum o primirju.

---

⁴⁹ ŽENEVSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI CIVILA U VRIJEME RATA od 12. avgusta 1949., S. Sali - Z. Terzić, nav. dj., str. 161.

Bez obzira što se nije ulazilo u detaljnu obradu pojedinih pitanja, stvoreni su osnovni elementi za određenje pojma ratnog stanja.

Ratno stanje je stanje koje nastupa objavom rata ili otpočinjanjem neprijateljstava između dvije ili više država. Sa ratnim stanjem na snagu stupaju pravila međunarodnog ratnog prava i neutralnosti. U oblasti unutrašnjih odnosa, ratno stanje, takođe, doprinosi značajnim promjenama, prevashodno u pravnoj i ekonomskoj sferi, što je posebno vezano za potpunu mobilizaciju svih izvora za vođenje rata.

4. Geneza određenja pojma agresije

Osmišljavanju definicije agresije, usvojene na 29. zasjedanju Generalne skupštine UN 14. decembra 1974., prethodio je značajan rad da se ovaj kompleksan fenomen odredi. Naime, već u prošlom vijeku u nekim ugovorima se spominje termin agresija,⁵⁰ otkako se može pratiti pristup tom pitanju. Međutim, prije Prvog svetskog rata, kada se rat smatrao dopuštenim sredstvom u međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu, nije se postavljalo pitanje agresije. Potreba za preciznijim definisanjem agresije, javiće se u međunarodnom pravu istovremeno sa idejom o zabrani rata. **Smatra se da je u pozitivnom međunarodnom pravu pojam agresije uveden tek 1919. godine Paktom Društva naroda.**⁵¹ Ovaj dokument "sadrži izvjesna ograničenja u pogledu prava na vođenje rata, koje je do tada bilo neograničeno; predviđa kolektivnu akciju protiv agresora (prema čl. 10.), članovi su bili obavezni da "poštuju i brane od svake spoljne agresije teritorijalni integritet i političku nezavisnost svih članica

---

⁵⁰ U vezi sa tim, najčešće se navode: UGOVOR O TROJNOJ ALIJANSI između Engleske, Austrije i Francuske u Beču, 3. januara 1815., Trojni savez 20. maja 1882., ugovor od 17. avgusta 1892., kojim se organizuje francusko-ruska alijansa na vojnom planu.

⁵¹ PAKT DRUŠTVA NARODA je usvojen na Pariškoj konferenciji mira 28. aprila 1919. kao prvi dio Ugovora o miru sa Njemačkom, a unijet je u ugovor o miru sa Austrijom, Mađarskom, Bugarskom, koji su zaključeni po završetku I svjetskog rata.

Društva”.⁵² Versajski ugovor,⁵³ značajan je zbog toga što je ovim dokumentom (član 231.), utvrđena odgovornost centralnih sila zbog nametnutog rata 1914. državama Antante.

Pitanje agresije i dalje je bilo prisutno u okviru raznih organa Društva naroda i u nekim drugim međunarodnim forumima. Sva aktivnost bila je usmjerena na to da se pravno definiše agresija. Na izvjestan način, problematikom agresije bavile su se i **Stalna savjetodavna komisija i Privremena mješovita komisija**, formirane nakon usvajanja Pakta Društva naroda s ciljem pripreme Konferencije za razoružanje 1932.

Nakon Pakta Društva naroda uslijedila je serija dokumenata, koji su u sklopu regulisanja oblasti uzajamne bezbjednosti, mira i saradnje posvetili značajnu pažnju osudi agresije.⁵⁴ U **Nacrtu ugovora o uzajamnoj pomoći iz 1923.** određuje se kada se država ne smatra agresorom, što je slučaj u situacijama kada ona prihvata jednodušnu preporuku Savjeta Društva naroda, presudu Stalnog međunarodnog suda pravde ili arbitražnu presudu.

Iako nije stupio na snagu, **Ženevski sporazum o mirnom rješavanju međunarodnih problema od 2. oktobra 1924.** značajan je po tome što je u čl. 10. dao određenje agresora, ističući da je to svaka država koja pribjegne ratu kršeći obaveze koje su predviđene u Paktu i u tom Protokolu.

U genezi definisanja agresije veliki značaj se pridaje sporazumima, potpisanim 16. oktobra 1925. u Lokarnu. Pri tome posebno se ističe **Ugovor o uzajamnoj garanciji između Njemačke, Belgije, Francuske, Ujedinjenog kraljevstva i Italije**, poznat pod nazivom **Rajnski pakt**. U ovom ugovoru učinjena je podjela agresije na prostu

---

⁵² POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 928.

⁵³ VERSAJSKI UGOVOR je potpisan 28. juna 1919. u Versaju kod Pariza, između Antante, država pobjednica u I svjetskom ratu (Francuska, Velika Britanija, SAD, Japan i Italija) i pridruženih zemalja s jedne, i poraženih centralnih sila, Njemačke i Austrije s druge strane.

⁵⁴ Šire o ovome: G. Perazić, nav. dj., str. 55.

i flagrantnu. U sklopu pojma agresije, navode se dvije vrste radnji tj. oružanih akata - u prvoj: napad, invazija i agresorski rat, a u drugoj: prelazak granice, otvaranje neprijateljstva i koncentracija oružanih snaga na teritoriji demilitarizovane zone.

Kao što se vidi, u okviru Društva naroda su činjeni naponi da se definiše agresija. Međutim, i pored evidentnih uspjeha na planu međunarodno-pravne zabrane rata, izraženih prevashodno u Rezoluciji Skupštine Društva naroda (1927.) i Brijand-Kelogovom paktu (1928.), Društvo naroda nije uspjelo da izradi definiciju agresije. Jednostavno, nije se postigla saglasnost o pravnoj formulaciji ovog pitanja. Tome su doprinijele sve veće protivrječnosti između velikih sila,⁵⁵ sankcije protiv napadača su preduzimane polovično i nedosljedno, ili nisu uopšte preduzimane. Tome je doprinosilo i sve izrazitije narastanje fašizma, pri čemu se Društvo naroda nije pokazalo kao efikasno sredstvo u toj oblasti. Upravo zbog navedenih slabosti i nedostataka, naročito izraženim pred početak II svjetskog rata, Pakt društva naroda je prestao da važi 1946.⁵⁶

Značajan napor u definisanju agresije učinjen je van Društva naroda kroz **Litvinov-Politisovu**⁵⁷ **definiciju agresije**, u okviru konferencije za smanjenje i ograničenje naoružanja, 1933. U tom sklopu, izražena su nastojanja da se u jednom dokumentu saberu akta države koja čine agresiju. Polazište za to je **definicija Litvinov-Politisa**, prema kojoj u članu 1. stoji da će agresivnom biti proglašena država koja bude prva izvršila jednu od slijedećih radnji:

1. objava rata drugoj državi;

---

⁵⁵ SAD su ostale po strani Društva naroda, SSSR je tek kasnije pristupio, dok su Njemačka, Italija i Japan istupili. Uslijedio je napad Japana na Kinu, Italije na Etiopiju.

⁵⁶ Zvanično DRUŠTVO NARODA je prestalo da postoji 1946. kada je u Ženevi održano posljednje zasjedanje skupštine koja je odlučila da se organizacija raspusti, a sva njena imovina ustupi UN, čime je ostvaren izvjesni kontinuitet između ove dvije međunarodne organizacije.

⁵⁷ Ovakav naziv potiče otuda što se na čelu Sovjetske delegacije nalazio Litvinov, a na čelu Komiteta za pitanja bezbjednosti - Politis.

2. invazija pomoću svoje oružane sile, čak i bez objave rata, na teritoriju druge države,
3. napad svojom suhozemnom, pomorskom ili vazdušnom vojnom silom, čak i bez objave rata, na teritoriju, brodove ili vazduhoplove druge države,
4. pomoć datu oružanim bandama koje bi, pošto su formirane na njenoj teritoriji, upale na teritoriju druge države, ili odbijanje, uprkos zahtjevu napadnute države, da preduzme na svojoj vlastitoj teritoriji sve mjere koje od nje zavise da liši pomenute bande svake pomoći i zaštite.⁵⁸

Osim toga, naglašeno je da unutrašnja situacija u jednoj zemlji, bez obzira iz koje oblasti (ekonomska, politička, vojna i dr.), ne može biti opravdanje državi za napad, odnosno akt agresije.

Litvinov-Politisova definicija je podstakla dalje traganje u domenu pravnog određivanja agresije. **Tako je SSSR na Londonskoj konferenciji 1933. zaključio tri konvencije o definiciji napadača**, sa kojima je obuhvaćeno 12 država. Naime, radi se o regionalnim ugovorima, u kojima se pravno određuje akt agresije. U vezi sa tim u Londonu je 3. juna 1933. potpisana Konvencija između SSSR i susjednih zemalja (Afganistan, Estonija, Poljska, Iran, Letonija, Finska, Rumunija i Turska), 4. jula između Rumunije, Čehoslovačke, Turske, SSSR i Jugoslavije, a 5. jula 1933. između SSSR i Litvanije.

Među naporima koji su činjeni na planu kompletne pravne definicije agresije, neophodno je istaći aktivnosti na američkom kontinentu, gdje je pitanje definicije i osude agresije bilo uvršteno u neke dokumente koji su stupili na snagu pred II svjetski rat.

Londonskom deklaracijom i Sporazumom o kažnjavanju ratnih zločinaca iz 1945. agresija je proglašena međunarodnim zločinom protiv mira.

---

⁵⁸ Navedeno prema G. Perazić, nav. dj., str. 55.

Pored sveg navedenog, pokazalo se da je neophodan rad na izradi kompletne pravne definicije agresije. Na to je posebno upućivao **Brijand-Kelogov pakt** iz 1928. s obzirom da je ovaj dokument u svojim odredbama isključio rat među njegovim potpisnicama i u njihovim međusobnim odnosima.

Slijedeća etapa rada na definisanju agresije može se pratiti kroz **aktivnost Ujedinjenih nacija i njenih organa.**

5. Definicija agresije od strane Ujedinjenih nacija

Kompleksnost izrade definicije agresije pokazuje se u tome što je trebalo nepunih 30 godina od donošenja Povelje UN (1945.) do osmišljavanja definicije agresije (1974.). Odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata, pred međunarodnom zajednicom se našla potreba definisanja agresije. U naporima koji su do tada činjeni postignuta je saglasnost oko određenih elemenata, koji su služili kao osnova za izradu kompletne definicije agresije. Londonskim sporazumom o kažnjavanju ratnih zločina od 8. avgusta 1945., agresija je proglašena međunarodnim zločinom protiv mira, što je osnaženo u Njemberškim principima, u kojima je istaknuto da agresija predstavlja djelo, za koje nije odgovorna država koja ga počinji, već i pojedinci koji ga narede ili sprovode.⁵⁹

Nadalje, Povelja Ujedinjenih nacija u glavi VII u cilju kolektivne bezbjednosti i međunarodnog mira predviđa preduzimanje određenih mjera radi suzbijanja agresije. Istovremeno, Povelja Ujedinjenih nacija u članu 2. (4) zabranjuje ne samo oružani napad, nego zahtijeva da se "svi članovi, u svojim međunarodnim odnosima, uzdržavaju od prijetnje silom ili od upotrebe sile, koja bi bila upućena protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti ma koje države ili koja bi na ma koji drugi način bila u suprotnosti sa ciljevima Organizacije Ujedinjenih nacija".⁶⁰

---

⁵⁹ O tome se posebno govori u načelima NIRNBERŠKIH PRINCIPA. Vidi PRILOG 15, str. 437.

⁶⁰ M. Bisić, nav. dj., str. 15.

U aktivnosti UN usvojene su brojne rezolucije i deklaracije o miru, miroljubivom rješavanju sporova i međunarodnoj saradnji, koje su, svaka na svoj način, doprinijele izradi definicije agresije. Na neke od njih neophodno je ukazati i ovom prilikom.

Rezolucija o miroljubivim i dobrosusjedskim odnosima među državama, donesena 1975., ističe potrebu razvijanja prijateljske saradnje i miroljubivih odnosa među državama, bez obzira na razlike koje postoje među njima.

Deklaracija o nedopustivosti intervencija u unutrašnje stvari država i zaštiti njihove nezavisnosti i suverenosti iz 1965. osuđuje, kao suprotne načelima Povelje UN, prijetnje svjetskom miru i sve oblike takvih intervencija.

Deklaracija o jačanju međunarodne bezbjednosti iz 1970., poziva države članice da u punoj mjeri koriste sredstva i metode koje predviđa Povelja za miroljubivo rješavanje sporova i da postignu saglasnost za što efikasnije akcije za održanje mira.

Deklaracija o principima međunarodnog prava, koji se odnose na prijateljske odnose i saradnju među državama u skladu sa Poveljom UN, iz 1970. sadrži sedam načela, među kojima je i načelo da se države uzdržavaju od prijetnje ili primjene sile prema bilo kojoj državi, kao i načelo da države treba da rješavaju svoje međunarodne sporove miroljubivim sredstvima.

Takođe, u **međunarodnim ugovorima**, koji konstituišu regionalne organizacije, izražena je osuda agresije sa obavezama da se pomogne žrtvama agresije.⁶¹

Usvajanju definicije agresije prethodilo je više događaja koji su to izbacili u prvi plan kao prioritetan zadatak. U vezi sa tim, posebno treba istaći **korejski sukob 1950., izraelsko-arapski sukob, počev od 1948., trojnu agresiju na Egipat 1956., i brojne druge manje ili veće**

---

⁶¹ Među takve ugovore treba istaći: UGOVOR O ORGANIZACIJI ARAPSKE LIGE, 23. marta 1945.; INTERAMERIČKI UGOVOR O UZAJAMNOJ POMOĆI, 2. septembra 1947.; ATLANTSKI PAKT, 4. aprila 1949. i VARŠAVSKI SPORAZUM, 14. maja 1955.

sukobe. Aktivnost je trebalo usmjeriti na kodificiranje mnoštva pravila međunarodnog prava, koja su egzistirala u sklopu svjetske bezbjednosti, a u okviru toga određivali i agresiju.⁶² Relativno kasno, tek 1951. godine, Generalna skupština UN je donijela odluku o potrebi definisanja agresije, na čemu su radili razni organi i ad hoc komiteti UN.⁶³

Posebno treba istaći odredbu koja se nalazila u nacrtu Kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva, na kojem je radila Komisija za međunarodno pravo, gdje se naglašava i pod aktom agresije podrazumijeva “upotreba oružane sile od strane vlasti jedne države, protiv druge države u svakom drugom cilju, osim individualne, ili kolektivne samoodbrane, odnosno, radi izvršenja odluke ili sprovođenja preporuke nadležnog organa UN”.⁶⁴

Definicija agresije je konačno usvojena na **29. zasjedanju Generalne skupštine UN u obliku Rezolucije 3314 (XXIX), od 14. decembra 1974.** Ovaj dokument uz preambulu sadrži 8 članova, u kojima se razrađuju radnje - djela agresije, te obaveze država prema drugim pravnim instrumentima kao što su Povelja UN, Deklaracija o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država, saglasno Povelji UN.

U **uvodu** se akcentira da je, kada je riječ o agresiji, neophodno “prosudivati vodeći računa o svim okolnostima svakog slučaja”, uz potrebu “formulacija osnovnih načela, koja će poslužiti kao putokaz za utvrđivanje akata agresije”.⁶⁵

U **članu 1.** definicije agresije naglašava se da se pod agresijom smatra “upotreba oružane sile jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti ili političke nezavisnosti druge države” ili na bilo koji drugi način protivno Povelji UN.

---

⁶² Na ovome mjestu nema potrebe šire isticati koje su sve teškoće i otpori pratili izradu definicije agresije. Pristalice definicije agresije su smatrale da bi njeno prihvatanje omogućilo efikasnije vođenje borbe protiv agresije, dok protivnici ističu da bi agresor iskoristio definiciju što bi upotrebljavao ona sredstva koja nisu njome obuhvaćena.

⁶³ Prvo je na tom pitanju radila KOMISIJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO.

⁶⁴ G. Perazić, nav. dj., 55.

⁶⁵ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 18 i 19.

U **članu 2.** definicije, aktom agresije smatra se “prvi napad, protivno Povelji UN, što je dovoljan dokaz o aktu agresije. U tom kontekstu naglašava se uloga Savjeta bezbjednosti, koji može odlučiti da lakše povrede mira ne ulaze u domen agresije”.

Član 3. definicije agresije je ključni, jer naznačava djela agresije, iskazujući to u slijedećem:⁶⁶

- a) Invazija ili napad na teritoriju jedne države od strane oružanih snaga druge države, okupacija čak i privremena, koja je posljedica takvog napada ili invazije, ili svako pripajanje područja ili dijela područja neke druge države, koje je posljedica upotrebe sile.
- b) Bombardovanje teritorije jedne države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba ma kog oružja od strane jedne države protiv teritorija druge države.
- c) Blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države.
- d) Napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazdušnu flotu druge države.
- e) Upotreba oružanih snaga jedne države, koje se nalaze na teritoriji druge države s pristankom države prijema, protivno uslovima predviđenim u sporazumu ili produženje njihovog prisustva na toj teritoriji poslije isteka sporazuma.
- f) Akcija jedne države, koja svoju teritoriju stavi na raspolaganje drugoj državi radi korišćenja za izvršenje akata agresije protiv treće države.
- g) Upućivanje od strane ili u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika, koji protiv druge države vrše akte oružane sile tako ozbiljno da se izjednačavaju sa gore pobrojanim aktima, ili njeno značajno učešće u tome.

---

⁶⁶ Na ovom mjestu će se naznačiti samo osnovni elementi akata agresije, što će se detaljnije obraditi u posebnoj dijelu rada.

U **članu 4.** se ističe da navedeni broj akata nije ograničen. Savjet bezbjednosti može odlučiti da i drugi akti predstavljaju agresiju, u smislu odredaba Povelje.

Član 5. definicije značajan je po tome što ne dozvoljava izvinjenje za agresorski akt, pravdajući to političkim, ekonomskim ili drugim razlozima.

Član 6. ukazuje na to da se sa ovom definicijom ne proširuje niti sužava domašaj **Povelje UN, vezano za njene odredbe na osnovu kojih je sila zakonita.**

Član 7. pozivom na Povelju UN i Deklaraciju o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država prema Povelji UN ukazuje na oružanu akciju kao pravo samoodbrane, koja, ukoliko se sprečava, stavlja onoga ko to čini u poziciju agresora.

Pomenuta definicija agresije, osim što poziva sve države na uzdržavanje od svih agresivnih akata, predstavlja preporuku kojom Savjet bezbjednosti, kao organ UN, treba da se rukovodi prilikom donošenja odluke o ispoljavanju akata agresije.

Nakon usvajanja cjelovite definicije agresije, u međunarodnim odnosima je usvojeno nekoliko dokumenata, koji su na izvjestan način doprinijeli potvrdi dotadašnjih stavova o agresiji. Na neke od njih neophodno je i ovom prilikom ukazati, sa prezentiranjem njihovih krucijalnih odrednica.

U **Deklaraciji o produljivanju i učvršćivanju međunarodnog mira**, usvojenoj 1977., države članice UN izrazile su svoju riješenost za stalnim naporima ka prevazilaženju uzroka i posljedica međunarodne zategnutosti i jačanju uloge UN u sferi održavanja svjetskog mira.

Deklaracija o nedopustivosti intervencija i miješanja u unutrašnje stvari država iz 1981. značajna je po tome što u njoj Skupština daje pravo na uspostavljanje, održavanje i jačanje međunarodnog mira i bezbjednosti zasnovanom na slobodi, ravnopravnosti, samoopredjeljenju i poštivanju suvereniteta država.

Skupština UN je u **Deklaraciji o pripremanju država za život u miru (1978.)** koja je pozvala države da svoju aktivnost utemelje na

saznanju o potrebi uspostavljanja, održavanja i jačanja pravednog i trajnog mira, zahtijevajući da njihove politike budu adekvatne cilju pripremanja čitavog društva, a naročito mladih generacija, za život u miru.

Uz navedeno, **Deklaracija o nedopustivosti intervencija i miješanja u unutrašnje stvari država iz 1981.** značajna je po tome što u njoj Skupština daje uspostavljanje, održavanje i jačanje međunarodnog mira i bezbjednosti zasnovano na slobodi, ravnopravnosti, samoopredjeljenju i poštovanju suvereniteta država.

Takođe, Skupština je odobrila osnivanje **Univerziteta za mir** (1980.), sa sjedištem u San Hozeu (Kostarika), te da se treći utorak u septembru svake godine označava kao **Međunarodni dan mira**, a 1986. je proglašena međunarodnom godinom mira.

6. Akti agresije

U definiciji agresije, usvojenoj 1974., izloženi su akti agresije, čiju suštinu je neophodno izložiti, primjereno predmetu istraživanja ovoga rada.

Invazija ili napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge države je jedan od akata agresije. Ona se najčešće označava kao svako nasilno prodiranje vojne sile jedne države na teritoriju druge. To je, ustvari, “neposredna oružana agresija, koja se u međunarodnom pravu smatra protivpravnim aktom i međunarodnim zločinom”.⁶⁷

Invazija se najčešće izvodi na širokom frontu, duž cijele ili većeg dijela granice, sa snažnim vojnim snagama. U savremenom ratu, s obzirom na uslove gdje se izvodi, invazija može da bude kopnena, pomorska, kombinovana, uz angažovanje svih vidova i rodova, sa različitim intenzitetom po pojedinim pravcima i regionima.

U periodu trajanja invazije, međunarodno ratno pravo omogućuje stanovništvu da se digne na oružje i suprotstavi invazoru. Lica koja učestvuju u borbama protiv invazora imaju određenu međunarodnopravnu

---

⁶⁷ POLITIČKI LEKSIKON, isto, str. 152.

zaštitu, prije svega po Haškom pravilniku o ratovanju na kopnu iz 1907. godine (član 2.) i po III Ženevskoj konvenciji o postupku sa ratnim zarobljenicima iz 1949. (član 4. pod 1. stav 6.).⁶⁸ Naravno, pri tome moraju ispunjavati određene uslove, prevashodno da otvoreno nose oružje i da se pridržavaju pravila ratnog prava, što im omogućuje da u slučaju pada u ruke neprijatelja imaju položaj ratnog zarobljenika.

Iako je naznačeno samo nekoliko elemenata invazije, očigledno je da je ona, kao akt agresije, suprotna Povelji UN, koja, kako je već naprijed istaknuto, zabranjuje svaku upotrebu sile u rješavanju sporova među zemljama i državama.

Uz invaziju se najčešće veže pojam **okupacije**. Naime, nerijetko se ističe da je "invazija obično prva faza, da ona prethodi okupaciji".⁶⁹

Da bi to zaista bila, neophodno je da se ispune određeni uslovi, kao što su da neprijatelj područje, koje je zaposjeo putem invazije, čvrsto drži u svojim rukama, sa izraženom namjerom da ga zadrži, da na istom održava vlast, sa mogućnošću da je vrši. U navedenim slučajevima može se konstatovati da je invazija prerasla u **okupaciju**, koja se najčešće označava kao "privremeno nasilno posjedovanje cjelokupne ili djela teritorije jedne države oružanim snagama druge države, i uspostavljanje okupatorske vlasti na njoj".⁷⁰ Po međunarodnom ratnom pravu na okupiranoj teritoriji ne mogu se stvarati nove države, ili pripajati dijelovi okupirane zemlje drugim državama.

Bombardovanje teritorije jedne države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba bilo kakvog oružja, kako konvencionalnog, tako i onoga za masovno uništavanje, predstavlja takođe, jedan od akata agresije. Upravo zbog značaja ovoga aspekta, usvojena su izvjesna

---

⁶⁸ Pomenuti član glasi: "Stanovništvo neokupirane teritorije koje se, usljed približavanja neprijatelja, dobrovoljno diže na oružje da bi pružilo otpor neprijateljskoj najezi, a koje nije imalo vremena da se organizuje kao redovna oružana sila, ako ono otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje".

⁶⁹ PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 433.

⁷⁰ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, isto, sveska br. 6. str. 355.

običajna pravila o tome šta se ne smije, a što je dozvoljeno bombardovati. Tako je zabranjeno bombardovanje nebranjenih gradova, sela, naselja ili zgrada, kako bi se zaštitilo civilno stanovništvo.⁷¹

Dopušteno je **neposredno bombardovati samo vojne objekte**, pri čemu je neophodno prije preduzimanja napada utvrditi da je objekat koji je predviđen za napad indentifikovan kao vojni objekat. Pri tome se uvijek mora imati u vidu **položaj civilnog stanovništva** i njegov gubitak u izvođenju akcija bombardovanja.

Blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države ubraja se u akte agresije. Ostvaruje se samostalnim ili zajedničkim djelstvima oružanih snaga, s tim što može imati strategijski, operativni ili taktički značaj. Cilj blokade je izolacija protivnika, onemogućavanje njegovog komuniciranja sa drugim državama, trgovine, saobraćaja i sl.

U akte agresije ubraja se i **napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazduhoplovnu flotu druge države**. Takav napad se može izvesti izvan teritorije napadnute države, kao, naprimjer, na slobodnom (otvorenom moru), u vazдушnom prostranstvu izvan nacionalne jurisdikcije napadnute države.

U definiciji agresije, usvojenoj od strane OUN, kao akt agresije označena je i **upotreba oružanih snaga jedne države, koje se nalaze na teritoriji druge države, s pristankom države prijema protivno uslovima predviđenim u sporazumu ili produženje njihovog prisustva na toj teritoriji poslije isteka sporazuma**.

Vezano za navedeno je i akt agresije, koji se ogleda **u akciji jedne države koja svoju teritoriju stavi na raspolaganje drugoj državi radi korišćenja za izvršenje akta agresije protiv treće države**. Kao primjer za pomenuti akt agresije, može se istaći i korištenje baza ili oružanih snaga, koje su stacionirane na području drugih država. Pomenuto se može upotrijebiti u jednom slučaju protivno sporazumu,

---

⁷¹ Kodifikacija pravila ratnog prava u HAŠKIM KONVENCIJAMA 1899. i 1907., uvodi izvjesna ograničenja bombardovanja.

koji je zaključila država domaćin i država vlasnik baza, kako protiv države domaćina, tako i protiv treće države. Takođe, kao akt agresije može se označiti njihovo prisustvo preko roka koji je ugovorom određen u istom sporazumu. U slučaju da se teritorija zemlje domaćina koristi za izvođenje akta agresije, sama država domaćin može se kvalifikovati kao agresor.

U slijedu prezentiranja akata agresije, neophodno je istaći **upućivanje od strane ili u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika, koji protiv druge države vrše akte oružane sile.**

Riječ je samo o nekim aktima agresije, uz konstataciju da Savjet bezbjednosti može odlučiti da i drugi akti predstavljaju agresiju, u smislu odredaba Povelje.

7. Pojam oružanih snaga

Pri elaboraciji pojma oružane snage, nekoliko pitanja zaslužuje pažnju. Prije svega, riječ je o određenju oružanih snaga, položaju pripadnika oružanih snaga, njihovoj dužnosti prilikom zarobljavanja pripadnika neprijateljskih oružanih snaga. Vezano za to, neophodno je naznačiti lica koja ne učestvuju u ratnim operacijama, kako bi se distancirala od oružanih snaga. Osim toga, obradiće se i slučaj kada su oružane snage sredstvo agresije.

Međunarodno ratno pravo podrazumijeva **pod oružanim snagama organe koji su ovlašćeni da u oružanom sukobu izvode ratna dejstva, i protiv kojih se primjenjuje sila.**

U oružane snage spadaju **kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage** i sve druge oružane formacije koje na osnovu unutrašnjih propisa određene strane u sukobu ulaze u sastav njenih oružanih snaga ili čine njen sastavni dio, bez obzira na veličinu formacije i specijalnost. Pored tih jedinica, u oružane snage mogu da ulaze jedinice milicije, teritorijalne odbrane, fabričke zaštite i dr., pod uslovom da po unutrašnjim propisima u sastavu oružanih snaga posjeduju i njihova spoljna obilježja.

Oružane snage mogu činiti i ostali sastavi (dobrovoljački odredi, narodne vojske, teritorijalne odbrane i dr.), koji pripadaju jednoj od strana u sukobu i koji operišu izvan ili na sopstvenoj teritoriji. **Osnovni uslov za to je da na čelu imaju lice koje je odgovorno za svoje potčinjene, da imaju stalni znak za raspoznavanje koji se može uočiti na odstojanju, da otvoreno nose oružje, da se u svojim operacijama pridržavaju pravila ratnog prava.**

U oružane snage ulazi i **stanovništvo neokupirane teritorije** koje se diže na oružje s ciljem da pruži otpor neprijateljskoj najezi, u slučaju da nije imalo vremena da se zbog brzog nadiranja neprijatelja organizuje kao redovna oružana sila.

Uslov za to je da otvoreno nosi oružje i da poštuje pravila ratnog prava.

Pripadnik oružanih snaga je i **građanin** koji za vrijeme oružanog napada ili u vojnoj operaciji radi pripreme za napad ne nosi nikakav znak raspoznavanja, odnosno koji se ne razlikuje od civilnog stanovništva, uz uslov da otvoreno nosi oružje u toku vojnog angažovanja, kao i da ga protivnik može vidjeti za vrijeme angažovanja u vojnom razvijanju koje prethodi preuzimanju napada u kome će učestvovati i da se pridržava ratnog prava.

Oružane snage su **organ sile** i kao takve neposredni objekt napada. Za vrijeme borbe dozvoljeno je njihove pripadnike ubijati, ranjavati i onesposobljavati, osim u slučajevima kada se predaju ili kada su usljed ranjavanja ili bolesti onesposobljeni za borbu.

U slučaju da se pripadnik neprijateljskih oružanih snaga preda i položi oružje, vrši se razoružavanje i obezbjeđuje se da ne pobjegne.

Ranjenicima i bolesnicima neprijateljskih oružanih snaga pružaju se pomoć i njega kao i sopstvenim ranjenicima i bolesnicima, bez ikakve razlike po ma kom osnovu. Potrebno ih je što prije, kao zarobljenike, skloniti na sigurno mjesto, van domašaja borbenih dještava. U okviru pojma oružanih snaga treba istaći pravni položaj **komandosa, diverzanata i padobranaca**. Riječ je o onima koji operišu na neprijateljskoj teritoriji na koju su prodrli, ili su spuštene iz vazduha ili iskrcani na obalu, s ciljem izvršenja nekog zadatka.

Ukoliko kao takvi budu zarobljeni, smatraće se kao i ostali pripadnici oružanih snaga strane u sukobu koja ih je uputila na izvršenje zadatka - ratnim zarobljenicima. Uslov za to je da su uniformisani i da imaju oznake o pripadnosti oružanim snagama. U protivnom, navedena lica se smatraju špijunima.

Lica koja ne učestvuju u ratnim operacijama su civilno stanovništvo (cjelukupno stanovništvo strana u sukobu) koje ne pripada ni jednoj od kategorija oružanih snaga koje su naprijed izložene. U sklopu opšte zaštite civilnog stanovništva treba istaći da ono i njegova imovina ne smije biti neposredni objekt borbenih dejstava. Navedena zaštita odnosi se na sva građanska lica koja se zateknu na teritoriji strana u sukobu, bez obzira na njihovo državljanstvo.

Kada je riječ o **opštoj zaštiti civilnog stanovništva**, izuzetak predstavljaju slučajevi ako se civilno stanovništvo nađe u vojnom objektu, uz vojnu jedinicu, ili na bilo koji način u neposrednoj blizini vojnog objekta. Međutim, i u takvim slučajevima neophodno je voditi računa o srazmjeri između vojne koristi koja bi se postigla tim borbenim djelstvima i posljedica koje bi od djelstva pretrpjelo civilno stanovništvo.

Oružane snage se mogu angažovati u procesu individualne ili kolektivne samoodbrane, što je zakonita i legalna odbrana. Ali, oružane snage mogu biti i sredstvo agresije u slučajevima kada vrše akte agresije o kojima je bilo naprijed govora. U tom slučaju, riječ je o **agresorskoj vojsci koja vršenjem agresije čini zločin protiv mira i ostale oblike kršenja međunarodnog prava**.

8. Načini - oblici i određenje agresije

U okviru naslovljenog aspekta, pažnja će se usmjeriti na **sredstva i načine borbe, njihova opšta ograničenja i zabrane**. Sve navedeno može se posmatrati sa stanovišta primjene u procesu zakonske i legitimne samoodbrane i u agresorskom ratu, kada se vrše kodifikovani akti agresije.

Opšte načelo od kojega treba poći i pri raspravi navedenog pitanja je da strane u sukobu **ne mogu birati neograničeno metode i**

sredstva ratovanja. U vezi sa tim, **zabranjeno je upotrebljavati oružje, projekte, materijal i metode ratovanja koji izazivaju suviše povrede ili nepotrebne patnje.** Takođe, zabranjeno je primjenjivati metode i sredstva ratovanja koja su namijenjena ili od kojih se može očekivati da će izazvati obimna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline.⁷² U odbrani od agresora, u eliminisanju njegovih djela, dozvoljena je upotreba svih sredstava i načina borbe, izuzev onih čija je upotreba pravilima zabranjena ili ograničena.

Ograničenja i zabrane sredstava i načina borbe može se odnositi na lica, stvari, izbor sredstava borbe i izbor načina borbe.

U oružanim sukobima lica koja mogu biti neposredni objekt napada i gdje je dopušten neposredni napad su jedino pripadnici oružanih snaga, i ostala lica pod uslovom da neposredno učestvuju u ratnim operacijama. Kao što je već naprijed istaknuto, neposredni objekt borbenih dejstava ne može biti civilno stanovništvo, naročito u smislu napada radi terorisanja. Karakteristično je da i prisustvo necivilnih lica među civilnim stanovništvom ne može osporiti navedenu zabranu. I u slučaju sumnje, civilnim stanovništvom se smatraju sva ova lica dok se ne dokaže suprotno.

U razmatranju ograničenja i zabrane u odnosu na lica značajan aspekt je **trajanje napada i postupak prilikom prestanka otpora.** Vezano za to, po odredbama međunarodnog prava pripadnike oružanih snaga i ostalih lica koja neposredno učestvuju u ratnim operacijama dozvoljeno je napadati sve dok pružaju otpor na bilo koji način, odnosno dok se ne odazovu pozivu na predaju. Zabranjeno je ubijanje ili ranjavanje takvih lica od momenta kada ona prestanu da pružaju otpor i vidno pokažu volju da se predaju, ili ako usljed ranjavanja ili bolesti nisu u stanju da se bore.

---

⁷² Zabranjena sredstva i načini borbe naročito su tretirana u dokumentima: PETROGRADSKA DEKLARACIJA IZ 1867., HAŠKA DEKLARACIJA IZ 1899., VAŠINGTONSKA KONVENCIJA IZ 1922., ŽENEVSKI PROTOKOL IZ 1925. i HAŠKI PRAVILNIK O ZAKONIMA I OBIČAJIMA RATA NA KOPNU IZ 1907.

Takođe, zabranjeno je napadati na lica koja se spašavaju iz neprijateljskog vazduhoplova, kada je očigledan kvar vazduhoplova i ne vrše nikakva neprijateljstva.

Što se tiče ograničenja u odnosu na **stvari**, dopušteno je neposredno napadati i bombardovati samo vojne objekte, pri čemu je, prije nego što se preduzme napad, neophodno utvrditi da li je objekat predviđen za napad i identifikovan kao vojni objekat.

Među **zaštićene objekte** posebno spadaju civilni objekti, objekti neophodni stanovništvu, prirodna okolina, građevine i instalacije koje sadrže opasne sile, nebranjeno mjesto, demilitarizovana zona, kulturna dobra, bolničke i vjerske zgrade, sabirališta ranjenika i bolesnika u branjenim mjestima.

Zabranjena sredstva ratovanja se, prije svega, odnose na oružja i materijale koji nanose neprijatelju patnje, prouzrokuju opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline, upotrebu otrova, otrovnog oružja, bojnih otrova, bakterioloških sredstava, nuklearnog oružja, radioaktivnih materija, tzv. "slijepih" oružja, čije se dejstvo ne može kontrolisati prilikom upotrebe.

Zabranjeni način i ograničenja borbe su važan aspekt kada je riječ o primjeni međunarodnog ratnog prava.

U tom pogledu posebno se ističe zabrana uskraćivanja milosti, vjerolomnih i perfidnih postupaka, zloupotreba zastave, vojnih oznaka i amblema, raspisivanje ucjene protiv neprijateljskih visokih državnih ili vojnih rukovodilaca.

U kontekstu razmatranog potrebno je ukazati i na **represalije** koje su "protivpravni akti i mere jedne države prema drugoj, preduzeti kao odgovor na kršenje pravila međunarodnog prava i principa koji važe u međunarodnim odnosima".⁷³ To je odmazda koja po pravilu sadrži primjenu sile, pa je Povelja UN zabranjuje, jer se na kršenje međunarodnog prava odgovara novim kršenjem.

---

⁷³ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, isto, sveska br. 8, str.132.

Uz prezentirane aspekte mogu se dodati još neki elementi, koje je neophodno uzeti u obzir prilikom određivanja definicije agresije. To su, prije svega, **izvršenje napada koji nije izazvan, nezakonito pribjegavanje sili, zločinačka upotreba oružane sile, napad jedne ili više država na drugu državu, ugrožavanje suvereniteta, teritorijalne cjeline ili političke nezavisnosti druge države**. Ovi elementi sadržani su u definicijama koje su date u dostupnoj literaturi, prevashodno u enciklopedijskim izdanjima, od čega će neke biti i ovom prilikom prezentirane.

Tako se agresija označava kao “svaka upotreba oružane sile, kao svaka nezavisna nasilna akcija sa ciljem da se ugrozi nezavisnost ili teritorijalni integritet jednog naroda odnosno države”,⁷⁴ “upotreba oružane sile od strane jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne cjeline ili političke nezavisnosti druge države, odnosno ma koji drugi način koji nije u saglasnosti sa Poveljom UN (Rezolucija Generalne skupštine UN od 14. decembra 1974., čl.1.)”,⁷⁵ “akt upotrebe sile, odnosno napad koji jedna država izvrši protiv druge države ili drugih pravno zaštićenih objekata”,⁷⁶ “izvršenje neizazvanog napada koji predstavlja nezakonito pribjegavanje sili u odnosima među državama”.⁷⁷

Za potrebe ovoga istraživanja konstituisali smo određenje agresije, gdje smo agresiju označili kao **zločin protiv mira kojim se kroz raznovrsne akte vrši neizazvan napad sa nezakonitom upotrebom oružane sile ili drugim otvorenim i prikrivenim sredstvima od strane jedne ili više država na drugu državu, bez korištenja svih sredstava mirnog rješavanja sporova, s ciljem ugrožavanja njenog suvereniteta, teritorijalne cjeline ili političke nezavisnosti, što nije u saglasnosti sa Poveljom UN, a zašto su odgovorni država i pojedinci**.

---

⁷⁴ POLITIČKI LEKSIKON, isto, str. 15.

⁷⁵ PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 18.

⁷⁶ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 28.

⁷⁷ VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, sveska 1, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970., str. 62.

DRUGI DIO

KORIJENI, UZROCI I USLOVI AGRESIJE

Prema dosadašnjim saznanjima može se konstituisati pretpostavka da agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu ima svoje **korijene, uzroke i uslove**. Njihovo elaboriranje, korespondentno predmetu istraživanja, zahtijeva promišljanje nekoliko aspekata, a prevashodno velikodržavne projekte, tendenciju stvaranja nacionalnih država na tlu bivše Jugoslavije, pojavne oblike nacionalizama i drugih retrogradnih ideologija, neofašizam, disoluciju SFRJ i položaj BiH u tom kontekstu.

1. Velikodržavni projekti

Velikodržavni projekti su aspekt u čijoj suštini se nalaze **težnje za teritorijalnim objedinjavanjem grupa, nacija, država ili dijelova država u jednu državu, bez obzira gdje one egzistiraju**. Takvi projekti se u biti mogu ostvariti nasilnim, agresorskim putem, negiranjem samostalnosti, suverenosti i teritorijalnog integriteta država. Naravno, to je popraćeno grubim kršenjem ljudskih prava i sloboda i uopšte međunarodnog prava.

U kontekstu elaboriranja polaznih teza, u ovom radu će se prezentirati istorijska i aktuelna dimenzija velikodržavnih projekata i njihova geneza, mjesto Bosne i Hercegovine u tim projektima i implikacije na agresiju.

S obzirom na prirodu ovog rada, akcentat će biti na obradi velikodržavnih koncepcija Srbije, Hrvatske i Crne Gore.¹

a) Velikosrpski državni projekat

Začetak velikosrpske državne koncepcije može se adekvatno pratiti u sklopu nacionalno-političkog razvitka ove države, počev od XIX stoljeća. U tom kontekstu javljaju se zagovornici potrebe **prodora u zemlje izvan pašaluka** u kojima žive Srbi, pod izgovorom njihovog oslobođenja od Turaka. Ustvari, radi se o osvajačkim pretenzijama prema drugim narodima. Naime, “već se tada u biti začinje **velikosrpska ideja**, koja vremenom postaje osnovom cjelokupnog srpskog spoljnopolitičkog i nacionalnog programa” (boldirao B.M.).²

Kao što se može primijetiti, iskazana je nakana koja će biti stalno prisutna u velikosrpskoj koncepciji, u smislu ispoljavanja ekspanzionističkih težnji za zaštitu Srba u područjima van Srbije. Ustvari, ne radi se o zaštiti da pomenuti narod dosljedno ostvaruje svoja politička prava i slobode, kao i druge demokratske tekovine na tom području, i u okviru drugih država, što bi bilo sasvim normalno. To se nastoji realizovati kroz prisajedinjenje tih teritorija Srbiji, što se čini **silom, agresijom, odnosno povredama međunarodnog prava**. U slučajevima kada bi i drugi primjenjivali takav recept “zaštite” svojih sunarodnjaka u sferi međunarodnih odnosa, stalno bi se iskazivali **konflikti i ratni sukobi**. Tim više što su balkanske zemlje naseljene brojnim nacionalnim manjinama, čije primjereno rješavanje osnovnih ljudskih prava i sloboda zahtijeva demokratski pristup.³

---

¹ Na području bivše Jugoslavije, te šire pojavile su se i druge velikodržavne ideje i koncepcije. Pri tome se misli na velikoalbanske, velikobugarske, velikogrčke itd.

² I. Dautbašić, UVODNA RIJEČ na savjetovanju “Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992.”, Zbornik radova “GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992.”, Isto..., str. 9.

³ Za potvrdu navedene teze može se navesti Albanija (nacionalne manjine Grci, Makedonci, Crnogorci, Vlasi, Romi), Bugarska (Turci, Romi, Makedonci, Jermeni, Rusi, Grci), Grčka (Makedonci i Turci), Rumunija (Mađari i Nijemci), Turska (Grci). Takođe, bivša Jugoslavija imala je vrlo raznolik sastav nacionalnih manjina, od čega su najbrojniji: Albanci, Bugari, Česi, Italijani...

Čvorna tačka velikosrpske koncepcije, kojom se dalje osmišljavala njena sadržina, predstavljao je dokument pod nazivom “**Načertanije**”, programski nacrt srpske spoljne politike, čiji je autor Ilija Garašanin (1812.-1874.) jedan od vodećih državnika tadašnje Srbije, ministar vanjskih poslova.⁴ Osnovni smisao “Načertanija” je da Srbija postane centar borbe za rušenje Turske i Austrije, što će se iskoristiti za njeno proširenje na susjedne teritorije, sve u cilju stvaranja velike države pod vođstvom srpske dinastije. U tom pogledu, u “Načertaniju” je isticano da je Srbija “toliko mala da u tom stanju ostati ne sme”.⁵ U tom duhu, autor “Načertanija” Ilija Garašanin 1867. godine predlaže biskupu Štrosmajeru, vođi Narodne stranke u Hrvatskoj, “plan oslobođenja hrišćana od turskog jarma i stvaranje uslova”, kako mu je pisao, “za sjedinjenje sviju jugoslovenskih plemena u jednu saveznu državu, kojoj bi se ipak na čelu na osnovu svojih zasluga postavila Srbija”.⁶ U prezentiranom navodu iskazuje se još jedna bitna osobenost velikosrpskog koncepta - **stalno pozivanje na zasluge Srbije**, koje treba da dadnu legitimnost njenom vođstvu u oslobodilačkim akcijama naroda na južnoslovenskom tlu. Međutim, u pozadini toga nalazila se nakana za realizacijom **ekspanzionističkih težnji**, u pravcu realizacije velikodržavnih ideja.

O ciljevima “Načertanija” i ličnosti Ilije Garašanina dosta ilustrativno piše Aleksa Đilas u djelu “**Osporavana zemlja**”,⁷ označavajući ga kao “konzervativnog političara bizmarkovskih ambicija”.⁸

---

⁴ U izradi ovog dokumenta pomagale su poljske izbjeglice Adam Čartoriski i njegov češki saradnik František Zah.

⁵ Navedeno prema: D. Janković, SRBIJA I STVARANJE JUGOSLAVIJE, Zbornik radova: Politički život Jugoslavije 1914.-1945., sveska III programa Radio Beograda, Beograd, 1973., str. 51.

⁶ Isto, str. 51.

⁷ A. Đilas, OSPORAVANA ZEMLJA, Književne novine, Beograd, 1990.

⁸ Isto, str. 54.

Po ovom autoru, smisao Garašaninovog djela je da "Srbija kao država treba da stekne punu nezavisnost, a potom treba da se širi. On ne pokazuje mnogo razumijevanja za posebnost i tradiciju ni Srba van Srbije, ni ostalih Južnih Slovena".⁹ Upravo je to bitna osobenost velikodržavnih ideja: **negacija specifičnosti, individualnosti i tradicije ostalih naroda, njihova nivelacija, asimilacija ili uništenje.**

Kroz "Načertanije" Garašanin se iskazuje kao "upadljivo konzervativan državnik, uvjeren da su hijerarhija i poredak, a ne sloboda štampe i političke partije, potrebni jednoj nepismenoj balkanskoj zemlji".¹⁰ Ovim svojim djelom Garašanin će "određujuće uticati na politiku srpskih političkih partija u Jugoslaviji između dva rata", "njegovo izjednačavanje interesa svih Južnih Slovena s interesima srpske države, kao i njegova ideja srpskog i južnoslovenskog ujedinjenja, kao **tout court** proširenje srpske države biće bez malo opšte prihvaćeno u Srbiji".¹¹ Drugim riječima "od Garašaninova vremena, ratoborni i agresivni nacionalizam postao je konstantom cjelokupne srpske politike na jugoslovenskim, pa i širim balkanskim prostorima".¹²

Druga polovina XIX vijeka karakteristična je po tome što je "nacionalna politika vladajućih faktora Srbije bila usmjerena na proširenje države susjednim krajevima pod rastrojenom i oslabeledom turskom vlašću, najpre srpskim to jest krajevima u kojima su Srbi činili većinu stanovništva, a potom i drugim susednim oblastima s etnički izmešanim ili i nesrpskim stanovništvom".¹³

Takvo stanovište, koje je suština velikodržavne koncepcije, zastupljeno je u punoj mjeri i u programima tadašnjih političkih stranaka i vlada u Srbiji.

---

⁹ Isto.

¹⁰ Isto, str. 55.

¹¹ Isto.

¹² I. Dautbašić, nav. dj., str. 9.

¹³ D. Janković, nav. dj., 51.

Radikalna stranka, kao najveća stranka u tom periodu u Srbiji, zalaže se za “kulturno potpomaganje raskomadanih i neoslobođenih delova srpstva, za savez balkanskih država,...”.¹⁴ Kada što se vidi, velikodržavna ideja Srbije izlazi sa **prostora južnoslovenskih naroda ka Balkanu**, što će kasnije biti prisutno u brojnim konceptima. Naravno, pri tome ponovo se i na Balkan projiciraju sve osobenosti velikodržavnog koncepta **iskazanog kroz vodstvo Srba u realizaciji tog koncepta**, njihovim zaslugama, potrebi da svi zajedno žive, ugroženosti na drugim područjima i sl.

U kreiranju spoljne politike Srbije najveći udio imala je **Staroradikalna stranka na čijem čelu je bio Nikola Pašić**. Suština te politike je bila u orijentaciji “najpre i najviše prema jugu, postavljajući kao cilj proširenje granica Kraljevine Srbije Starom Srbijom (kako se tada redovno nazivala oblast od južne granice do Šar planine, tj. današnje oblasti Sandžak i Kosovo) i Makedonijom”.¹⁵

U osmišljavanju velikosrpske koncepcije neophodno je navesti program tajnog udruženja “**Ujedinjenje ili smrt**”, poznatije kao “**Crna ruka**”,¹⁶ koje traži “Ujedinjenje Srpstva, tačnije: prisajedinjenje Srbiji gotovo svih jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske”.¹⁷

U slijedu praćenja geneze velikosrpske koncepcije, **Balkanski ratovi** imaju značajno mjesto.

Srbija je, zajedno sa Bugarskom, Grčkom i Crnom Gorom, kroz oslobođenje od Turaka vršila **preraspodjelu teritorija na Balkanu**. Sa rezultatima Prvog balkanskog rata (1912.) nisu bile zadovoljne balkanske zemlje, jer nisu uspjele prema svojim planovima proširiti teritorije na račun drugih, prije svega na makedonska i albanska područja. Zbog toga će uslijediti Drugi balkanski rat, koji je donio **novu podjelu balkanskih teritorija**, priključujući ih pojedinim

---

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, str. 52.

¹⁶ Udruženje su osnovali 1911. godine oficiri-zavjerenici, iz majske prevrata 1903.

¹⁷ D. Janković, nav. dj., str. 53.

nacionalnim državama. U biti, Balkanski ratovi su imali **imperijalističku, odnosno osvajačku dimenziju** za proširenje pojedinih zemalja i realizaciju njihovih velikodržavnih aspiracija. U tom kontekstu može se posmatrati i učešće Srbije u ovim ratovima.

Nakon Balkanskih ratova, u velikosrpsku koncepciju uvodi se novi momenat - stvaranje zajedničke države naroda koji žive na južnoslovenskim područjima. Vezano za to nameće se nekoliko pitanja čija elaboracija daje dodatne elemente za razjašnjenje postavljenog upita u naslovu ovoga rada. Koliko je velikosrpska državna ideja bila prisutna u stvaranju prve jugoslovenske države i njenog kasnijeg egzistiranja? Da li je to "**Velika Srbija**", **pod imenom Jugoslavija**, prisajedinjenje drugih područja Srbiji, njeno proširenje, praktična realizacija velikosrpske ideje?¹⁸ Ili je "velikosrpska ideja realizovana, praktično u cijelosti tzv. ujedinjenjem, odnosno stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. Ovo ujedinjenje je ostvareno u cijelosti pod **velikosrpskom hegemonijom** koju su oličavali srpska monarhija, vojska, radikalna i demokratska stranka i druge nacionalističke organizacije" (boldirao B.M.).¹⁹

Već u svome začetku, jugoslovenska ideja se **u pogledu unutrašnjeg uređenja** iskazuje **u dva smjera**. Prvi polazi "od uvjerenja i interesa nacionalnog unitarizma, njegove osnovne pretpostavke da su svi Južni Sloveni jedna nacija, kojoj je potrebno jedinstveno državno ustrojstvo",²⁰ a drugi "od objektivnog postojanja više nacionalnih individualnosti na jugoslovenskom tlu i zahtjeva za očuvanje njihove samostalnosti i ravnopravnosti u okviru vlastitih nacionalnih država, udruženih u jednu zajedničku".²¹ Iz toga proističe **centralističko-unitaristički i federalistički pogled** na unutrašnje

---

¹⁸ Postoji obilje literature na temu stvaranja jugoslovenske države 1918., a djelimično je prezentirana u dijelu knjige - LITERATURA, str. 501-523.

¹⁹ I. Dautbašić, nav. dj., str. 9.

²⁰ B. Petranović i M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM - IDEJE I STVARNOST, Tematska zbirka dokumenata, prvi tom, 1914.-1943., Prosveta, Beograd, 1987., str. 24.

²¹ Isto, str. 24.

uređenje buduće, zajedničke jugoslovenske države, što će biti predmet stalnih sporova i trvenja. Konsekventno tome, može se reći da su “srpske političke stranke branile uglavnom nacionalni unitarizam u skladu sa načelom: jedan narod jedna jedinstvena država”.²² Istovremeno, zagovornici navedenih stavova protivili su se koncepciji “istorijskih pokrajina”, jer one, prema njihovom mišljenju, “ugrožavaju Srbe van Srbije, omogućujući majorizaciju Srba u krajevima, gdje su Hrvati činili većinu”.²³

U tom razdoblju javlja se i termin “**srpska zemlja**”, što će dati bitno obilježje velikosrpskoj koncepciji sve do današnjih dana. Naime, po tome, tamo gdje žive Srbi, posebno ukoliko su u većini, to je srpska zemlja koju treba objediniti sa maticom, da bi svi Srbi živjeli u jednoj državi. Pri tome se ne uzimaju u obzir prava drugih naroda i nacionalnih manjina, po cijenu genocida nad njima kao nacionalnom grupom. Genocid je sredstvo za realizaciju svake velikodržavne ideje, pa i srpske, što će se odraziti i kroz agresiju na R BiH.

Već oko samog imena zajedničke države moglo se primijetiti da se pokušava nametnuti **veliko-državna ideja**. Naime, “srpska vlada je odlučna bila za unitarno uređenje buduće države, ali istodobno i protiv prijedloga da se zajednička država nazove Jugoslavija ... između dva oprečna imena, **Velika Srbija** ili Jugoslavija, prisutno u tadašnjem političkom životu, došlo je do kompromisnog naziva buduće države: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca” (boldirao B.M.).²⁴

U izgradnji koncepta zajedničke države, odnosi između Srpske vlade i Jugoslovenskog odbora²⁵ nisu bili na nivou bliskosti. Radilo se o raskolu na više razina, a prevashodno u predstavljanju južnoslovenskih

---

²² Isto, str. 11.

²³ Isto.

²⁴ M. Imamović, PRISTUP ISTORIJI STVARANJA JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918. GODINE, Pregled, godina LXVI, br. 1, Sarajevo, januara 1976., str. 27.

²⁵ JUGOSLOVENSKI ODBOR je osnovan novembra 1914. u Firenci, a formalno konstituisan 1. maja 1915. u Parizu. Sjedište mu je bilo u Londonu, a predsjednik dr. Ante Trumbić.

zemalja i obliku uređenja buduće zajedničke države. I u tom pogledu, srpska strana je nastojala da nametne **hegemonizam**, u smislu da zastupa sve južnoslovenske zemlje, a da Jugoslovenski odbor liši prerogativa ravnopravnog subjekta, svodeći ga na puko propagandno tijelo za ujedinjenje. Naravno, Jugoslovenski odbor je tražio daleko ozbiljniju ulogu - predsjedavanje svih južnoslovenskih zemalja iz sastava Austro-Ugarske.

U pogledu drugog pitanja, srpski hegemonizam je bio još ozbiljnije izražen. Predsjednik Srpske vlade Nikola Pašić, zagovarao je buduću zajedničku državu, **kao proširenu Srbiju, odnosno Veliku Srbiju**.

Druga strana, koju je predstavljao Jugoslovenski odbor, zagovarala je državu kao demokratsku zajednicu ravnopravnih Srba, Hrvata i Slovenaca.

Sa **Krfskom deklaracijom** (1917.) učinjen je korak naprijed (utvrđen je cilj stvaranja slobodne i samostalne države jugoslovenskih naroda), ali kao ravnopravni narodi su smatrani Srbi, Hrvati i Slovenci, čija imena su ušla i u naziv buduće zajedničke države - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Finalni dio stvaranja prve Jugoslavije (Pregovori u Ženevi od 6. do 9. novembra 1918.) rezultirali su usvajanjem jednog sporazuma, koji je po opštem mišljenju predviđao da se bar u početku ujedinjenje izvrši na konfederalnom principu. Na taj način, "Ženevskim sporazumom, bar za izvjesno vrijeme, želio se otkloniti velikosrpski koncept ujedinjenja, u nadi da će se kasnije u Ustavotvornoj skupštini naći za njih povoljnije rješenje".²⁶

Međutim, pobijedio je unitaristički koncept ujedinjenja, čime je propao svaki pokušaj da se ono ostvari na ravnopravnoj osnovi.

Koncept "**homogene**" **Srbije** je najeklatantniji primjer velikosrpske koncepcije, sadržavajući u sebe sve osobenosti kao što su homogenizacija nacije, program "svi Srbi u jednoj državi", nasilna promjena granica, nasilno preseljavanje, stvaranje čistih etničkih

---

²⁶ M. Imamović, nav. dj., str. 31.

teritorija i sl. Naime, ideja o “**velikoj**” ili “**homogenoj**” Srbiji podrazumijevala je stvaranje nacionalne i vjerski čiste i kompletne cjeline, “očišćene” od nesrpskih naroda i nacionalnih manjina”.²⁷ U vezi sa tim, posebno su karakteristični dokumenti Stevana Moljevića (1887.-1967.) o “homogenoj” Srbiji, trijalističkoj Jugoslaviji, granicama, društvenom uređenju i spoljnoj politici “Velike Srbije” u obnovljenoj Jugoslaviji, Pismo Stevana Moljevića Dragiši Vasiću o granicama i društvenom uređenju posleratne “Velike Srbije”, te Instrukcija Draže Mihailovića (1893.-1946.) majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću.²⁸

Moljevićev koncept sadrži odredbe o stvaranju “homogene” Srbije, “koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive”.²⁹ Uz to ide i “preseljavanje i izmjena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih ...”.

Razgraničenje obavezno prati i najava prisilnog preseljavanja, što Moljević ističe u pismu Dragiši Vasiću o granicama i društvenom uređenju poslijeratne “Velike Srbije”. U vezi sa tim on navodi:

“a) **zaposesti na karti označenu teritoriju;**

b) **očistiti je pre nego li se iko pribere...**

... Krivci bi imali da budu na mestu kažnjavani, a ostalima bi valjalo otvoriti put - Hrvatima u Hrvatsku, a muslimanima u Tursku (ili Albaniju). ... Organizaciju za unutrašnje čišćenje, valjalo bi odmah pripremiti, a moglo bi se, jer u Srbiji ima mnogo izbjeglica iz svih srpskih krajeva...” (boldirao B.M.).³⁰

Realizacija ovakvog koncepta, odnosno sam pojam “**unutrašnjeg čišćenja**”³¹ zemlje od nesrpskih naroda nosiće u sebi primjenu sile.

---

²⁷ B. Petranović, ISTORIJA JUGOSLAVIJE 1918.-1988., druga knjiga (Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941.-1945.), Nolit, Beograd, 1990., str. 54.

²⁸ Navedeni dokumenti su objavljeni u djelu: B. Petranović-M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM - IDEJE I STVARNOST, knjiga 1, isto..., str. 675-680.

²⁹ Isto, str. 675.

³⁰ Isto, str. 680.

³¹ Isto.

Velikosrpska koncepcija će svu svoju osobenost iskazati i u dokumentu “Instrukcija Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću” od 20. decembra 1941.

U tom dokumentu, u formi naređenja, stoji:

“2) Stvoriti Veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije-Crne Gore-Bosne i Hercegovine-Srema-Banata i Bačke...”

4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata...

5) Stvoriti neposredne zajedničke granice... čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog živilja i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog živilja.

8) U krajevima očišćenim od narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata, izvršiti naseljavanje Crnogorcima...” (boldirao B.M.).³²

Kao što se može primijetiti, koncepcija tog velikodržavnog koncepta pretpostavlja **primjenu nasilnih metoda prema čitavim narodima i nacionalnim manjinama.**

Velikosrpski koncept je na svojevrsan način osmišljavan i u drugoj komunističkoj Jugoslaviji, da bi se iskazao u svim svojim dimenzijama u **Memorandumu SANU**, koji je izbio u javnost 1986. U tom pogledu posebno treba istaći Osmu sjednicu CKSK Srbije (1987.) i pojavu Slobodana Miloševića, praktičnog realizatora velikosrpskog programa.³³

S obzirom da će o pojedinim navedenim segmentima biti više riječi u narednim dijelovima rada, ukazaće se na osnovne dimenzije velikosrpskog koncepta u poslijeratnom periodu, odnosno bivšoj Jugoslaviji:

---

³² Isto, str. 679.

³³ Šire o ovome: M. Kreso, FAŠISTIČKI KORIJENI I GENOCIDNI KARAKTER AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU, Zbornik radova: GENOCID NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1992., isto, str. 210-218.

Naposredno nakon smrti Josipa Broza Tita (4. maj 1980.), koji je tokom Drugog svjetskog rata, i nakon njega, bio glavna prepreka u realizaciji velikosrpskih težnji, sve više su izbijale na svjetlost velikodržavne tendencije. Kao i u svim prilikama cilj je bio ovladati **komandnim ključnim položajem JNA**, te tri osnovne službe (obavještajna, kontraobavještajna i politička) etnički očistiti i učiniti homogenim sa srpskim kadrovima. Uslijedila je reorganizacija JNA, u pravcu da se komande armije odvoje od republičkih rukovodstava.

Velikosrpski orijentisani političari su na Četnaestom kongresu (20.-22. januar 1990.) **razbili SKJ** kao jedan od integrativnih činilaca Federacije. U osmišljavanju velikosrpske koncepcije uslijedilo je ukidanje autonomije Kosovu i Vojvodini, pri čemu su formalno zadržani njihovi glasovi u Predsjedništvu, kako bi se lakše manipuliralo sa ovim organom. Upravo na osnovu toga, biće inscenirana kriza Predsjedništva i paralisanje njegovog rada sa tzv. remi pozicijom, da bi nepotpuno, krnje Predsjedništvo SFRJ nastavilo neustavan rad. U stvaranju okvira velikosrpskog projekta uslijedile su **agresije na Sloveniju**,³⁴ potom **Hrvatsku**, a zatim najbrutalniji agresorski rat na nezavisnu, suverenu međunarodno priznatu državu **Bosnu i Hercegovinu**. U rješavanju jugoslovenskog pitanja i preobrazbe Druge Jugoslavije srpski **hegemonizam nije prihvatio nikakvu demokratsku opciju**. Na razvalinama bivše Jugoslavije samo je mogla vaskrsnuti "Velika Srbija", a put do nje vodio je kroz agresorski rat i vršenje brojnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Najekslatantniji primjer za to je **agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao ključna karika u velikosrpskom državnom konceptu**.

---

³⁴ Sukob u Sloveniji je veoma kratko trajao (od 27. juna do 8. jula 1991.), jer Slovenija očigledno nije ulazila u okvire velikodržavnog srpskog projekta.

b) Velikohrvatski državni projekat

I velikohrvatski državni koncept najeklatantnije se može pratiti na primjeru Bosne i Hercegovine, što će biti elaborirano u skladu sa prirodom ovoga rada. On se osmišljavao zajedno sa drugim velikodržavnim, srpskim konceptom, dogovarajući se ili konfrontirajući oko svoje realizacije, što se ponovo najbolje manifestuje na Bosni i Hercegovini. U suštini i ovog velikodržavnog projekta "izložena je redovito Bosna i Hercegovina, što je, također, prirodno s obzirom na nacionalnu struktuiranost njene populacije ... prirodno-geografski i geostrategijski položaj ove republike itd".³⁵ Ključni momenti u svemu tome su Sporazum **Cvetković-Maček** o podjeli BiH i kvislinška tvorevina **Pavelićeva Nezavisna država Hrvatska (NDH)**.

Sporazum Cvetković-Maček, sklopljen 26. avgusta 1939., pokazao je da su nosioci velikodržavnih koncepata spremni na **razne dogovore i kompromise**, sve u pravcu realizacije svojih ideja. I ovoga puta nije se mnogo mijenjalo, radilo se o podjeli interesnih sfera, a "u osnovi nije riješeno ni hrvatsko nacionalno pitanje, a da ne govorimo o nacionalnom pitanju ostalih jugoslovenskih naroda".³⁶ Objektivno se to nije moglo ni očekivati od protagonista velikodržavlja, kojima je u osnovi hegemonija nad drugim narodima. Ovaj "sporazum nije uspostavio federalizam u Jugoslaviji, samo je stvorio autonomnu hrvatsku jedinicu ... Ovo je bio pokušaj rješavanja hrvatskog problema, uz prenebregavanje postojanja drugih nacionalnih problema u Jugoslaviji".³⁷

---

³⁵ I. M. Tomić i I. Čavlović: U ZAMCI ANTIHRVATSTVA, Oslobođenje (dnevni list), 30. avgust 1993., Sarajevo, 1993.

³⁶ A. Sućeska, ISTORIJA DRŽAVE I PRAVA NARODA JUGOSLAVIJE, Sarajevo, "Svjetlost" 1991., str. 233.

³⁷ A. Đilas, nav. dj., str. 188.

Banovina Hrvatska, koja je tim sporazumom uspostavljena, predstavlja oličenje velikodržavnog koncepta Hrvatske, posebno u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. U tu novu tvorevinu je uključeno 13 srezova Bosne i Hercegovine, čime je razorena cjelovitost BiH i poništen njen povijesni, povjesno civilizacijski i nacionalni identitet, pri čemu je posebno ignorisano postojanje bosanskih Muslimana.³⁸ Osnovni aspekt i gorući problem - nacionalno pitanje, nije rješavano, "danju bi se rješavalo, noću rušilo".³⁹

Velikodržavna hrvatska ideja, posebno u odnosu prema Bosni i Hercegovini, se može posmatrati naročito prilikom formiranja Nezavisne Države Hrvatske proglašene 10. aprila 1941., odmah nakon napada fašističkih sila na Jugoslaviju. To je činjeno u sporazumu sa njemačkim okupatorom i pod zaštitom njemačke vojne sile. Zadovoljavajući velikohrvatske pretenzije ustaša, u NDH je ušla, između ostalog, i Bosna i Hercegovina.

U najnovije vrijeme istorija se ponavlja u pogledu odnosa velikohrvatske ideje prema Bosni i Hercegovine. Na djelu su ponovo svi argumenti koji su i ranije bili: **dogovor protagonista velikosrpske i velikohrvatske platforme, podjela Bosne i Hercegovine, stvaranje čistih etničkih prostora, prisajedinjavanje maticama, ujedinjenje nacionalnih korpusa** i sl.

Pomenute ideje na tlu Bosne i Hercegovine nastoje se realizovati putem paradržavne zajednice "**Herceg-Bosna**" (država u državi), koja je trebala da se inkorporira u svoju maticu - Hrvatsku. Ovo pitanje će kasnije biti detaljnije razmatrano, ali je na ovom mjestu neophodno istaći da su paradržavne zajednice Republika Srpska i "**Herceg - Bosna**", **putevi realizacije velikodržavnih projekata na području Bosne i Hercegovine.**

---

³⁸ "Konačno bilo je jasno da južnoslovenski Muslimani Bosne i Hercegovine i Sandžaka nisu tek Jugosloveni muslimanske vere, i da oni teže nekom obliku samouprave. Sporazum Cvetković-Maček ne samo da ništa od toga nije rešio, već nije ni pokušao da reši". A. Đilas, nav. dj., str. 189.

³⁹ I. Banac, NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI - PORIJEKLO, POVIJEST, POLITIKA, Globus, Zagreb, 1982., str. 34.

Velikodržavni koncepti su u Bosni i Hercegovini posebno prepoznatljivi u odnosu prema njenom najbrojnijem narodu - Bošnjacima. Ovaj entitet, koji je u svim etapama svoje hiljadugodišnje historije imao određenu razinu samostalnosti, nastoji se rušiti kroz podjele kao da nema Bošnjaka, negiranje njihove nacionalne samobitnosti proglašavajući ih Hrvatima druge vjeroispovijesti, "cvijećem hrvatskog naroda" i sl.

I kada to sve nije pomoglo, pristupilo se **genocidu nad ovim narodom**, jer njegovim fizičkim i duhovnim uništenjem, svi tajni dogovori između Srba i Hrvata lahko bi se realizovali, kako su oni mislili.

Prema tome, i velikodržavni hrvatski koncept iskazivao je prema Bosni i Hercegovini sve osobenosti kao i druge, njemu slične ideje i koncepcije. Cilj mu je bio **pripojiti dijelove Bosne i Hercegovine ili cijelu ovu Republiku u sastav Hrvatske države**, koja bi trebalo da bude etnički čista,⁴⁰ zajednica ljudi po krvi, jeziku, vjeri i tradiciji. Uz to, kao neminovnost iskazuju se i pojave kao što su: veličanje prošlosti do mitomanije, uključivanje crkve u realizaciju ovih ideja, sprega sa reakcionarnom emigracijom u inostranstvu.

c) Velikodržavni projekat Crne Gore

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu neophodno je sagledati i mjesto velikodržavnog projekta Crne Gore. U literaturi je ovaj aspekt veoma malo ili nikako obrađen, ostajući neopravdano u sjenci ostalih velikodržavnih projekata koji su se pokušavali realizovati na bosanskohercegovačkom tlu. Takav pristup nema nikakvog opravdanja, jer se velikodržavne tendencije Crne Gore prema Bosni i Hercegovini mogu pratiti od začetka ove države do

---

⁴⁰ "Muslimani bi mogli da zadrže svoju vjeru, ali ne i nacionalni identitet, jer su, po toj koncepciji, integralni dio hrvatskog naroda", ističe se kao osobenost velikohrvatskog koncepta. (N. Duraković, KONTROVERZE O NACIONALNOM I NACIONALISTIČKOM, Centar za idejni rad SSO BiH, Sarajevo, 1987.).

današnjeg dana.⁴¹ Bitne karakteristike tog projekta mogu se iskazati u nekoliko osobenosti. Kao po pravilu, ratovi su uvijek vođeni zajedno sa Srbijom, što se može zorno vidjeti i u agresiji na R BiH 1991.-1995., koja se s pravom naziva - srpsko-crnogorska agresija. U pozadini svih crnogorskih agresija je **osvajanje tuđe teritorije**, a zatim poznati procesi: etničko čišćenje, pljačka, ubijanje civilnog stanovništva, rušenje raznovrsnih objekata i drugi oblici kršenja međunarodnog prava.⁴²

I kod crnogorskog velikodržavnog projekta sve je usmjereno na **fizičku likvidaciju** i uopšte **genocid nad Bošnjacima**, kako bi se na račun njihove teritorije izvršilo proširivanje ove države i bogaćenje kroz pljačku imovine.

Velikodržavni crnogorski projekat ima svoj kontinuitet,⁴³ stalno je osmišljavan i podstican od određenih snaga. Geneza te pojave može se pratiti najprimjerenije kroz **genocid nad Bošnjacima**.⁴⁴ Svakako da se počeci ove pojave vežu za poznatu "istragu poturica", koja je usmjerena na fizičko i duhovno istrebljenje svih pripadnika islamske vjere, posebno kroz vraćanje u pravoslavnu, pradjedovsku vjeru. Onaj ko nije to prihvatio bio je fizički istrijebljen ili bi morao da bježi u druge krajeve, ostavljajući svoje domove i svu imovinu. Nakon istrebljena, odnosno "istrage", u više mjesta (Grahovo, Gacko, Nikšić, Spuž, Plav, Gusinje), izvršeni su napadi na Bošnjake, što je rezultiralo njihovim velikim pokoljem u Gusinju (oko 300), te nešto ranije njihovim **istrebljenjem** u mjestu Kučima (oko 500).⁴⁵

---

⁴¹ "Sasvim pouzdano se može reći da se 90 posto svih ratova koje je Bosna vodila u doba svoje srednjovjekovne nezavisnosti odnosi na Srbiju i Crnu Goru". (E. Imamović, OD DUKLJANA DO ČETNIKA, Oslobođenje (dnevni list), 16. maja 1993., Sarajevo, str. 7.).

⁴² "Njihova karakteristika je i ta što ih u akcijama ne vodi razum nego instinkt" (E. Imamović, nav. dj., str. 7.).

⁴³ Šire o ovome: M. Memić, AGRESIVNE PRETENZIJE CRNE GORE PREMA BOSNI I HERCEGOVINI I NJENA GENOCIDNA PONAŠANJA PREMA MUSLIMANIMA, Zbornik radova: GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992., isto, 93.

⁴⁴ Geneza genocida Crne Gore nad Muslimanima je dosta pregledno izložena u navedenom radu historičara M. Memića, čiji su podaci korišteni.

⁴⁵ Isto, str. 95.

Ovakvi, u potpunosti genocidni postupci, kao i svi velikodržavni projekti, obimno su podstrekavani i pomagani od vanjskih činilaca (posebno Rusije, a djelimično i Francuske), sve u pravcu stvaranja **interesnih sfera** na ovom području. Neki od međunarodnih događaja išli su naruku teritorijalnim osvajanjima Crne Gore. Tako je Berlinski kongres, održan 1878., **dodijelio Crnoj Gori nove krajeve**, tako da se time njena teritorija dvostruko uvećala. Naime, pored Nikšića i Bara radi se, o Podgorici, Žabljaku, Spužu, Zetskoj ravnici, Kolašinu, Plavu i Gusinju, odnosno Ulcinju umjesto Plava i Gusinja, koji su oružanom borbom spriječili odluke Berlinskog kongresa. U pomenutim mjestima Bošnjaci i Albanci su bili u **apsolutnoj većini**, čak do 82,5%, dok su Crnogorci činili tek 17,5% stanovništva.

Iako je **Berlinski ugovor** (čl. 30.), garantovao imovinu i vjeru svim stanovnicima na pomenutom području, od toga nije bilo ništa. Naprotiv, bio je to uvod u novi genocid nad Bošnjacima. Prije svega, **oduzeta** im je sva pokretna i nepokretna imovina i bolje površine obradive zemlje, što je dodjeljivano crnogorskim vojvodama i borcima.

Ovi i neki kasniji događaji doprinijeli su da se “nekadašnja Montanja Negra sa četiri nahije i oko 3.200 domaćinstava, koja nekada bijaše manja od Bihorskog kadiluka ... bez ijednog gradskog naselja, počela najprije proširivati pripajanjem Brda, a zatim otimanjem gradova i ravnica u kojima je pretežno živjelo muslimansko stanovništvo, vršeći pri tome najteže genocide...”.⁴⁶

Kontinuitet takvog djelovanja Crne Gore iskazuje se u sadašnjem ratu u BiH, gdje su očigledne pretenzije na pojedine dijelove R BiH, prevashodno Istočnu Hercegovinu. Sve je inspirisano “gramatom” Petra Velikog,⁴⁷ genocidnim programom Stevana Moljevića i Draže Mihailovića, te Memorandumom SANU i dr.

---

⁴⁶ Isto, str. 99.

⁴⁷ “Gramata” je poslanica Petra Velikog, donesena na opšteplemenskom zboru krajem juna i početkom jula 1711., a pročitana pod Lovćenom od strane ruskih izaslanika i crnogorsko-primorskog vladike.

2. Kriza jugoslovenskog društva u kontekstu opšte svjetske krize socijalizma

a) Opšta kriza socijalizma

Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća na svjetskoj sceni se dešavaju burni procesi koji iz temelja potresaju dotadašnju konstelaciju društvenih odnosa. U tom kontekstu, najkardinalniji segment je **kriza socijalizma**, čije implikacije su dalekosežne za sveopšta svjetska kretanja. Krucijalna ishodišta socijalizma na kojima se temeljila njegova egzistentnost pokazala su punu nemoć za dalju reprodukciju ovog sistema. Riječ je prevashodno o političkoj i ekonomskoj sferi, u kojoj se više nisu mogli naći poticaji za osvajanje novih, kvalitetnih iskoraka. Cijeli sistem se “zasnivao na potpunoj monolitnosti i ... zato je opasna baš svaka iznimka, a kamoli kakva prava manjina”.⁴⁸

Političko organizovanje se baziralo na **jednopartijskom monopolu**, gdje je partija komandujuća snaga sistema i vrhovni arbitar za svaki novi korak u društvu. Kao takva, zasnovana je na strogom hijerarhijskom centralizmu, bezpogovornoj disciplini i poslušnosti, sa vječitom elitom i aktivnim vrhom, dok je članstvo paravan za dokazivanje partijske snage i instrument za plebiscitarnu podršku.

Preimenovanje partije sa novom pozicijom u sistemu, označenom kao **vodeći idejno politički činilac**, i demokratskim centralizmom, koji je trebao da animira najširu partijsku osnovu, u biti nije ništa promijenilo. Bez političke konkurencije i svojevrsnog političkog tržišta, u smislu borbe za vlast kroz višepartijski sistem, socijalizam je sve više iskazivao svoju nedjelotvornost. Ostale organizacije, u vidu raznih frontova i sl., fungirali su kao **transmisija** vodeće partije i agitaciona osnova za realizaciju njenih ciljeva.⁴⁹

---

⁴⁸ J. Stanić, BIJELE PIJEGE SOCIJALIZMA, Globus, Zagreb, 1985., str. 255.

⁴⁹ “Partija je u takvim uvjetima izolirana, osjećala se ugroženom i faktički je ugrožena u bitnoj funkciji čuvara i branitelja ... sistema. Kao alternativa kapitulaciji i porazu partije tada preostaje samo fizičko nasilje.”

Predgovor V. Cvjetičanina u knjizi: A. SCHAFF, KOMUNISTIČKI POKRET NA RASPUĆU, Globus, Zagreb, 1982., XVIII strana.

U ekonomskoj sferi, koja je srž egzistencije svakog čovjeka, socijalizam je iscrpio sve svoje mogućnosti. Inovacije unutar sistema, a ne i samog sistema, u liku samoupravljanja i drugih oblika učestvovanja radnika u procesu odlučivanja nisu davali rezultate. Svojinski odnos, temelj ekonomske strukture, oličan u **državnoj i društvenoj svojini** (sve je svačije, a nije ničije), predstavljao je fetiš, u koji se, naravno, nije smjelo dirati. Sve van toga, a napose privatna svojina, je reakcionarno, buržoasko, kapitalističko i antisocijalističko.

Ljudska prava i slobode ostale su pod dubokim naslagama ideološkog, negativno izjednačene, bez individualiteta, sve u interesu ostvarivanja viših ciljeva. U tom sklopu posebno je zanemareno pravo nacionalnih manjina (ponegdje označene kao nacionalnosti, da bi se još više izgubila njihova osobenost). O ostvarivanju prava na školstvo, jezik, kulturu, kroz posebne institucije, nije moglo biti ni govora.

Međutim, ispod takve uravnilovke, skoro u svim zemljama socijalističke provenijencije, djelovala je **vodeća nacija**, koja je na raznovrsne načine ispoljavala svoj hegemonizam u sferi nacionalnog.

Nacionalno se potiralo kroz klasno i njegovu supremaciju, što je činjeno svojevršnom manipulacijom sa radničkom klasom i teorijom o njenom vladajućem položaju u cjelokupnom sistemu. A, ustvari, ona je sve više siromašila, izrabljivana, marginalizirana sa minornom društvenom moći da kontroliše najveći dio novostvorene vrijednosti, od koje se izdržavao silni birokratski mehanizam.

Partija i država, kao stubovi takvog sistema, sve manje su mogli da ga održavaju, čak i sa manjim, uglavnom kozmetičkim dograđivanjima, čiji bi se smisao vrlo brzo istopio, unatoč najavama o historijskim iskoracima, vododjelnicama i kamenima međašima.

Najkraće, "nisu postojali unutrašnji demokratski mehanizmi za identifikaciju i raščišćavanje sazrijevajućih protivurječja".⁵⁰

Neumitno su slijedili lomovi u karici socijalizma, što se više nije moglo zaustaviti.

---

⁵⁰ J. Stanić, nav. dj., str. 7.

Poljsko proljeće 1983. ostaće zabilježeno kao velika prekretnica u tzv. realnom socijalizmu u istočnoj Evropi. Naime, “prvi put u jednoj socijalističkoj državi doživljavanje smisla Prvog maja u najširoj javnosti posve nedvosmisleno se okrenulo protiv vlasti, odnosno partije, koja se inače pokušava predstaviti kao zakonito oličenje prvomajskih ideala vjere”.⁵¹

Jedna za drugom padale su kao kule od karata tvorevine socijalizma, kojima je bila namijenjena vječnost i u kojima se gledalo rješenje svih ovozemaljskih zagonetki. Počelo je sa jednopartijskim sistemom, a samim tim i izborima, svojinskim odnosima, vojnim organizacijama, vječitim liderskim vrhuškama i sl. Na red je došlo i razrješavanje složenih socijalističkih država - **pretežno federacija**, gdje je trebalo stvoriti niz novih, nezavisnih i suverenih država.

Međutim, državni socijalizam je ostavio ogromne negativne posljedice na sveukupnu društvenu sferu, što će se osjećati dugo vremena u koncipiranju novih, međunarodnih odnosa. U pravu su oni koji tvrde da “socijalizam kao sistem iz današnje perspektive izgleda da nije **riješio ni jedno pitanje, koje je egzistencijalno za čovjeka**, narod, državu, samo je proces odgodio i neumitno građane koji su bili pod okriljem tog sistema, konačnim raspadom vratio unazad za dvije generacije” (boldirao B.M.).⁵²

U navedenoj krizi socijalizma, korijen za agresiju treba tražiti u **nemogućnosti da se izvrši demokratska preobrazba postsocijalističkih društava**, sa prostorima za ljudski humanizam, kreativnost i prosperitet. Ustvari, nastaje nova etapa socijalizma - nacionalizam koji je u svojoj nutрини krio sve potence za agresiju i uopšte agresivno ponašanje. Može se ustvrditi da je nacionalizam u latentnom obliku stalno bitisao u socijalizmu, a da je njegovim raspadom dobio pretpostavke za puni razmah. **Konzekvence dominacije nacionalističke platforme u**

---

⁵¹ Isto, str. 16.

⁵² S. Fočo, BIJEG POD ŠTIT NACIJE, Oslobođenje (dnevni list), Sarajevo, 14. juni 1993., str. 2.

razrješenju krize su dalekosežne. Prije svega, vodeće nacije koje su imale hegemoniju u socijalističkim društvima, zahtijevale su mijenjanje granica, okup svoje nacije na jedinstvenom teritorijalnom području, tzv. humano preseljavanje nacionalnih manjina i drugih nacija, aktiviranje raznoraznih saveznika, ponovno oživljavanje interesnih sfera, angažovanje velikih sila. Ovakvi ciljevi, naravno, mogli su se samo ostvariti upotrebom sile, genocidom, ratnim zločinima i ostalim oblicima kršenja međunarodnog ratnog prava. Uz to, socijalističke zemlje su raspolagale sa ogromnim arsenalom oružja, posebno u okviru vojnog bloka, čak i atomskim, koje je ostalo koncentrisano u uskom krugu, pretežno kod jedne ili manjeg broja zemalja. Pripremano za odbranu od druge imperijalističke strane, sada se očigledno moglo upotrijebiti sasvim u druge svrhe - **realizaciju pojedinih nacionalističkih platformi.** Iz takve konstelacije proizaće paradoks da oružje, koje je jedan narod uz velika materijalna odricanja nabavljao, sada se okreće protiv njega, ubija ga i invalidizira. Tome je doprinijela i činjenica da pri raspadu socijalizma, posebno njegovih složenih država, nigdje nije izvršena sukcesija, odnosno diobeni bilans, što se odnosi i na naoružanje.

Ekonomija socijalizma sa svojim osobenostima kao što su netržišni, tzv. dogovorni odnos, svojinski monopol, dominacija voluntarističkog, raspodjela mimo rada i rezultata rada i dr., stvorila je armiju besperspektivnih, koji se nisu mogli uklopiti u nove tokove. Takvo stanje podsticao je i školski sistem, koji se na svemu drugome zasnivao izuzev realnih potreba za kadrovima. U takvom društvenom sloju nacionalizam će naći veoma pogodno tlo za propagiranje svojih ideja i angažmana u raznim vidovima oružane agresije, kroz raznovrsne oružane formacije i grupe plaćenika. Ovo tim više što je sve predskazivalo da će biti dosta pljačke imovine, što je za navedene kategorije stanovništva značio dodatni motiv za agresorsko djelovanje.

Kao i u svim prilikama, nacionalizam se i u ovakvoj konstelaciji nekritički okrenuo prošlosti, **glorifikujući je do mitomanije** i tražeći u njoj oslonac za opravdanje svojih poteza. Takva orijentacija po pravilu je vodila ka agresiji za zaštitu "svoje" nacije, koja je navodno ugrožena, razjedinjena, obespravljena, i odvojena od svoje matice. Svi

ti ciljevi mogli su se ostvariti samo silom, nasilnim mijenjanjem granica, te raznoraznim ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva i drugim oblicima kršenja međunarodnog prava.

Opštim uslovima koji su pogodovali agresiji treba **dodati neefikasno djelovanje međunarodne zajednice i njenih institucija**. Riječ je, prije svega, o **Organizaciji ujedinjenih nacija**, koja je svojim brojnim rezolucijama u međunarodne odnose unosila još više konfuzije, jer je riječ o nepreciznim dokumentima, koji se uopšte nisu sprovodili. Posebnu neefikasnost UN su iskazivale na planu kolektivne odbrane i drugih vidova zaštite svojih članica od agresije, uvodeći u nekim slučajevima nepravedan embargo na uvoz oružja, čime se onemogućavalo i pravo na individualnu odbranu. Opravdana su poređenja tadašnjeg djelovanja organizacije UN sa djelovanjem Društva naroda između dva svjetska rata. Kao što je poznato, u tom razdoblju Društvo naroda ni zapadne demokratije, oličene u Velikoj Britaniji, Francuskoj i SAD, **nisu odlučno i blagovremeno zaustavile nacističku agresiju na njenom samom početku**. Prećutno i olako su prelazili preko agresorskih planova i postupaka Njemačke, Italije i Japana. Opšte je poznato šta se nakon toga desilo, ali nisu izvučene adekvatne pouke za kasnije vrijeme i događanja.

Kada je riječ o djelovanju **KEBS-a**, kao Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji, i ona je bila na nivou djelovanja OUN - neodlučna, nepravovremena, bez insistiranja na realizaciji svojih dokumenata, posebno u pogledu onemogućavanja nasilne promjene granica.

Rušenjem bipolarne konstitucije svjetske zajednice, na društvenoj sceni je ostavilo vidnog traga i na vojne organizacije. Varšavski pakt je raspušten, ostavivši iza sebe brojno naoružanje i nezbrinute vojne kadrove, koji su se vrlo lako uključivali u pojedine agresorske planove, prevashodno na bazi plaćeništva.

U takvoj konstelaciji odnosa, **NATO-pakt** još uvijek nije bio razradio efikasnu koncepciju djelovanja bez drugog bloka i protivnika. Njegove akcije u funkciji realizacije rezolucija UN su bile vrlo neodređene, neodlučne i konfuzne, sa velikim uplivom političkog faktora.

Djelovanje najveće super sile - **SAD**, takođe, nije bilo na razini novog međunarodnog konteksta. Naročito je bio prisutan rivalitet između Amerike i Evrope, a u nekim situacijama odnos između Amerike i Rusije poprimao je karakteristike već viđenog blokovskog i hladnoratovskog odnosa. Naravno, naznačene relacije između velikih sila onemogućavale su konstituisanje jedinstvene platforme u odnosu prema žarištima agresije i njenom saniranju, čak doprinosili njenoj eskalaciji, krećući se u pravcu priznavanja agresorskih osvajanja.

b) **Kriza jugoslovenskog društva**

Jugoslavensko društvo označeno kao **druga Jugoslavija**, čija egzistencija se može pratiti nakon završetka Drugog svjetskog rata, svoje bitisanje je zasnivalo na **socijalizmu**, što je značajno za eleboraciju njegove krize. Naime, svi aspekti koji su naprijed označeni kao generatori sveopšte krize socijalizma u svjetskim razmjerama, prisutni su na svoj način i u nutrini jugoslavenskog društva, te se kao takvi moraju respektovati u svakoj iole ozbiljnijoj analizi. Dva osnovna stuba **totalitarnog obilježja socijalizma - jednopartijski sistem i svojinski monopol** nalazili su se u temelju ovog društva, na čemu su se bazirali svi drugi elementi društvene strukture. Istina, jugoslavensko društvo je nastojalo sa određenim inovacijama da odrazi svoj specifičan put u razvoju socijalizma, što ne mijenja suštinu iznesene konstatacije o socijalističkim društvima. To se prevashodno odražavalo u inaugurisanju **samoupravljanja**, označenog kao “revolucionarni proces društvenog preobražaja”, “oblik takvih proizvodnih odnosa u kojem radni čovjek dobija mogućnost neposrednog upravljanja i odlučujućeg uticaja na sredstva, uslove i plodove svog rada, od ekonomske politike u preduzeću do društvenog plana”.⁵³

---

⁵³ E. Kardelj, **SISTEM SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI**, uvodne studije u zbirci dokumenta samoupravljanje u Jugoslaviji 1950.-1976., Privredna štampa, Beograd, 1977., str. 9.

U sferi svojinskih odnosa, gdje je vladao totalni monopol, uspostavljena je **neprikosновенost društvene svojine**, van koje je svako razmišljanje nepoželjno kao nametanje koncepta stranog socijalizmu. Bez svojinskog titulara, kao ničija i svačija, negacija prava svojine, kao nigdje do tada osnova nesvojinskog odnosa, društvena svojina je trebalo ustavno da bude “osnova vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i društvenoj reprodukciji u cjelini...”.⁵⁴

Takođe, u normativnoj sferi **slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina**, označeni su kao “nerazdvojni dio i izraz socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa u kojima se čovjek oslobađa svake eksploatacije i samovolje...”.⁵⁵ U društvenom realitetu objektivno nisu postojali nikakvi uslovi za ozbiljenje takvih intencija, posebno imajući u vidu **naznake** izražene prevashodno u jednopartijskom sistemu i svojinskom monopolu.

Na takvim premisama izrasla je **socijalistička demokratija** koja je svu svoju osobenost pokazivala prema buržoaskoj demokratiji, kao “specifičan oblik društvenih i političkih odnosa, ogromno proširuje i mora sve više proširivati, na svim poljima društvenog života, stvarni demokratizam za radne ljude”.⁵⁶

U jugoslavenskom društvu nastojala se konstituisati tzv. **nepartijska struktura**, opet nešto specifično u odnosu na ostale sisteme, “najzad pronađeni obrazac” za rješavanje brojnih upita istorije. Po takvoj koncepciji, partija treba da je “sve manje faktor vlasti, a sve više postaje faktor formiranja i razvijanja socijalističke svijesti radnih masa, koje neposredno učestvuju u vlasti...”.⁵⁷ Međutim, praksa će pokazati da se radilo o **pukom preimenovanju partije u savez**, te da su sve njene proklamacije ostale na razini norme, bez ikakvih ozbiljenja u praksi. U stvarnom životu ispoljeni su svi **maniri jednopartijskog sistema** - komandujuća pozicija u sistemu,

---

⁵⁴ USTAV SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE, stručno objašnjenje, Institut za društvena pitanja, Beograd, 1975., str. 9.

⁵⁵ Isto..., str. 22.

⁵⁶ PROGRAM SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE, NIŠRO “Oslobođenje” Sarajevo, 1981., str. 119.

⁵⁷ Isto, str. 170.

monopol u svim sferama društvenog života, transmisionizam u odnosu prema drugim subjektima sistema i na koncu postala je jedan od generatora krize.

Nacionalni odnosi u jugoslavenskom društvu su se zasnivali na svojevrsnoj nivelaciji izraženoj u sintagmi **bratstvo i jedinstvo**, koja nije dozvoljavala izražavanje nacionalnih posebnosti, naročito u sferi ličnih prava i sloboda. A, ustvari, ispod te ideološke koprene, radio je **virus nacionalizma**, kroz hegemonizam, unitarizam, monopolizam i sve druge oblike nacionalne obespravljenosti; njegova latentnost je stalno bila prisutna. Upravo je svom žestinom buknuo, kada su mu i najmanji prostori bili slobodni, doprinoseći agresiji na RBiH, o čemu će se govoriti u posebnoj poglavlju ovoga rada.

Listi "inovacija" jugoslavenskog društva mogu se dodati još neke, koje su ga trebale činiti najboljim i najhumanijim u svijetu. U vezi sa tim, posebno treba istaći **delegatski sistem, samoupravno interesno organizovanje, opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu, obrazovni sistem i sl., samoupravni pluralizam interesa, kolektivni rad i odgovornost, koji nisu mogli izdržati ni minimalne zahtjeve vremena.**

Međutim, ne može se reći da jugoslavensko društvo nije vršilo raznorazne dogradnje, reorganizacije i transformacije, koje istina nikada nisu imali obilježja radikalnog zaokreta (vršeno je 67 reformi). Sve je, naime, ostajalo u okviru istog koncepta, njegovo kozmetičko dotjerivanje, ali nikad iskorak u politički i svojinski pluralizam. Između ostalog, ustav je tri puta mijenjan,⁵⁸ donošeni historijski zakoni, održavani kongresi i historijske sjednice komunista, kongresi samoupravljača,⁵⁹ itd, koji su svojim odlukama trebali da predstavljaju podsticaj, kamen međaš i putokaz za nove zamahe u razvoju samoupravljanja.

---

⁵⁸ Prvi Ustav FNRJ proglašen je 31. januara 1946., drugi 7. aprila 1963., treći 30/31. januara i 21. februara 1974. godine.

⁵⁹ Između ostalog: OSNOVNI ZAKON O UPRAVLJANJU DRŽAVNIM PRIVREDNIM PREDUZEĆIMA I VIŠIM PRIVREDNIM UDRUŽENJIMA OD STRANE RADNIH KOLEKTIVA 1950; USTAVNI ZAKON OD 13. JANUARA 1953., KONGRES RADNIČKIH SAVJETA JUGOSLAVIJE 1957., PROGRAM SKJ 1958., PRIVREDNA REFORMA 1965., USTAVNI AMANDMANI 1971., DRUGI KONGRES SAMOUPRAVLJAČA 1971., 21. SJEDNICA PREDSEDNIŠTVA CK SKJ 1971., i dr.

Međutim, pored svega toga kriza je **nagrizala tkivo jugoslavenkog društva** od prvih dana njegovog egzistiranja, što se moglo dijelom prikivati i samim tim pripremati za teže lomove u strukturi društva. Polazeći od prirode ovog rada, ukazaće se na neke ključne krizne momente druge Jugoslavije, koju kriza prati od njenih prvih začetaka. Njena ratna kataklizma (nakon Drugog svjetskog rata) nastoji se prevazići **uspostavljanjem državnog socijalizma**, sa neograničenom vlašću države i vladajuće komunističke partije, kao modelom koji treba da stvori osnovu za kvalitetniju fazu razvoja društva. Razlozi za inaugurisanje takvog, u biti **autoritativnog modela**, pravdali su se međunarodnim položajem Jugoslavije, unutrašnjim političkim odnosima i ekonomskim prilikama. Poslijeratni elan omogućio je da se postignu neki uspjesi na planu izgradnje zemlje, koji su zaista ogromni kada se porede sa predratnom Jugoslavijom, čiji je nivo razvoja proizvodnih snaga bio veoma nizak.⁶⁰

Međutim, revolucionarna euforija se brzo gasila, “revolucionarni etatizam ima ogromnu inicijalnu moć, moć da pokrene ogromne energije miliona ljudi, ali etatizam nije u stanju da dugovečno osigura optimalan razvoj proizvodnih snaga”.⁶¹

Na takvoj osnovi izgrađen je **totalni centralistički sistem**, baziran na bespoštednoj hijerarhiji, uz mamutsku federalnu državu, kulturnu i političku organizaciju, sa više stotina generalnih direkcija za rukovođenje privredom, brojnim političkim rukovodstvima i sl.

Samoupravljanje je zamišljeno kao nova faza u razvoju Jugoslavije i poticaj za prevazilaženje negativnih relikata, izazvanih centralističkim sistemom. Međutim, iza te fasade nastavljaju da egzistiraju slabosti iz prethodnog perioda, posebno u ekonomskoj sferi. Ključna tačka - odnos prema objektivnim ekonomskim zakonitostima,

---

⁶⁰ Tako se, između ostalog, ističe, da je već 1947. fizički obim industrijske proizvodnje dostigao 121%, a 1948. 150% u usporedbi sa 1939. godinom, pri tome sredstva rada 1947. godine 241%, a 1948. 252%.

⁶¹ D. Bilandžić, STVARANJE SAMOUPRAVNOG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA, NOLIT, Beograd, 1972., str. 26.

njihovom djelovanju i prisili i dalje se zasnivaju na voluntarizmu moćnog birokratskog aparata. **Samostalnost preduzeća je bila na niskom nivou, a akumulacija je bila i dalje u rukama države.**

Mišljenja drugačija od oficijelnih, odnosno partijskih, ugošivana su u bespoštednom obračunu sa njihovim protagonistima. Najeklatantniji primjer za to je obračun s liberalističkom tendencijom u SKJ 1954., čiji je predvodnik bio **Milovan Đilas**, jedan od sekretara Komunističke partije.

I pored relativno visoke stope rasta u **privredi su se iskazivali brojni negativni elementi, prevashodno sa deficitom u bilansi plaćanja, disproporcijom između bazične i prerađivačke industrije, sa nizom pogrešnih investicionih odluka, pojavi autarhičnosti i sl.** Slijedile su reforme, od kojih je najznačajnija ona iz 1965., koje nisu dirale niti dovodile u pitanje osnovne generatore krize - partijski i svojinski monopol, te nisu ni uspjevale. Dapače, kriza se sve više produbljivala i u političkoj i u privrednoj sferi. S obzirom da je u Jugoslaviji, kao i drugim socijalističkim zemljama do perfekcije bio izrađen **kult vođe**, stalno se postavljalo pitanje, šta nakon smrti Tita, kakvo će biti posttitovsko razdoblje. Intenzivna i nezaustavljiva kriza jugoslavenskog društva, koja će generirati elemente za agresiju na R BiH, upravo se treba promišljati nakon definitivnog odlaska Josipa Broza Tita. Taj period, uslovno uzeto, počinje sedamdesetih godina, da bi osamdesetih pa nadalje eskalirao svom žestinom.⁶²

Nakon smrti lidera jugoslavenskog društva (**Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić i drugi**), karakteristično je "izbijanje najdublje ekonomske krize, koja se manifestno izrazila početkom osamdesetih, ... iako se počela intezivno razvijati od sredine sedamdesetih godina"⁶³, te nemiri na Kosovu. Kada je riječ o ekonomskoj krizi, za potvrdu njene dubine navodi se da je trgovinski deficit 1979. dostigao 7.225 miliona dolara, platni deficit 3.661 milion dolara, dugovi iz 1980. - 20 milijardi dolara, a inflacija 1981. skočila

---

⁶² Dio činjenica za potvrdu izloženih teza nalazi se u djelu: D. Bilandžić, JUGOSLAVIJA POSLIJE TITA (1980.-1985.), Zagreb, "Globus", 1986.

⁶³ Isto, str. 9.

je na oko 45%. Na tržištu su se pojavili poremećaji u nestanku uvozne robe, nisu postojali uslovi za uvoz nafte, opreme i sirovina, što dovodi do reduciranja nabavke deficitarnih proizvoda. Radilo se o ekonomskoj krizi, iako "su na početku krize, politička rukovodstva odbila procjene, koje su govorile da je riječ o krizi. Krizu nisu predviđjela ni politička rukovodstva, ni znanost, ni privredne strukture, ni bilo tko 'treći'".⁶⁴

Kao odgovor na krizu uslijedilo je donošenje **Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije**,⁶⁵ u kojem su iznesene zamisli o izgradnji privrednog sistema na tržišnim odnosima. Međutim, pozicije raznoraznih birokratskih i tehnokratskih grupa su tako bile snažne da je Dugoročni program ekonomske stabilizacije ostao nerealizovan, kao i neke druge reformske mjere.

Takođe, na političkom terenu odvijali su se potezi koji će na svojstven način kompletirati jugoslavensku krizu.

Nepunu godinu nakon Titove smrti, u rano proljeće 1981., **iznenadno i eruptivno**, izbili su nemiri u glavnom gradu Kosova, koji su kvalificirani u dokumentima SK kao kontrarevolucija, po obimu - "masovne demonstracije", "nemiri", od strane nekih - "pobuna", iredentistički nemiri pod parolom "Kosovo-Republika" i sl. Ne ulazeći detaljnije u događaje na Kosovu, prema onome što se nakon njih zbivalo, oni su, ustvari, **bili odgovor na velikosrpski hegemonizam** koji se sprovodio u ovoj pokrajini, te koji se nalazio u fazi stvaranja uslova za totalnu obespravljenost Albanaca i ukidanje autonomije Kosova.

Kao na traci slijedili su događaji u Srbiji vezani za status ove Republike u Federaciji i položaj autonomnih pokrajina, čime je otvoreno pitanje **redefinisanja jugoslavenskog federalizma**. Naime, "u Srbiji se počelo širiti uvjerenje da samo srpski narod nema svoje države u jugoslovenskoj federaciji".⁶⁶ Upravo, ta konstatacija je kamen

---

⁶⁴ Isto, str. 49.

⁶⁵ DUGOROČNI PROGRAM EKONOMSKE STABILIZACIJE I, II i III, NIŠRO "Oslobođenje", Sarajevo, 1983.

⁶⁶ D: Bilandžić, nav. dj., str. 79.

temeljac za kasnije događaje, jer se radilo o osmišljavanju velikosrpskog koncepta, po kojem bi ta država trebala da obuhvati sve Srbe (“Svi Srbi u jednoj državi”), da se prekrajaju granice republika (nepriznavanje avnojevskih granica), silom osvajaju tuđe teritorije.

Najveći kamen spoticanja predstavljalo je **preuređenje federacije**, koja nije više mogla da funkcioniše na osnovama centralizma i unitarizma, te hegemonije najveće federalne jedinice - Srbije. Formirale su se **dvije oprečne platforme**, jedna koja je zagovarala veću samostalnost republika, uz demokratsko povezivanje na suštinskim, zajedničkim pitanjima, nazvana savez suverenih republika, druga, po kojoj je trebalo da ostane *status quo* u federaciji, sa centralističkim funkcijama, bez samostalnosti republika. Zagovornici ovog drugog pristupa, Srbija i Crna Gora, su nastojali **da održe stare odnose, monopolske pozicije, hegemonizam u svim sferama društvenog života i obespravljenost pojedinih nacija**. Niz demokratskih procesa koji su se desili u periodu krize jugoslavenskog društva, a napose višestranački izbori, pokazali su da su neophodne radikalne promjene u konceptu jugoslavenskog federalizma, prevashodno u domenu samostalnosti republika. Potrebno je bilo da federacija zadrži one funkcije koje su neophodne da republike iskažu u punoj mjeri svoju samostalnost i odgovornost za sopstveni razvoj. U prilog tome išle su i promjene koje su se dešavale u pojedinim sferama društva, kao što su višestranački izbori, svojinski pluralizam, tržišni odnosi i sl. Takođe, u **složenim federativnim državama (SSSR i ČSSR)**, razrješenje krize se tražilo na konceptu stvaranja zajednice nezavisnih država ili mirne disolucije. Uzaludna su bila **posredovanja međunarodne zajednice**, prije svega Evropske zajednice da se jugoslavenska kriza riješi na miran, demokratski i civilizacijski način. Sve kasnije konzekvence, pa i agresija na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu, proizlaze dijelom iz sukoba demokratske opcije razrješenja jugoslavenske krize i opcije koja se bazira na odbrani postojećeg stanja, a time zadržavanja svojevrsnog centralizma, unitarizma i hegemonizma u vrhu federacije.

To je dijelom uslovalo, uz ostalo, i proglašenje **samostalnosti pojedinih republika** (Slovenije, Hrvatske, a kasnije i Bosne i Hercegovine).⁶⁷

Kasniji razvoj događaja pokazao je da su pod firmom očuvanja postojeće Jugoslavije, ustvari, djelovale **velikodržavne koncepcije**, prije svega srpska. Kada se uvidjelo da su tokovi radikalnih preobražaja neminovni, da je to opštesvjetski trend koji se može zaustaviti samo silom, uslijedila je agresija na Hrvatsku, Sloveniju, a zatim na Bosnu i Hercegovinu. Prema tome, uzroke za to treba svakako tražiti i u **krizi jugoslavenskog društva**, nemogućnosti njegove demokratske preobrazbe, nastojanju konzervativnih tendencija da očuvaju postojeći poredak i svoje pozicije. Ostvarenje takvog cilja mogli su samo realizovati kroz agresiju na nezavisne, suverene i međunarodno priznate države, koje su se konstituisale na tlu bivše Jugoslavije.

3. Stvaranje nacionalnih država na tlu bivše Jugoslavije

U konfliktima koji su se iskazivali na području bivše Jugoslavije evidentno je bilo da su prisutni elementi stvaranja **nacionalnih država** na ovome području. Procesi koji su bili usmjereni ka tom cilju mogu se dovesti u vezu sa agresijom na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu R BiH, te kao jedan od razloga za ono što se događalo na ovom tlu. Prije elaboracije navedenog aspekta, neophodno je prezentirati osnovno shvatanje pojma nacionalna država. Najkraće rečeno “nacionalna država je specifičan istorijski oblik političke organizacije, koja nastaje na osnovu različitih načina povezivanja i ujedinjavanja **nacije i države**. Primarni činilac u nastanku nacionalnih država je proces formiranja i rađanja **nacije**, a kao zajednica ljudi po srodnosti jezika, kulture i etničkih osobina” (boldirao B.M.).⁶⁸

---

⁶⁷ Slovenija i Hrvatska su svoju nezavisnost proglasile 25. juna 1991., a Bosna i Hercegovina 6. marta 1992.

⁶⁸ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 603.

U periodu konstituisanja nacija neophodan je bio državni okvir koji će omogućiti naciji dalji društveni razvitak, što nisu mogle stvoriti feudalne apsolutističke države. Naime, naciju, kao novu formu života, trebalo je zaštititi i omogućiti joj njeno ekonomsko, spoljno i kulturno osmišljavanje, što je mogla uspješno da učini samo državna zajednica. Očigledno je da se “posredstvom nacionalne države stvara i prinudno nameće pravni poredak i uvode druge opštevažee norme ekonomskog i društvenog opštenja, tako da nacionalna država u to vrijeme igra progresivnu ulogu u krčenju puteva za društveni progres”.⁶⁹

Međutim, u svom daljem toku, nacionalna država je pokazala dosta retrogradnosti, iskazane u nasilnom stvaranju država, brutalnim agresijama, genocidu i drugim oblicima kršenja međunarodnog prava. Nacionalna emancipacija se počela **identifikovati** sa političkom, što su pratili zahtjevi za obrazovanjem po svaku cijenu sopstvenih, samostalnih nacionalnih država, za i u ime nacije. U XIX stoljeću to se shvatalo kao sredstvo **izražavanja vodeće uloge pojedinih nacija**, njihove državotvornosti, što je vodilo socijalnoj ugnjetenosti unutar nacionalnih država. Uz to, naročito u drugoj polovini XIX stoljeća, pod firmom nacionalnih država odvijale su se imperijalističke ekspanzije razvijenih nacionalnih država prema slabijim, još uvijek neizgrađenim nacionalnim državama.

Nacionalna država, takođe, iskazuje u svom razvoju svojevrsnu autarhičnost, zatvorenost i negativne unutrašnje procese, koji se mogu teško pratiti sa stanovišta šire međunarodne zajednice. Radi se o **diskriminatorskom odnosu prema drugim nacijama**, njihovoj asimilaciji i opštoj obespravljenosti na putu iskazivanja nacionalnog identiteta.

Istovremeno, uslovno rečeno, vodeća nacija u tako koncipiranoj nacionalnoj državi, nastoji da **teritorijalno pripoji područja sa**

---

⁶⁹ Isto, str. 603.

dijelovima te nacije, što se najčešće čini oružanom agresijom. Na taj način “nacionalna država postaje opšti simbol i nosilac nacionalističke ekspanzije i asimilacije na teritorijalnoj osnovi”.⁷⁰

Ako je današnji svijet uglavnom sazdan od nacionalnih država, kakve bi onda one zaista trebale biti da bi odgovarale sadašnjem vremenu. Tačno je da “svaku nacionalnu državu konstituiše jedan osnovni i najbrojniji narod. On je prije drugih, ili više od drugih, manje brojnih naroda konstitutivni i državotvorni narod i osnovni institucionalni činilac i učesnik državnih poslova. To ne znači, međutim, da bi time ... pripadnici drugih manje brojnih naroda kao nacionalnih manjina, bili lišeni mogućnosti učešća u državnoj institucionalnoj strukturi i državnim djelatnostima. Treba vjerovati da bi se radilo samo o kvantitetu toga učešća”.⁷¹

Međutim, praksa pokazuje suprotna kretanja u domenu konstituisanja nacionalnih država, koja će se na području bivše Jugoslavije iskazati u raznovrsnim oblicima. Ovdje se, naime, ne formira nacionalna, nego svojevrsna **nacionalistička država**. U doslovnom smislu, to je **država-nacija**, u kojoj sve počinje i završava sa nacionalnom pripadnošću, nacija je u osnovu svega, njoj se apsolutno podređuju svi ostali principi, van nje se ne može djelovati, misliti, ni postojati.

Na području bivše Jugoslavije stvara se nacionalna država, **etnički čista**, sa punom dominacijom jedne nacije u svim sferama društvenog života, sa neviđenom homogenizacijom. Takva pozicija se gradi na **apsolutnoj mitomaniji prošlosti**, bez njene validne valorizacije i komparacije sa budućnošću u izmijenjenoj konstelaciji društvenih odnosa. Van jedne, vodeće nacije, nalaze se njeni neprijatelji, koji je stalno ugrožavaju, nameću svoj koncept vrijednosti do asimilacije i sl. Takav generalni pristup sadržavaće sve ostale negativnosti, koje će se manifestovati u formiranju **čisto etničkih nacionalnih država**. U

---

⁷⁰ Isto str. 604.

⁷¹ A. Latić, UNIJA I ETNOS U BOSNI I HERCEGOVINI, “Oslobođenje” (BH nezavisni dnevnik), Sarajevo, 15. januar 1994., str. 9.

praksi će biti sva krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, genocid, ratni zločini protiv civilnog stanovništva, ranjenika i bolesnika, ratnih zarobljenika, itd.

Uz sve navedeno, nacionalna država, kako je projicirana na tlu bivše Jugoslavije, podrazumijevala je nasilnu promjenu granica, tzv. humano preseljavanje, tj. genocid, pljačkanje imovine, njeno protivzakonito i samovoljno uništavanje i prisvajanje, raseljavanje ili prisilno odnarođavanje, djelovanje raznih oružanih snaga sl. Sve to se radilo u interesu stvaranja **etnički čiste nacionalne države**, bez ostalih nacija i nacionalnih manjina, koje objektivno mogu “ugroziti” primat vodeće nacije. Za razvoj te nacije treba i nova teritorija, materijalna dobra i sl., što se može oduzeti samo silom od drugih.

Prezentirano nedvosmisleno pokazuje da se nacionalna država na području bivše Jugoslavije mogla stvoriti **uglavnom silom**, odnosno oružanim agresorskim ratom, pa se ove dvije pojave trebaju posmatrati u korelativnom odnosu.

4. Pojavni oblici nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija

Sveopštu krizu socijalizma pratile su pojave nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija, koje su u tom kontekstu vidjele svoju šansu za ozbiljenje u društvenom realitetu. Svojim totalitarizmom i monolitizmom u svim društvenim sferama, socijalizam nije mogao ni pripremiti uslove za **demokratsku alternativu**, koja bi pokušala da osmisli kvalitetnije nivoe ekonomskih i političkih odnosa. Na razvalinama socijalizma će zato na površinu isplivati ideologije iz prošlosti, za koje se smatralo da se više nikada neće pojaviti, te da u društvenoj strukturi nema uslova za njihovo ozbiljenje. Međutim, one su se pojavile u još agresivnijem vidu, transformisane i “obogaćene” sa elementima nove društvene zbilje, nastojeći da je modeliraju po svojim uzansama. Jugoslavensko društvo nije moglo mimoći ovu pojavu, koja se pokazala u svim svojim dimenzijama. Na nekadašnjim “tekovinama” (samoupravljanju, delegatskom sistemu, sizovima, i sl.) pojaviće se sa svom svojom razornošću, prije svega, nacionalizam, a zatim i druge

retrogradne ideologije, kao što su: četništvo, ustaštvo, a kao kruna toga - fašizam, odnosno neofašizam. Prema njihovom djelovanju, koje ima sve karakteristike planskih i dobro pripremanih radnji, može se vidjeti da su pomenute tendencije živjele svoj život ispod raznoraznih ideoloških koprena, da bi dočekale svoju šansu u tadašnjim tektonskim pomjeranjima na društvenoj sceni.

Uz sve tradicionalne osobenosti, nacionalizam je i u tim prilikama nastojao da se inovira i prilagodi novim uslovima, tražeći najtananije niti na kojima se može ispoljavati. Sa stanovišta ovoga rada, najinteresantnije je dati osnovne značajke nacionalizma u Bosni i Hercegovini, koji će svojim iskazivanjem biti jedan od korijena agresije.⁷²

Opšta karakteristika nastupa **srpskog nacionalizma** je bila u tome da su Srbi u Bosni i Hercegovini posebno ugroženi, da su u neravnopravnom položaju, naročito u odnosu na najbrojniju naciju - Bošnjake, da su sve manje zastupljeni na istaknutim funkcijama u domenu politike, kulture i privrede. Takav položaj, kako se naglašava u radovima srpskih nacionalista, ima vidno negativne reperkusije na poziciju ove nacije u BiH, što se dijelom ogleda i u stalnim migracijama Srba, posebno u Srbiju. Nadalje, nosioci srpskog nacionalizma smatraju da su područja BiH u kojima je većinsko srpsko stanovništvo, neadekvatno razvijena u odnosu na krajeve sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim življem. Prema njihovim tvrdnjama negativni trend razvoja "srpskih" krajeva se svakodnevno pogoršavao, pri čemu su svoju argumentaciju posebno zasnivali na Bosanskoj krajini. Ovu tobožnju razvojnu disproporciju podgrijavali su činjenicom da su ovi krajevi najviše dali žrtava u Drugom svjetskom ratu, da to nije adekvatno vrednovano, te je to neophodno ispraviti.

Srpski nacionalizam je uvijek posmatrao BiH kao privremenu tvorevinu koju treba svim sredstvima **rasturiti i priključiti je matici i svome narodu**. Ne priznaje se hiljadugodišnja opstojnost ovoga entiteta i kontinuitet u samostalnosti BiH.

---

⁷² Za pomenutu analizu dijelom su korišteni stavovi iz knjige: N. Duraković, nav. dj., str. 75-101.

Osnovno je da **Jugoslavija ostane po mjeri Srba**, a time i BiH unutar takve tvorevine. Ukoliko to nije moguće, za što je bilo malo vjerovatnoće, jer su procesi osamostaljivanja pojedinih republika već uveliko bili počeli (Slovenija i Hrvatska), Srbi su bili kategorični - svi Srbi u jednoj državi. Posmatrano sa stanovišta prakse, to je značilo rušenje silom druge Jugoslavije, već oformljenih republičkih granica, preseljavanja uz genocid i raznovrsna ostala kršenja međunarodnog prava. Takve nakane su se mogle, naravno, realizovati samo kroz agresiju, kao zločin protiv mira.

Hrvatski nacionalizam se zasnivao na kompleksu ovog naroda u BiH o njegovoj manjini, ugroženosti od većinske nacije, namjernoj odvojenosti od matične nacije, zaostajanju “hrvatskih” povijesnih prostora i sl. Kao takav, hrvatski nacionalizam “u svom ideološkom arsenalu ističe devizu da je hrvatsko nacionalno biće nedopustivo parcijalizirano, kulturno i politički odvojeno i da je jedini način zbiljske integracije hrvatskog naroda da se sve sredine u kojima žive Hrvati smatraju integralnom hrvatskom zemljom, odnosno da se inkorporiraju u samostalnu hrvatsku državu”.⁷³

Očigledno je da je hrvatski nacionalizam u sebi sadržavao dosta elemenata koji su se mogli realizovati samo kroz agresiju i sve ono što ona nosi sa sobom kao negativno i retrogradno.

Bitna, zajednička osobenost navedenih nacionalizama jeste da se oni u predagresorskom periodu **povezuju sa vjerskim institucijama**, nastojeći da ih instrumentaliziraju u svoje ciljeve. Takva sprega naročito je došla do izražaja kod **Srpske pravoslavne crkve (SPC)**, koja je postala jedan od faktora podstrekavanja agresije na Bosnu i Hercegovinu. Radi se o pojavi **klerikalizma** u formi nastojanja da vjerske institucije utiču na političke procese, iskazujući pri tome negativne tendencije, kao što je to uvijek bilo u ovakvim prilikama.

U periodu pred agresiju počele su ozbiljno da djeluju i druge retrogradne pojave, koje su najneposrednije doprinosile oružanoj agresiji na R BiH i raznovrsnim zločinima. U tom kontekstu

---

⁷³ Isto, str. 88.

nezaobilazna je prevashodno pojava **četništva i ustaštva**, koji su i u ovoj prilici bili u potpunosti u funkciji agresije i svega onoga što ona sa sobom nosi.

Nastalo u drugoj polovini XIX vijeka, u Makedoniji, kao dobrovoljni pokret u borbi protiv turske vlasti, kao nacionalni pokret, četništvo ima svoju historijsku genezu, kada u pojedinim etapama pokazuje specifične ciljeve. Pojedine faze njegovog djelovanja ispoljavaju se u balkanskim ratovima, u I svjetskom ratu, između dva svjetska rata, u II svjetskom ratu, u poratnom periodu i u agresorskom ratu na područjima bivše Jugoslavije. Međutim, bez obzira na iznesenu periodizaciju, ciljevi četništva će ostati isti, kakvi su prisutni i u agresiji na R BiH. Najkraće prezentirani oni se, prije svega, mogu formulirati u stvaranju homogene Srbije na čitavom etničkom području (svi Srbi u jednoj državi), odnosno realizaciji velikodržavnog koncepta.⁷⁴ Realizacija toga cilja se mogla ostvariti samo uz genocid nad drugim narodima, nasilnu promjenu granica, negiranje nacionalnih identiteta ostalih naroda, uz punu obespravljenost nacionalnih manjina i sl. Sve to je prisutno i u aktuelnoj agresiji na R BiH; četnički pokret je vaskrsnuo u svoj svojoj punoći prihvaćen otvoreno od agresora, a na njegovim idejama činjeni su brojni zločini.

Po sistemu spojenih sudova, pojava jedne retrogradne ideologije, uslovljava i pojavu druge. Uz četništvo je na društvenoj sceni vaskrslo i ustaštvo sa svim svojim već poznatim ciljevima.⁷⁵ Oni su formulisani u velikodržavnom hrvatskom projektu i svim popratnim pojavama koje nose ovakvi projekti: stvaranje čistih etničkih teritorija i genocid nad drugim narodima i nacionalnim manjinama. U raspadu Jugoslavije, na razvalinama ove tvorevine, ustaštvo je vidjelo šansu da se konačno ostvare njegovi ciljevi. U biti, takav pristup razrješenja jugoslavenske krize mogao se realizovati oružanom agresijom na suverene, nezavisne i međunarodno priznate države.

---

⁷⁴ Šire o ovome: "GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992.", Pravna misao (časopis), Sarajevo, br. 5-8, 1992., maj-avgust.

⁷⁵ Ustaše su organizacija osnovana tridesetih godina dvadesetog vijeka, zasnovana na politici Hrvatske stranke prava.

U slijedu prezentiranja uslova za agresiju na R BiH ne može se mimoići **neprimjeren pristup islamu**, u smislu njegove glorifikacije i temelja za bivstvovanje Bošnjaka. Istina, on nije nikada oformljen u vidu pokreta, ali je svoju prirodu pokazivao i na nivou efemernih slučajeva sa tezom o sveopštoj ugroženosti Bošnjaka.

Na osnovu prezentiranog može se istaći da nacionalizam i ostale retrogradne tendencije **traže svoje životne sokove** u sveopštoj društvenoj krizi, ekonomskoj i socijalnoj ugroženosti pojedinih dijelova društva (radnika, mladih i sl.), što se diže na nivo ugroženosti nacije. Zajednička osobenost im je i u nastojanjima totalne homogenizacije nacije, koja se može označiti sa negativnim predznakom, posebno po onome na čemu se temelji. A temelji se najvećim dijelom na prošlosti, njenom nekritičkom vrednovanju, izdignutom na nivo mitomanije. Pošto je područje bivše Jugoslavije poznato po raznim bojevima, bitkama, junacima, postojali su uslovi da se to kroz mitomaniju stavi u funkciju podgrijavanja i stvaranja atmosfere za agresiju.

Sve to će kao vrhunac polučiti pojavu fašizma na tlu bivše Jugoslavije, koji se pojavljuje u novom liku s pravom označen kao neofašizam, što će se posebno elaborirati u ovom radu.

5. Pojavni oblici neofašizma

Za elaboraciju postavljenog upita u naslovu, neophodno je dati bitne elemente fašizma, njegove ciljeve, strukturu i domete u praksi. Na osnovu toga je moguće promišljati pojavu novoga fašizma i sve osobenosti njegovog prefiksa "neo".

Kao što je poznato, **fašizam se pojavio nakon Prvog svjetskog rata u Italiji, a potom u Njemačkoj**. Zemlje koje su doživjele poraz u Prvom svjetskom ratu željele su novu podjelu svijeta radi stvaranja tržišta. To je bilo uslovljeno i time što je poslije rata došlo do ubrzanog razvoja industrijske proizvodnje primjenom sve savršenijih mašina za proizvodnju, koje su bazirale svoju moć na pogonskoj snazi električne energije i nafte. U tome su prednjačile SAD i Japan, a kasnije i Njemačka, koja se oporavljala od ratnih razaranja.

U tom razdoblju odvijat će se jedna od **najvećih ekonomskih kriza** (1929.-1933.), koja će imati utjecaja na pojavu fašizma, prije svega u stvaranju socijalnog miljea na koji će se oslanjati ovaj pokret. Jer, “stvarni politički nosilac fašizma su srednji slojevi, osiromašeni sitni obrtnici, trgovci kao i deklasirani pripadnici višeg društva ili proleterijata, tzv. lumpenproleterijata”.⁷⁶ Velika ekonomska kriza je stvorila pomenute slojeve. Tadašnji vladajući krugovi u Italiji javno će pomagati pokret fašista, koji je vodio Benito Mussolini. U njemu su vidjeli branu za sve izrazitije revolucionarno vrenje radništva i seljaštva, koje je moglo dovesti u pitanje pozicije vladajućih garnitura. Fašistički pokret je već u svojim začetcima pokazivao da će se u njemu koncentrisati sve **reakcionarne snage**, čije će opredjeljenje biti diktatorska strogo centralizovana država, u kojoj neće biti mjesta za lične, građanske slobode. U rukovođenju je primijenjen “firer-princip”, koji znači “neprikosnovenu hijerarhiju naređivanja od vrhovnog firera do firera koji stoje na čelu raznih teritorijalnih ili funkcionalnih dijelova”.⁷⁷

Uz to, **firer-princip** se iskazuje kao kruti i isključivi monokratski sistem, koji samostalno donosi odluke, misli za pokret i supstituira svu njegovu snagu i energiju. Sve navedene značajke ovoga principa doći će do punog izražaja u Italiji i Njemačkoj kroz ličnosti Benita Mussolinija i Adolfa Hitlera.

Metodi dolaska na vlast fašista su svojstveni i primjereni njihovom biću i stilu ponašanja. U Italiji su vlast preuzeli oktobra 1922. time što su na fašističkom kongresu u Napulju odlučili da izvrše pohod na Rim, da to izvedu oružani fašistički odredi, te da se kralj prisili da Mussoliniju povjeri mandat za sastav nove vlade. Koristeći se nasiljem i ubistvima, fašisti su rušili jednu po jednu prepreku, da bi do 1925. u Italiji bila uspostavljena fašistička diktatura.

---

⁷⁶ R. Supek, SOCIOLOGIJA, Zagreb, Naprijed, 1974., str. 205.

⁷⁷ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 282.

Nacionalsocijalizam ili **nacizam**, kao varijanta njemačkog fašizma, izrastao je u sličnom miljeu kao i italijanski fašizam, oličen prevashodno u dubokoj ekonomskoj i društvenoj krizi. U ličnosti Adolfa Hitlera manifestovane su sve karakteristike firer-principa, koji je u svojoj knjizi "Moja borba" izložio programske ciljeve njemačkih nacista. U tom djelu, nazvanom "biblijom ljudoždera", Hitler je nagovijestio istrebljenje čitavih naroda, proširivanjem njemačkih "životnih prostora" kroz osvajanje tuđih teritorija, te na osnovu toga inaugurisanje novog svjetskog poretka.

Polazeći od toga, nacisti su formulisali svoje osnovne ciljeve u osvajanju vlasti u Njemačkoj, revanšizam za poraz u Prvom svjetskom ratu, te dominaciju Njemačke cijelim svijetom. Kao argumentacija za navedeno, po nacistima, Nijemci su "**viša rasa**", kojoj je predviđeno da vlada svijetom. Zbog toga, nekim narodima nije mjesto na planeti, pa je potrebno Jevreje iskorijeniti, a ista sudbina namijenjena je bila i Slovenima.

Takav Hitler, njegova partija i pristalice, regrutovani iz najdestruktivnijih društvenih slojeva, došli su na vlast 1933. po već oprobanom scenariju.

Prethodila je **poznata tehnologija** terora, nasilja i prijetnji, pa i pučevi. Nastupio je period mračnjaštva, koji će svijet gurnuti u najveću katastrofu - Drugi svjetski rat. U tom šestogodišnjem ratu, u kojem je najviše stradalo civila, poginulo je preko pedeset miliona ljudi, žena i djece, a iz rata je izašlo oko 35 miliona invalida, milioni djece su ostala ratna siročad, i brojne samohrane majke.

Fašizam zahtijeva **ujedinjenje svoje nacije** (ujedinjenje svih Nijemaca u veliku Njemačku), ravnopravnost pred drugim narodima (poništenje međunarodnih dogovora), rasni pristup naciji (samo rasno čiste osobe mogu biti pripadnici njemačkog naroda), osvajanje novih životnih prostora (zahtjev da se udovolji potrebama njemačkog naroda za novim životnim prostorima, kako bi se prehranio), uspostavu posebne vojske (nacionalne nacističke armije, o vlastitom trošku). Tako nešto može se realizovati samo oružanom agresijom na nezavisne, samostalne i međunarodno priznate države, što je započelo Drugim svjetskim ratom.

Nakon prezentiranih bitnih značajki fašizma, kao jedne od **najreakcionarnijih ideologija**, može se izvesti poređenje sa nekim pojavama na području bivše Jugoslavije, u smislu identifikacije fašizma, odnosno njegovog iskazivanja u novom vidu. Socijalnu osnovu za svoju egzistenciju fašizam je i na ovim prostorima našao u **destruktivnim slojevima društva**. Naime, socijalizam je sa svojim autoritarizmom i izolovanošću od savremenih kretanja, stvorio velike grupe (posebno mladih) besperspektivnih, nenaviklih na tržišne uslove privređivanja, sa promašenim zanimanjem u životnom startu.

Takva masa je bila veoma pogodna za raznovrsne manipulacije kroz brojne forme angažmana, od čega su se najpogodniji pokazali **mitinzi i drugi masovni skupovi**. Tako bezlična masa podsticana je nacionalizmom, mržnji prema drugoj naciji i ka "ispravljanju" raznoraznih istorijskih nepravdi. Od toga nije trebalo mnogo da se ona povede u rat, jer je i u njemu vidjela šansu za kakvu-takvu egzistenciju, makar se ona ostvarivala i kroz pljačku tuđe imovine. Naravno, kada se sve to završi, boračke zasluge bi mogle donijeti povoljan status u društvu i uspješno rješenje nekih egzistentnih pitanja. Logika koja je daleko od rada i baziranja života na radu, njegovim izazovima i rizicima.

Upravo na tim osnovama, bilo je dosta "dobrovoljaca", koji su iz drugih republika, odnosno država, pod firmom odbrane svoje nacije i vjere, ustvari nastojali da što više opljačkaju i prisvoje tuđe imovine. Fašizam je i u ovoj prilici dosljedan sebi, figurativno rečeno, niti je mijenjao ćud niti dlaku.

Po njemu jedan narod može biti suveren i sretan samo ukoliko je teritorijalno vezan sa svojom matičnom nacijom, van toga, on je ugrožen, obespravljen. Zaboravlja se notorna činjenica da u svijetu egzistiraju brojne nacionalne manjine čiji je položaj u nekim slučajevima i bolji od onoga koji bi im omogućio položaj u stilu "svi pripadnici nacije u jednoj državi". Ustvari, ključno je koliko se ostvaruju ljudska prava i slobode; sa njima položaj nacije je zadovoljavajući bez obzira na njenu razdvojenost. Međutim, i stari i novi fašizam to ne respektuje, oni zaslijepljeno žele svu naciju imati na okupu, na istoj teritoriji i u istom ataru. Takav cilj može se ostvariti samo teritorijalnim osvajanjima, aneksijama, anšlusima, odnosno oružanom agresijom.

Novi fašizam je doveo do perfekcije kategoriju **čisti etnički prostor**, što je toliko prenaplašeno i glorifikovano da na takvom prostoru nema mjesta za drugu naciju. Blagostanje se traži u životu nacije same sa sobom, na svom prostoru. Konzekventno tome, na takvom prostoru, **etničkom ekskluzivitetu**, može egzistirati samo jedan jezik, jedno pismo, jedna kultura, što je “normalno” za takvo geto, koje je osmišljeno i zaokruženo na nacionalnom principu.

Novi fašizam sve zasniva na nacionalnom, projicirajući ga tamo gdje mu nikada nije bilo niti će biti mjesto.

U takvoj konstelaciji, pojedinac nije ništa, on nema šta da misli van kolektiva, bolje rečeno mase, potrebno je da se utopi i uklopi u sveopštu bezličnost.

Neofašizam (grčki neos - novi i italijanski fascio - skup, savez) karakteriše novi način osvajanja teritorije. Naime, teritorija je zauzeta onda kada se svi pripadnici drugih nacija protjeraju ili poubijaju, opljačkaju, poruše i popale njihovi domovi, kulturni i vjerski objekti, kao da nikada nisu bili prisutni na tom prostoru. Međunarodna pravila, koja se odnose na okupaciju ne predstavljaju ništa; sila, barbarstvo i divljaštvo je polazište i ishod. Mijenjaju se imena gradova, ulica, prepravljaju zemljišne knjige, uništava brojna dokumentacija, da bi historija krenula od nule, kao da do tada nije ništa ni postojalo. Uz to uvodi se “svoja” moneta, školski sistem, javne isprave, vrše raznorazne teritorijalne reorganizacije. Sve to čine samoproglašene države, koje nisu priznate ni od jedne institucije i međunarodne zajednice. Ukoliko takve države budu egzistirale, u vidu paradržava, međunarodna zajednica će izgubiti svaki kredibilitet, a svako će moći po svom ličnom nahođenju proglasiti “svoju” državu, bez obzira što je ne prizna međunarodna zajednica. Nastupiće period anarhije u kojoj će biti toliko država da će komuniciranost biti nemoguća, jer će ta isparcelisanost usporiti i onemogućiti svjetske privredne i uopšte društvene tokove. Biće dovoljno “osloboditi” nekoliko naselja, protjerati, poubijati i opljačkati drugu naciju, dati nova imena, i država je uspostavljena.

Za neofašizam na određenom području postoji **samo jedna nacija**, ništa van toga.

Propaganda, a posebno sredstva informisanja, nigdje nisu u tolikoj mjeri u funkciji ostvarivanja ciljeva kao kod neofašizma. U tom pogledu postoje "rezultati" i kod Hitlera i Musolinija, ali su na jugoslavenskim prostorima prosto prevaziđeni. Agresiji je prethodilo zauzimanje osnovnih informativnih punktova (posebno TV i radio releja), apsolutna kontrola medija, kadrovsko "jačanje", odnosno otpuštanje nepodobnih, nefinansiranje državnih medija, ugušivanje informativnog pluralizma. U igru se uvodi do tada nepoznat termin - "**humano preseljavanje**", svojevrsna trampa ljudi i teritorija, gdje čovjek postaje roba u doslovnom smislu riječi kojom trguju nacionalističke vrhuške. Naravno, teško je izvršiti takvo, nazvano humano preseljavanje, jer je čovjek emocionalno biće, koje se veže za svoj zavičaj, i sve ono što mu on pruža od njegovog rođenja. Ako ne može tako, onda na scenu stupa oružana sila, koja humano preseljavanje zamjenjuje raznim oblicima zločina, pa i genocidom.

Među pojavnim oblicima neofašizma nalaze se i **manifestacije** kao što su "**kult vođe**", "**teorija krvi i tla**", **glorifikovanje rata i ratnog herojstva**, **nepريمjerena veza sa crkvom**, **logori**, **sukob ruralnog i urbanog**, **priprema najmonstruoznijih postupaka prema žrtvama**, **rušenje gradova (urbicid)**, **neviđena mržnja prema pripadnicima druge nacije**, **stvaranje etnički čiste vojske**, **organizovanje masovnih populističkih mitinga** pa i genocid.

6. Položaj Bosne i Hercegovine u disoluciji SFRJ

Za elaboriranje navedenog aspekta biće neophodno sažeto izložiti razvoj Bosne i Hercegovine, njeno mjesto u jugoslavenskoj državi, opšte uslove za disoluciju Jugoslavije i proces osamostaljivanja i proglašenja nezavisnosti.

Geneza bitisanja Bosne i Hercegovine i njen državno-pravni kontinuitet se najadekvatnije mogu pratiti kroz nekoliko ključnih etapa, kao što su: ilirska i srednjevjekovna bosanska država, Osmansko carstvo, Austro-Ugarska monarhija, Kraljevina Jugoslavija, Drugi svjetski rat i socijalistička Jugoslavija.

Počeci egzistencije bosanske države mogu se locirati na središnji dio današnje Bosne, oko gornjeg toka rijeke Bosne i Sarajevskog polja, što se postepeno širilo i na okolne župe.

Prva saznanja o Bosni kao državi potiču iz X stoljeća.⁷⁸ Prema tom pisanom izvoru, Bosna se označava kao **država**, koja kao mala zemlja obuhvata područje od planina južno od Sarajeva do otprilike Goražda i od Zvornika do Vranduka, sa geopolitičkim centrom, u gornjem toku rijeke Bosne. Kao što se vidi, Bosna je nastala na prostoru oko izvora i gornjeg toka rijeke Bosne, gdje danas egzistira njeno geopolitičko središte.

Na razvoj srednjevjekovne Bosne uticali su brojni faktori, pri čemu posebno treba spomenuti **promjene u njenom susjedstvu**. Ona je postala granična zemlja između dva dijela Rimskog carstva, pri čemu je istočni dio presudno uticao na historijska gibanja Balkana. Osim toga, njeno opstojanje je bilo na granici dva politička entiteta, koja će se kasnije uobličiti u dva hrišćanstva - katoličanstvo na zapadu i pravoslavlje na istoku. U tom kontekstu, tokom cijelog srednjeg vijeka Bosna nastoji da osmisli sopstveni **politički i kulturni identitet**, odnosno u državno-pravnom smislu i državni suverenitet.

Kao što je poznato, postoje različita tumačenja porijekla i značaja riječi Bosna. Bez obzira na to, može se reći da od njenog prvog pomena (**Horion Bosona - Porfirogenet**), označava državnu zajednicu. U početku, ovaj pojam se odnosio na njen centralni dio (sarajevsko-visočka kotlina), da bi poslije toga njegova upotreba bila proširena prvo na susjedne oblasti, a kasnije je obuhvatila cijelo područje ove države. Pred kraj XI stoljeća, Bosna je imala organiziranu vlast i vladara, čija titula je bila - ban. U tom razdoblju, kako se navodi u Ljetopisu popa Dukljanina, Bosna, koja se prostirala od Drine do gornjeg toka Vrbasa i jadranskog razvođa, bila je ravnopravna sa Raškom i Hrvatskom.

---

⁷⁸ Spominje je bizantijski car Konstantin Porfirogenet u svome dijelu "DE ADMINISTRANDO IMPERIO" (O UPRAVLJANJU CARSTVOM) u X stoljeću.

Samostalnost bosanske države je i dalje bila u punoj vezi sa **snagama njenih susjeda i sposobnosti njenih vladara**, posebno u smislu da sačuvaju dostignuti nivo samostalnosti ratom ili savezništvom. U tom kontekstu posebno treba istaći navode bizantskog hroničara **Kinama** u djelu "**EPITOME**" (oko 1180.), kada je istakao da "**NAROD U NJOJ IMA POSEBAN NAČIN ŽIVOTA I UPRAVLJANJA**" te da "Bosna nije počinjena arhižupanu Srba, nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja".

Puna emancipacija bosanske države može se pratiti u periodu vladavine **bana Kulina (1180.-1204.)**, koji se označava s pravom kao jedan od najvećih i najvažnijih vladara u istoriji Bosne.

Istovremeno, to je razdoblje najveće teritorijalne rasprostranjenosti Bosne, koja se prostirala od Save na sjeveru i Drine na istoku, do Jadrana na jugozapadu, na dugom potezu od Kotora do Biograda na moru, s otocima Korčulom, Bračom, Hvarom.

Naziv Hercegovina je nastao kasnije, a potiče od titule Stjepana Vukčića Kosače - herceg (herceg), koja se prvi put pojavila 1449.

Sa stanovišta praćenja samostalnosti Bosne i Hercegovine, interesantno je njeno mjesto u sastavu Osmanskog carstva, gdje se nalazila četiri stoljeća, sve do Austro-Ugarske okupacije 1878.

Inače, nakon pada srpske Despotovine (1459.), **Turci se krenuli u osvajanja, upavši u Bosnu u proljeće 1463.** Turska vojska je najprije zauzela istočne oblasti Pavlovića, a utvrđene gradove su njihovi zapovjednici predali Turcima. Stjepan Tomašević, kao posljednji bosanski kralj, dugo se sklanjao prema zapadu, nastojeći da izbjegne turska nadiranja. Međutim, Turci su ga uhvatili u gradu Ključu i pogubili u Jajcu. Sa osvajanjem Bosne, osvojen je i dio zemlje Herceg Stjepana, čiji ostatak je držao njegov sin Vlatko do 1482. Te godine, od strane Turaka osvojen je i Novi, a kasnije i Bihać, čime su definitivno pod tursku vlast pali i posljednji dijelovi nekadašnje moćne bosanske države. Ono što je bitno jeste da je "čitavim nizom postupaka, rješenja,

upravno-političkih formi, turska uprava pokazivala da respektira posebnost položaja Bosne i Hercegovine, kao i neke njezine zatečene državne i društvene tradicije”.⁷⁹

Elementi samostalnosti Bosne i Hercegovine mogu se pratiti i u osnivanju **Bosanskog pašaluka**, koji je nastao 1580. sjedinjenjem dotadašnjih sandžaka. Granice tog pašaluka su kasnije (nakon Bečkog rata) svedene na današnje granice Bosne. Kroz tu formu organizovanja, može se ustvrditi da je Bosna i Hercegovina zadobila elemente **pokrajine Otomanskog carstva** na teritorijalno-administrativnoj političkoj i ekonomsko-civilizacijskoj razini.

Poseban položaj Bosne i Hercegovine postaće svojina njenih slojeva i cjelokupnog stanovništva, što se nije moglo prosto eliminisati ni na bilo koji način. Na nastojanja da se nizom reformi preuredi Tursko carstvo, feudalci u Bosni i Hercegovini su zahtijevali da se od toga odustane tražeći priznanje samouprave Bosni u okvirima Turske države. Nastojanja za nekom vrstom **bosanskog autonomizma** ispoljila su se u otvorenoj pobuni (1831.-1832.), na čijem čelu se nalazio Husein-kapetan Gradašćević, kapetan iz Gradačca. Otpor je srušen uz velike žrtve uz pomoć sultanovog maršala Omer-paše Latasa, ali će ostati zabilježen kao dio narasle svijesti o posebnosti Bosne i Hercegovine, koja se nije mogla lako eliminisati.

Određeni oblici samostalnosti Bosne i Hercegovine mogu se pratiti i u okviru **Austro-Ugarske monarhije**. Kao što je poznato, na Berlinskom kongresu, održanom 1878., Austro-Ugarska je dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu. Sam otpor koji je doživjela austrougarska vojska pri ulasku u ovu zemlju, a koji je neočekivano bio dugotrajan, žestok i oružani, pokazuje da se radilo o dosta snažnom shvatanju posebnosti unutar Bosne i Hercegovine.

Kada se želi izraziti osobenost Bosne i Hercegovine u razdoblju Austro-Ugarske, onda se ističe da je “austrougarska administracija imala veoma razvijeno čulo za osobenosti Bosne i Hercegovine kao

---

⁷⁹ I. Lovrenović, M. Imamović, BOSNA I NJEZIN NAROD, Oslobođenje (Publisher), Sarajevo 1992., str. 10.

zemaljske cjeline. Nakon stanovitih kolebanja i različitih solucija, Bosna i Hercegovina nije pripala izravno ni Austriji ni Ugarskoj, već je kao korpus separatum (corpus separatum) formalno - pravno postala treća država unutar Monarhije”.⁸⁰ Istina, nije se radilo o ravnopravnosti sa ostale dvije države, ali su došli do izražaja elementi posebnosti, koji se nisu mogli potrti, uprkos nastojanjima da se nađu “pogodna” rješenja za Bosnu i Hercegovinu.

Austro-Ugarska je morala sa značajnim respektom da uvaži realnost bosanskih socijalno-ekonomskih, konfesionalno-etičkih i kulturno-političkih osobnosti. Uostalom, cilj njenog okupacionog mandata je bio da uspostavi **ravnotežu** između različitih grupa složene bosanske strukture, kako njene protivurječnosti ne bi imale negativan uticaj na tadašnja evropska kretanja.

Različitost, a time i **složenost konfesionalno-etničke strukture u Bosni i Hercegovini** je aspekt koji je neophodno bilo respektirati u svim situacijama, pa i u Austro-Ugarskoj vladavini u Bosni i Hercegovini. Preduslov za to je bilo održavanje primjerene ravnoteže između tri najbrojnije konfesionalno-etničke zajednice (Muslimani, Srbi i Hrvati). S druge strane, sa takvom specifičnošću Bosna i Hercegovina se nije mogla uklopiti u nikakvu jednoobraznost. Neophodno je bilo da sačuva svoju posebnost i cjelinu, kroz specifične zakone i upravu i posebno tretiranje državljanstva njenih stanovnika.

Među elementima bosanskohercegovačke posebnosti u četrdesetogodišnjoj upravi Austro-Ugarske na ovom području (1878.-1918.), posebno treba istaći “napor da se kod stanovnika Bosne i Hercegovine, bez obzira na vjeroispovijest, razvije osjećaj zajedničke bosanske domovinske pripadnosti” i već isticano “održavanje ravnoteže između različitih konfesionalno-etničkih grupa”.⁸¹

---

⁸⁰ Isto, str. 15.

⁸¹ Pomenuti principi su institucionalizirani kroz Prvi “zemaljski statut” (USTAV) za BiH 1910. kroz posebno državljanstvo stanovnika BiH, izraženo u formuli “zemaljskog pripadništva” (Landesangehörigkeit), te “Ustavnim zakonom Bosanskog vilajeta” iz 1867. (Šire o ovome: M. Imamović, FAKTORI BOSANSKO-HERCEGOVAČKE POSEBNOSTI U OKVIRU AUSTROUGARSKE MONARHIJE, “Opredjeljenja”, (časopis SK BiH), Sarajevo, br. 4, 1997., str. 79-91.

U prilog navedenom treba istaći činjenicu iz tog perioda da su doneseni brojni “zemaljski” zakoni, što je još više učvrstilo saznanja o svojevrsnoj, tzv. “zemaljskoj” posebnosti Bosne i Hercegovine.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevina Jugoslavija, **kao prva politička integracija južnoslovenskih naroda**, imala je negativnog odraza na individualnost i uopšte identitet njenih naroda. Po tadašnjoj koncepciji, država je trebala da se zasniva na centralističkom principu, koji ne priznaje nikakve posebnosti, a konsekventno tome u Kraljevini SHS je živio jedan narod. I druga koncepcija - federalistička, za osobenosti Bosne i Hercegovine ne znači ništa novo, jer je zastupala stanovište da se jugoslovenska nacionalnost ispoljava samo kroz tri naroda - Srbe, Hrvate i Slovence.

Naime, “...ni federalistički ni centralistički koncept državne organizacije u prijedlozima građanske politike nije polazio od **složenosti nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini**. Tendencije srpskih i hrvatskih političkih stranaka prema Bosni i Hercegovini - su da je uključe u svoja područja ili podijele ...” (boldirao B.M.).⁸²

Takav pristup položaju Bosne i Hercegovine ostaće nepromijenjen do današnjih dana i može se označiti kao jedan od uzroka agresije na ovu državu. Mijenjali su se vladari, vlade, formirale nove političke stranke, sa novim programima, ali je uvijek živjelo shvatanje da se BiH priključi Srbiji, odnosno Hrvatskoj, ili podijeli među njima, **bez priznavanja nacionalne samostalnosti Bošnjaka**, kao najbrojnijeg naroda u ovoj zajednici.

Ispoljene tendencije su polarizovale i nacionalne grupacije BiH, koje su se priklanjale svojim matičnim nacijama, tako da “ni u jednom momentu nije došlo do zajedničkog istupanja sve tri nacionalne grupacije kad se raspravljalo i rješavalo o unutrašnjem uređenju države i statusu ove pokrajine u njoj”.⁸³

---

⁸² R. Festić, BOSNA I HERCEGOVINA U KONCEPCIJAMA GRAĐANSKIH POLITIČKIH STRANAKA IZMEĐU DVA RATA, “Opredjeljenja” časopis CK SK BiH, Sarajevo, br. 4, 1997., str. 94-95).

⁸³ Isto, str. 97.